

ادب پوهنه

ادبیات
اوادی
خیرنی
ادبیات
اوادی
خیرنی
ادبیات
اوادی
خیرنی
ادبیات
اوادی
خیرنی
ادبیات
اوادی
خیرنی

محقق سید محی الدین هاشمی

ادب پوهنه

(ادبيات او ادبي څيړنې)

ليکوال: سيد محي الدين هاشمي

۱۳۸۱ هـ ش - ۲۰۰۲ م

کتاب پیژندنه

د کتاب نوم : ادب پوهنه

لیکوال : سید محی الدین هاشمي

د پښتني تذهیب : د استاد ازهر هروي اثر (د همکارۍ ادارې د ټيکليو هنرونو گالري)

خپروونکي : د اریک د کتاب گرځنده کتابتونونو اداره

پرله پسې نومره : ۱۰۵

لومړۍ چاپ : ۱۳۸۱ هـ ش، د خپروونکي له خوا، پيښور

د مخونو شمیر : ۱۱۵

کچه : ۱۳،۵ × ۲۱ سانتي متره

د خپروونکي پته : دویم کور، رحمان بابا روډ،

پوسټ بکس : ۱۰۸۴، ټولنپورستي ټاون - پيښور

تيليفون : ۸۵۰۸۳۹ - ۵۷۰۴۳۹۲ - ۵۷۰۲۹۶۲

۸۴۱۲۹۶ - ۵۷۰۲۵۳۱

فکس : ۸۴۰۴۷۱ - ۹۱

الکترونيکي پوسټ : aric@brain.net.pk

کمپوز او طبع : احمد پرنتنگ پريس، تيليفون ۲۱۵۵۴۰

د ویش او پلورنې ځای : د اکبر دفتر (د افغانانو له پاره د مرستو د انسجام اداره)

د کتاب له مطالبو څخه اقتباس د ماخذ په جودلو سره جایز دی.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د اکبر د اطلاعاتی او نشراتي منابعو مرکز (اریک) له څلورو کالو راهیسې د افغانستان ولایتونو ته د گرځنده کتابتونونو پروګرام تر لاس لاندې نیولی دي. گرځنده کتابتونونه چې د فلزي صندوقونو په بڼه جوړ شوي دي، په یو خاص ځای کې ایښودل کیږي. د سیمې خلک ورڅخه امانت کتابونه وړي، لولي یې او خپلو شاوخوا خلکو ته یې هم اوروي. کله چې په سیمه کې د کتابتون ټول کتابونه ولوستل شول، کتابتون بلې سیمې ته لیږدول کیږي او یا پرې یو شمیر نور نوي کتابونه ورزیات او هماغه ځای کې پاتې کیږي.

مونږ دا هڅه کړې ده چې د گرځنده کتابتونونو له پاره داسې کتابونه راټول کړو چې د لیکنې ژبه یې ساده او د خلکو د اړتیاوړ مطالب ولري، ترڅو چې په ورځني ژوند کې له هغوی سره په دیني، ټولنیزو، اقتصادي، ښوونیزو، روزنیزو، روغتیايي، تاریخي، فني، مسلکي او... مسایلو کې مرسته وکړي.

موږ د گرځنده کتابتونو تر څنګ دا سروې هم ترسره کوو چې خلک څه ډول آثارو او موادو ته اړتیا لري او د کومو موضوعاتو او مطالبو د مطالعې هیله من دي. موږ لومړی هڅه کوو چې غوښتل شوي کتابونه له بیلابیلو منابعو (کتاب پلورنځیو او خپرونیزو مرکزونو) څخه برابر او راوړنيسو. په نوموړو مراجعو کې د مطالبو او موادو د نشتوالي په صورت کې اړیک هڅه کوي چې د اړتیاوړ آثارو په تالیف، ترجمه او چاپ سره دغه تشه ډکه کړي.

ددغه موخې او هدف د تحقق او په عمل کې پلي کولو په منظور درې کاله

دمخه د لوستونکو د علاقې وړ کتابونو د چاپ او خپراوي کار پیل شو اوله هغه وخت راهیسې تراوسه پورې د اړیک گرځنده کتابتونونو ادارې د محترمو همکارو مؤسسو په مرسته په دغه برخه کې پیاوړي ګامونه اخیستي او ګټور فعالیتونه یې ترسره کړي دي.

د ښه او سیستماتیک کار له پاره د اړیک د ادارې استازيو او یو شمیر خپرونکو او لیکوالو یو ګډه هیأت وټاکل شو چې د مطلوبو کتابونو د پلان کولو، آماده کولو او چاپ کولو پړاوونه چې د تکراره او مسلکې لیکوالو له خوا تألیف کېږي، په ګډه پرمخ بوځي.

دغه هیأت د افغانانو د صمیمي همکارې میرمن نانسي هېچ دوپري، سید محی الدین هاشمي، فیض محمد نایاب عطایی، محمد شکیب افضلي او محمد رفیع فاروق څخه تشکیل شوی دی.

مونږ له خپلو ټولو درنولو ستونکو څخه چې د هیواد په بیلابیلو ښارونو او کلیوالو سیمو کې زموږ له کتابتونونو څخه ګټه اخلي، هیله لرو چې خپلې اړتیاوې، غوښتنې او پوښتنې راولیږي او د هیواد له لیکوالو او پوهانو څخه غواړو چې په دې لاره کې مرستندوی شي، چې وکړای شو خپلو خلکو ته لښه او ګټور کتابونه وړاندې کړو.

په درنښت

د اړیک د گرځنده کتابتونونو اداره

فهرست

عنوان	مخ
سریزه	الف - ب - ج
لومړۍ څپرکۍ: ادب پېژندنه (عموميات) ..... (۱۶-۱)	
- د ادب لغوي او اصطلاحي پېژندنه، د ادبياتو ماهيت، د ادبياتو موخه او غرض، د ادب د جوړښت بنسټيز توکي، د ادب موضوعات، ادبي ژبه، غوره او معياري ادب، په ادب کې د ادیب څيره، ادبيات او ادبي څېړنې، ماخذونه.	
دويم څپرکۍ: د ادب پوهنې اساسي څانگې ..... (۴۳-۱۷)	
پېژندنه، د ادب پوهنې څانگې:	
لومړۍ: ادبي تيوري، پېژندنه، د ادبي تيوري تاريخي انکشافی سير، د ادبي تيوري د جوړښت ستونزه.	
دويم: ادبي تاريخ، پېژندنه، د ادبي تاريخ او ادبي تذکرې توپيرونه، د ادبي تاريخ ليکنې اصول او د ادبي د ورودو ویش مسأله.	
درېيم: ادبي کره کتنه (نقد)، لغوي او اصطلاحي پېژندنه، د ادبي کره کتنې موخه او غرض، د ادبي کره کتنې گټې، د کره کتنې اهميت، ضرورت او دنده، د ادبي کره کتنې معيارونه، د کره کتونکي صفتونه او ځانگړنې، د کره کتنې وړ ادبي آثار، د کره کتنې لوستونکي ته لارښوونې او پاملرنې، د کره کتنې ډولونه: تاريخي کره کتنه، تشریحي او توضیحي، کره کتنه، بنکلا تیزه کره کتنه، حکمي کره کتنه، نفسياتي يا روحياتي کره کتنه، ماخذونه.	
دېرېم څپرکۍ: ادبي ډولونه او ژانرونه (ادبي انواع) ..... (۶۲-۴۴)	
لومړۍ: نثري ادبي آثار، د نثر لغوي او اصطلاحي پېژندنه، د معنا او محتوا له مخې د نثري آثارو ډولونه، د بڼې يا شکل له مخې د نثري آثارو ډولونه.	
دويم: منظوم آثار، شعر، نظم، د محتوا او موضوع له مخې د شعر	

ډولونه، د بڼې يا شکل (فورم) له مخې د شعر ډولونه، آزاد شعر،
مأخذونه.

خلورم څپرکی: ادبي فنون ..... (۶۳-۸۰)

پيژندنه، تاريخي شاليد (پس منظر)، د ادبي فنونو څانگې:
۱- معاني، فصاحت، بلاغت.

۲- بيان، تشبيه، استعاره، مجاز، کنايه

۳- بديع، قافيه، عروض، مأخذونه

پنځم څپرکی: ادبي مکتبونه او سبکونه ..... (۸۱-۱۰۳)

لغوي او اصطلاحي پيژندنه، د ادبي مکتب او سبک توپيرونه، د
ادبي مکتب د جوړښت او پايښت مسئله.

لومړۍ- د پښتو ادبي مکتبونه: ۱- روښاني ادبي مکتب، ۲- د
خوشحال ادبي مکتب، ۳- د رحمان بابا تصوفي عرفاني ادبي
مکتب، ۴- د حميد او شيدا د نازک خيالي ادبي مکتب.

دویم- د دري (فارسي) ادبي مکتبونه: ۱- خراساني ادبي
مکتب، ۲- عراقی ادبي مکتب، ۳- هندي ادبي مکتب،
۴- بازگشت ادبي مکتب.

درېیم- نړيوال ادبي مکتبونه: ۱- کلاسیزم، ۲- رومانسیزم،
۳- ریالیزم، ۴- ناتوریا لیزم (نچرلیزم)، ۵- سمبولیزم،
مأخذونه.

شپږم څپرکی: اولسي (فولکلوري) ادبیات ..... (۱۰۴-۱۱۵)

لغوي او صطلاحي پيژندنه، د اولسي ادبیاتو ویش او ډلبندي،
منظوم اولسي ادبیات، د اولسي ادبیاتو څانگړنې.

د ماشومانو ادبیات

پيژندنه، ویش او ډلبندي، د ماشوم په ادبیاتو کې نغښتي
هډفونه، د ماشوم له پاره د ادبي آثارو څانگړنې، مأخذونه.

سريزه

په عام مفهوم هغه پوهنه چې ادبيات مطالعه کوي يا د ادبياتو په هکله
خيږنه کوي «ادب پوهنه» يې بولي.

ادبي تيوري، د ادبياتو تاريخ او ادبي کره کتنه د دغې ادبي پوهنې
ډيرې سترې او مهمې څانگې دي، کتاب پوهنه، متن پوهنه او د ادب پوهنې
تاريخ يې په فرعي څانگو کې شميرل کيږي. د ادب پوهنې دا پورته يادې شوې
اساسي او فرعي څانگې هر يوه په لويو او کوچنيو اصلي او فرعي څانگو ويشل
کيږي او د مطالعې ډير پراخ ډگر لري چې په ادبي څيړنو کې مجموعاً «د ادبي
علومو» يا «ادبي مطالعاتو» په نامه هم ياد يږي.

د اړيک د گرځنده کتابتونو ادارې د خپلو علمي او معلوماتي کتاب
خپرونو په لړ کې د ادب زده کوونکو او مينه والو ته د هغوی د معلوماتي پانگې
د زياتولو په هيله د «ادب پوهنې» په نوم د يو اثر خپرولو تکل کړی دی، نو
ددې چارې د سرته رسولو له پاره يې پر ما غږ وکړ. ما چې په دې اړه څو کاله
دمخه، هغه وخت چې د دعوت او جهاد پوهنتون د ادبياتو او اجتماعي علومو
په پوهنځي کې د پښتو ژبې او ادبياتو څانگې محصلينو ته د «ادب پوهنې
بنسټونه» مضمون د تدريس چارې راترغاړه وې، پر درسي نوټونو برسيره مې د
ادب پوهنې په نوم يو پنډ او مفصل کتاب ليکلی چې لا تر دې وخته د چاپ وياړ

نه و ورپه برخه شوی، د دوی غوښتنې ته مې په ورین تندي هرکلی ووايه. خودا چې هغه کتاب په خو سوه مخونو کې په مفصله څېړنيزه بڼه ليکل شوی و، نو اړ شوم چې هم يې هغه څېړنيزه بڼه په معلوماتي بڼې راواړم او هم د اړيک د گرځنده کتابتونونو د ادارې د کتاب خپرونې د پروگرام لاند تنگ چوکاټ ته په کتنې او پاملرنې هغه په (۸۰-۱۰۰) مخونو کې رالاند کړم. سره له دې چې دا کار له يوې خوا ډير ستونزور و او له بلې خوا يې د کتاب منځ پانگې (محتوا) او عمومي روح ته لږ ډير زيان رساوه، خو له ناچارۍ نه لاس په کار شوم، په ډير غور او احتياط مې دا کار وکړ او دا کتاب گوټې ترې جوړ شو چې اوس يې چاپ شوې نسخه ستاسې په لاس کې ده.

دا کتاب گوټی په شپږو څپرکو کې اوډل شوی او ترتيب شوی دی:

په لومړۍ څپرکي کې د «ادب پيژندنې» تر سرليک لاندې يو لړ داسې مطالب راخلي چې لوستونکو ته د ادب معنا، مفهوم، اهميت او ماهيت ورپيژني، په دوهمه برخه (څپرکي) کې د ادب پوهنې د درې اساسي څانگو (ادبي تيوري، ادبي تاريخ او ادبي کره کتنې) په اړه په لږ ډير تفصيل سره اړونده مطالب راغلي دي، په درېيم څپرکي کې ادبي ډولونه او ژانرونه په ډير لنډون پيژندل شوي، خود کتاب د مخونو د ډيرښت له ويرې د نظم او نشر د بيلابيلو ادبي انواعو د مثالونو او بيلگو له راوړلو څخه ډډه شوې ده. په څلورمه برخه کې د «ادبي فنون» تر سرليک لاندې د ادب په دغې څانگې پورې اړوند مسایل (معانی، فصاحت، بلاغت، بيان او د هغې بيلابيلې برخې، بدیع، لفظي او معنوي صنعتونه، عروض، قافیه او...) په لنډون سره معرفي شوي دي، پنځم څپرکی د «ادبي سبکونه او مکتبونه» تر سرليک لاندې د پښتو او

دري ژبو د ادبي مکتبونو په شمول لوستونکو ته يو شمير نړيوال ادبي مکتبونه هم ورپيژني او د کتاب په وروستي خپرکي کې د اولسي يا فولکلوري ادبياتو په هکله يو لنډ او غغلند بحث شوی او د ماشوم ادبياتو په اړه په يو لنډ او څنگزن بحث سره کتاب پای ته رسېږي.

په پای کې ددې خبرې يادونه ضروري بولم چې له خيرنيزې بڼې نه معلوماتي بڼې ته د کتاب د موضوعاتو د راوړلو پر مهال مې د اړتيا له مخې د کتاب ماخذونه د هر خپرکي په پای کې په مجموعي توگه راخيستي، د کتاب د موضوعاتو د يرلنډون هم بنيادي ددې سبب شوی وي چې د لوړ ذوق او ادبي مطالعې د خاوندانو ادبي تنده پوره خړوبه نه کړای شي او د هغوی په زړه او ذهن کې ځينې غوښتنې او پوښتنې راولاړې کړي، چې هغه به په راتلونکي کې د ادب پوهنې په اړه ليکلی مفصل کتاب په چاپ سره حل او ځواب شي. خوزه په دې هيله او باور يم چې دا کتاب گوټی به په عامه توگه د ادبياتو زده کوونکو او د ادبي مطالعې مينه والو ته د ادب ادبي منابعو د پيژندنې په برخه کې پوره مرستندوی شي او د يو لارښود په توگه به هغوی ته په دې لړ کې د زياتې مطالعې او خيرنې لارې چارې برابرې کړي. که زما دا کړې خوارې دغه موخه او هدف ترسره کړای شي همدا به زما لويه خوښي او نیکمرغي وي. په همدې هيله

په درنښت

محقق سيد محي الدين هاشمي

کابل - د تلې ۲۵ مه - ۱۳۸۱ هـ ش

لومړۍ څپرکۍ:

ادب پېژندنه

(عموميات)

د ادب لغوي او اصطلاحي پېژندنه:

که څه هم د نورو ټولنيزو علومو او فنونو په څېر «ادب» کوم داسې ټاکلی او ځانگړی تعريف نه لري چې هر چېرې، د هر چاله پاره يوشان د منلو وړ وي، له دې سره سره د ادب پوهانو او څيړونکو له خوا چې د ادب کلمې د لغوي او اصطلاحي توضيح، تعبير او پېژندنې په برخه کې څه ويل شوي دي هغه ډير مشترک ټکي سره لري.

ادب عربي کلمه ده چې ځينو فرهنگونو يې لغوي معنا: روزنه، بڼه معاشرت، بڼه کړه وړه، اخلاق او نمانځنه راخيستي ده او په ځينو کې يې معنا: پوهه، فرهنگ هنر او څيرکي راغلي ده.

پخوا به د ادب کلمه په عامه توگه اصطلاحاً د لغاتو، صرف، نحو، معاني، بيان، بديع، عروض، قافيه، د خط اصول، د قرائت اصول، انشاء او تاريخ په علومو اطلاق کيدله.

کله کله په عام مفهوم د يوې ژبې ټولو ليکلو آثارو ته هم ادبيات ويل شوي دي، خو اوس يې دغې لفظي او اصطلاحي تعبير بدلون موندلی او ادب د اجتماعي علومو او فنونو د يوې سترې او مهمې څانگې په توگه هغه ژبنی هنر

او فن دی چې ټولنیز واقعیتونه او حقایق پکې د ژبې په وسیله د ذهني
تصویرونو او انځورونو له لارې څرگندېږي. یا په بله وینا:
هره هغه ممتاز وینا گړنۍ (شفاهي) وي که لیکنۍ، نظم وي که نثر، خو
چې هنري ارزښت ولري، «ادب» بلل کېږي.

د ادب یا ادبیاتو ماهیت

د ادبي مطالعاتو په لړ کې تل دا پوښتنې را مینځته کېږي چې: څه شی
ادبیات دي؟ او څه شی په ادبیاتو کې نشو شمیرلی؟
دا پوښتنې ظاهراً ډیرې ساده او سطحې بریښي، خو ځوابونه یې بیا
هومره آسانه نه دي.
د لویدیځ یو ادب پوه ادوان گرینلا ټول چاپ شوي او خطي آثار په
ادبیاتو کې شمیري.
که موږ د نوموړي دا پورتنی نظرونو او د یوې ژبې ټول چاپ شوي او
خطي آثار ادبیات وگڼو، نو بیا نور ټولنیز او ساینسي علوم (لکه: فزیک،
کیمیا، بیولوژي، هندسه، تاریخ، جغرافیه او ...) څنگه د ځانگړو علومو او
فنونو په توگه مطرح کولی شو. په همدې اساس ویلای شو چې د یوې ژبې ټول
آثار ادبیات نه دي.

ادبپوهانو د محتوی له مخې ادبیات پر دوو سترو برخو ویشلي دي:

۱- تخلیقي یا هنري ادبیات.

۲- تحقیقي یا څېړنیز ادبیات.

تخلیقي یا هنري ادبیاتو ته اصلي او واقعي ادبیات وایي، چې په هغو کې:

شعر، لنډه کيسه، ډرامه، ناول، رومان، ادبي توتې (پارچې) تکل، طنز، ادبي سفرنامه، ادبي راپورتاژ او نور شامل دي. او په تحقيقي يا څېړنيزو ادبياتو کې د يولي علمي، ټولنيزو اصولو او معيارونو له مخې د ادبياتو د منشاء، ماهيت ارزښت او اهميت په باب څېړنې او تحقيقات شامل دي.

د ادبياتو موخه او غرض

له ډيرې پخوا زمانې راهيسې د ادب پوهانو له خوا د ادب په هکله دوه نظريې ډيرې عامې دي:

(۱) ادب د ادب له پاره، (۲) ادب د ژوند له پاره.

د لومړي نظر پلويان ادب له يوې مخې له خپل ټولنيز هدف او ارزښت نه رابيلوي او پر دې باور دي چې ادب يوازې او يوازې انسان ته روحي خوښي، لذت او تسکين وربخښي او نور هېڅ نشي کولای. دوی د ادب په محتوا او مضمون کې د نغښتي ټولنيز اخلاقي، روزنيز، تنبيهي او هڅونکي ځواک له اغيزو او اهميت نه سترگې پټوي.

د دويمې نظريې (ادب د ژوند له پاره) پلويان بيا په دې عقیده دي چې ادب د ټيکلایز او روحي لذت او تسکين تر څنگ، د ټولنيزې او اخلاقي روزنې، اصلاح، دا ذهانو د روښانولو او لارښوونې دنده هم پر غاړه لري. که موږ له پخوا څخه تر اوسه پورې د يوې ژبې ادبيات مطالعه کړو، نو ليدلی شو چې ادبياتو هميشه په يوه او بله بڼه ټولنيز فکري ارزښت او مفهوم لرلی دی. دغه فکري ارزښت او مفهوم په واقعيت

کې هغه، مقصد، غرض، موخه او هدف دی چې لیکوال یې نورو ته رسول غوښتي دي او د همدغه موخې او هدف د سرته رسولو له پاره ادیب له ادب نه د یوې اغیزمنې وسیلې په توګه کار اخیستی دی.

که د هر قوم، ملت او ژبې ادبي تاریخ ته څیر شو، راته به څرګنده شي چې د هغوی دردمنو او با احساسه ادیبانو په یوه یا بله بڼه د خپلې عقیدې او فکر د تبلیغ یا خپراوي، د قوم او ملت د ذهني وینښتیا به، معنوي لوړتیا او اصلاح له پاره ادب د یوې وسیلې په توګه کارولی او په دې ترتیب یې په خلکو کې د کار، عمل، اصلاح، سمون او بدلون جذبه راولاړه کړې ده. د مثال په ډول: که د پښتو او دري ژبو په ادبي تاریخونو کې د فردوسي، خوشحال خان خټک، سعدی، حافظ شیرازی، رحمان بابا، اقبال او نورو نومیالیو لیکوالو او ادیبانو آثار ولولو، راته به معلومه شي چې هغوی څنګه ادب د دیني، مذهبي عقایدو او د اجتماعي، اخلاقي څیرښیګنې، د قومي او ملي احساس د بیدارۍ او تبلیغ له پاره یوه ډېره اغیزمنه وسیله ګرځولی او خپل ټولنیز هدف یې سرته رسولی دی. په ادب کې ښکلا تیز اړخ او د ادبي فنونو استعمال د دې له پاره کیږي چې ادیب مقابل لوري ته خپل پیغام او مقصد ژر او په ښه ډول ورسوي. په هغه کې احساس او عاطفي خوځښت را پیدا کړي او ذهن یې د پیغام اخیستنې او په عرض او مقصد پوهیدنې ته ښه متوجه او چمتو کړي.

ادیب د ټولنې عادي وګړی نه دی. هغه څه چې په ورځني ژوند کې پېښیږي، یا هغه ناخوالې، ستونزې او رېږې چې ټولنه ورسره مخامخ ده، د ادیب پر احساس او عاطفه ژوره اغیزه کوي. ادیب چې د خپلې پوهې او استعداد په ځواک له هغې څخه کومه منطقي نتیجه اخلي او بیایي د خپل

تخليلي قوت په ملگرتيا په مناسب الفاظو د شعر يا ادبي هنري نثر په کوم قالب او فورم کې خلکو او ټولنې ته وړاندې کوي، همدغه تخليقي ادب دی.

ادبيات په واقعيت کې د اجتماعي ژوند په باب د ادیب تجربې وي. په ادب کې د ټولنيز ژوند ډير اړخونه په يوه يا بله بڼه انځور شوي وي چې د خلکو غوښتنو ته ځواب ويلی شي. ادب د ژوند په باب زموږ تجربې زياتوي او موږ له واقعيتونو سره له نژدې نه آشنا کوي.

په ادبياتو کې د پوهنې او اجتماعي روزنې اصلاحي اړخونه سره يوله بله نه بيليدونکې اړيکې لري. يوازې د خوندي اخيستنې او ساعت تيرۍ له پاره د ادبياتو تخليق يا را مينځته کول او مطالعه کول يوبې ځايه او بې عاطفې کار دی.

دا چې د هرې ژبې ادبيات په يوه ټاکلې زمانه او سيمه کې د خلکو ژوندي افکار دي چې په الفاظو کې خوندي او په ليکلې يا ويلې (شفاهي) ډول له يوه نسل څخه بل ته انتقالیږي، د ادیب تخليق کړی ادب د خپل عصر د وگړو د عقايدو، کلتور او ټولنيز ژوند هغه هنداره ده چې د هغوی رښتيني ژوند پکې په يوه يا بله بڼه بريښي، نو د ساعت تيرۍ له پاره يې مطالعه کول په واقعيت کې له ژوند سره اړيکې شکول او پر حقايقو سترگې پټول دي.

د ادب د جوړښت بنسټيز توکي

مشهور انگریز کره کتونکي هیديسن د ادب د جوړښت له پاره

څلور بنسټيز توکي ښودلي دي:

(١) عقلي او ذهني، (٢) جذباتي او عاطفي، (٣) تخيلي،

(٤) تخنيکي او فني.

د هر ادبي اثر په ترکيب کې بېلابېل توکي (عناصر) شامل دي چې د همدغو توکو له ترکيب او گډون څخه په ادب کې رنگيني رامېنځ ته کېږي، يو رېښتيني، عالي او تل پاتې ادب چې تر هر څه ډېر وېشې ادراکي او عقلي عنصر شامل وي. د دې وينا مطلب دادی چې هر اديب لومړی د عقل او ادراک په مرسته د يوې موضوع چوکاټ تياروي او د همدغه چوکاټ پر بنسټ د خپل ادبي اثر مانې رغوي.

دلته د دې خبرې يادونه ضروري ده چې يوازې په دغه «ادراکي او عقلي عنصر» ادب نشي پنځيدلی يا تخليق کيدلی. د ادب د تخليق له پاره په هغه کې د «عاطفي او جذباتي عنصر» مالگه او مصالحه ورگډول هم ضروري دي. دغه مالگه او مصالحه چې هر څومره په زړه پورې او په اصطلاح تيزه وي، په هماغه پيمانه په ادب کې خوند-رنگ يا په بله وينا جذابيت او په زړه پورې والی پيدا کېږي. برسیره پردې د دغو دوو پورتنیو عناصرو «تخیل» هم د ادب په جوړښت او تشکيل کې اساسي عنصر دي. اديب دغه د تخيل توکي په ادب کې د دې له پاره ورگډوي چې د لوستونکي په متخيله قوه باندې اغيزه وکړي او د اديب د خيال په ژوروالي پوه شي. نو ضروري ده چې د اديب تخيلي ځواک دومره پياوړی وي چې لوستونکی د تخيل پر وزونو والوزوي او د اديب د وينا پيغام او د موخې درک ته يې متوجه کړي.

اديب د تخيل په وزونو د لوړ پرواز او الوتنې له پاره زياتره له تشبيه، استعارې، کنایې او مجاز څخه کار اخلي، خو کله کله دا کار اخيسته د

مبالغې تر پړاوه هم رسېږي. هرڅومره چې په ادب کې دغه توکي (تخیل) ځواکمن وي، په هماغه پیمانې ادب لوړ او تل پاتې گرځي. عقلي، جذباتي او تخيلي توکي د ادب مواد تیاروي، د ادیب خیالات، احساسات او تخیل د همدغه موادو په جوړښت کې مرسته کوي. برسيره پردغو عناصرو یو بل ډیر مهم عنصر هم شته چې له هغې پرته د ادب جوړښت امکان نه لري، هغه «تخنیکي او فني عنصر» دی. د ادب د تخلیق او پنځونې له پاره یو لړ قواعد جوړ شوي چې د ادب په ښیښه، ښکلا او اغیزه کې زیاتوالی را منځته کوي. لومړني درې توکي دا ښیي چې په ادب کې کومه خبره یا پیغام نورو ته وړاندې شي، خودا څلورم توکي دا راښیي چې دغه خبره یا پیغام په څه ډول نورو ته وړاندې شي، چې ښه او ژر اغیزه وکړي او د ادیب موخه ترسره شي.

د ادب موضوعات

دا خو یوه منلې خبره ده چې ادب په ژوند پورې اړه لري، او دا چې ژوند گڼ اړخونه لري، له همدې امله ادب هم گڼ اړخونه لرلی شي. دې واقعیت ته په پاملرنه ویلای شو چې د ژوند هره برخه او پېښه د ادب موضوع کیدلی شي. ادب څیړونکو په عامه توګه د ادب موضوعات پر پنځو برخو ویشلي دي:

- ۱- ذاتي یا خپلې تجربې: چې د ادیب په شخصي ژوند پورې اړه لري.
- ۲- انساني تجربې: هغه تجربې دي چې ټول بشر یا انساني نوعې په تجربو پورې اړوندې دي.

۳- ټولنيزې (اجتماعي) تجربې: چې د ټولنې په گډو او عمومي تجربو پورې اړه لري.

۴- په مادي نړۍ پورې اړوندې تجربې: هغه چې په طبيعت او خارجي نړۍ پورې اړوندېږي.

۵- په ادب پورې اړوندې تجربې: چې په هغو کې اديب يوازې د خپل فن او هنر بشپړ تابه ته گوري يا د خپل هنر پرمختيا او لوړتيا په پام کې نيسي. لنډه دا چې ادب پخپله د اديب، د ټولنې او نړۍ د نور وافرادو د تجربو خلاصه او نچور دی. دغه تجربې په اصل کې مړې پيښې وې چې د انسان په ذهن کې پرتې وي. اديب د ادب په وسيله هغو ته ژوند ور بخښي. له همدې امله ادب د ځانگړو او ټولنيزو تجربو د ليدونې ډيره غوره او اغيزمنه وسيله گڼل شو.

ترکومه چې خبره د اديب په ذات يا خپل ځان پورې اړه لري، په هغه کې اديب د خپلو ذاتي يا شخصي جذباتو څرگندويي کوي، يا په بله وينا اديب په دغه ډول ادب کې د خپل فکر، ذهن او جذباتو داخلي نړۍ انځوروي. ددې ډول تخليق شوي ادب غوره بيلگې عشقيه او صوفيانه شاعري او مرثيه ليکنې دي. د اوسنيو ادب خپرونکو په نظر په ادب کې مهمه داده چې اديب له خپلې ذاتي نړۍ څخه بهر چاپيريال (ټولنې او نړۍ) ته راووځي، د خپل ليد ساحه او دايره پراخه کړي، له ځان نه بهر د ټولنې او نړۍ ترجماني وکړي.

ادبي ژبه

د مخه تردې چې په ادب يا ادبي اثر کې د ژبې کارونې په اړه څه ووايو، لازمه ده يادونه وکړو چې هره ليکنه له ځينو واحدونو څخه چې

«جملې» يې بولي، جوړېږي او جمله له ځينو توکيو (اجزاوو) څخه چې «کلمې» ورته وايي، جوړه وي.

کلمې د ژبې هغه قرار دادې نښې دي چې لیکوال د هغو په کارولو سره خپل فکر او خیالات څرگندوي (بیانوي) او لوستونکی د هغو په لوستلو سره د لیکوال له ذهني مفاهیمو سره آشنا کېږي.

یوه لیکنه هغه وخت ادبي ارزښت تر لاسه کولی شي چې لیکوال یا ادیب له هغو وسیلو څخه چې په لاس کې یې لري (کلمې) په ډیره ښه او مناسبه توګه کار واخلي.

په دې معنا چې کلمې او د هغو د کارونې مناسب ځایونه وپېژني او پخپله لیکنه کې له داسې کلمو څخه کار واخلي چې د ده مقصد او پیغام ژر، په ښه او آسانه توګه مقابل لوري (لوستونکي یا اوریدونکي) ته وړ انتقال کړي. کوم پیغام چې په لیکنه کې نغښتی وي هغه د لوستونکي په ذهن کې کښیږي.

ایراني لیکوال پرویز خانلري پخپل اثر «دربارهٔ زبان فارسی» ۱۴۷ مخ کې په دې هکله وایي: «لیکوال یا ادیب دادنده لري چې الفاظ او تعبیرونه د یو صراف او زرګر په څیر په حساس محک و آزمويي، کره او نا کره یې سره بیل کړي او ټول توکي (اجزاوې) په ژوره توګه داسې وپېژني چې هر یو یې په مجموع کې په خپل ځای مناسبه ښکلا ولري، دغه محک له ذوق څخه پرته بل څه نه دی. خودغه ذوق د نورو سترو او پیاوړو هنرمندانو د آثارو او افکارو په دقیقه او ژوره مطالعه او د هغو د کار په طریقو او لارو چارو باندې په پوهیدلو سره پالنه او پیاوړتیا مومي.

همدغه لیکوال پخپل یو بل اثر (روشنویسندگان بزرگ - ۱۴۲ مخ)

کې ليکي: «ليکوال چې کومې کلمې کاروي هغه بايد په ډير غور او دقت انتخاب کړي. هغه بايد هغه کلمه چې لومړی او ژر ذهن ته ورځي ونه کاروي. بايد په پام کې ولري چې حتی دوه کلمې هم داسې نشي موندلې چې کټ مټ يو ډول مفهوم او معنا ورکړي. هميشه د ډيرو کموتو پيرونو او اختلافاتو شته والی هم مترادفي کلمې يوه له بلې بيلولی شي. ليکوال بايد دې اختلاف ته پام وکړي او هماغه کلمه پکې انتخاب کړي چې دده ذهني مفهوم ښه او ژر نور و ته رسولی شي.»

د پايلې او نتيجې په توگه ويلای شو چې د هر ادبي اثر ژبه بايد له ادبي ښېگڼو او ځانگړنونه برخمنه وي او د اثر په ټولو برخو کې د لفظ او معنا تر مينځ اړيکې او فکري تسلسل موجود وي.

غوره او معياري ادب

د ښه او غوره (معياري) ادب د پيژندنې په لړ کې به تر هر څه لومړی دا بس وي چې ووايو:

ښه او معياري ادب همغه دی چې پکې د جذباتو او احساساتو رښتینې ترجماني شوې وي. په هر ادب کې چې دغه ځانگړنه موجوده وي هغه لوړ او معياري ادب دی، ځکه چې په عام مفهوم په ادبي څيړنو کې ادب د ژوند تفسير او هينداره گڼل کېږي، هر څومره چې په هغه کې د ټولنيز ژوند رښتینې انځور موجود وي، په هغه پيمانه يې د معنوليت او مقبوليت چانس زيات دی.

که څه هم په یو معیاري ادب کې د لیکنې او وینا ادبي اسلوب او سبک ته هم پاملرنه ډیره ضروري ده، خو باید هیڅ نه کړو چې سبک یا اسلوب یوازې او یوازې د فکر او خیالاتو د څرگندولو یوه وسیله ده، په ادبي اثر کې اصلي روح همغه جذبه او احساس دی چې د انساني ژوند رښتینې ترجماني وکړي.

سره له دې چې ځینې ادب پوهان «ادب د ادب له پاره» نظریه وړاندې کوي، خو باید ووايو چې دا نظریه نن سبا ډیره لنډه تنگه او محدوده ښکاري. په عام مفهوم ادب د ژوند تصویر دی. دا نظریه نیغ په نیغه د ژوند او د ژوند له تجربو سره اړیکې لري. او خاص د ژوند له پاره دی. کوم ادب چې د ژوند له پاره نه وي، هغه به خامخا د ژوند له پاره په یوه یا بله بڼه زیانمن او خطرناک وي. خودغه ډول ادب په ټولنه کې تل پاتې او همیشنی بڼه نشي خپلولی او ژر له مینځه ځي.

له همدې امله ویلی شو چې بڼه، لوړ او معیاري ادب همغه دی چې پکې نغښتی مفهوم او وینا له ژوند او انساني تجربو سره سمون ولري او له خلکو سره یو ځای روانه وي. دا چې د ارنډ له نظره «ادب د ژوند تنقید دی» دلته دا پوښتنه را مخې ته کیږي چې موږ د ژوند تیروولو کومه لار او طریقه غوره گڼو؟ معلومه خبره ده چې انسان په فطري توگه بڼه او پاکیزه ژوند تیروول غواړي (یعنې خوښوي یې) دغسې ادب هم باید پاک، غوره او معیاري وي. ددې مطلب دادی چې په ادب کې باید داسې اخلاقي ارزښتونه انعکاس ومومي چې د هغې له مخې زموږ ژوند پرمختگ او ترقي وکړي. که ځینې ادیبان د ژوند له مسلطو ټولنیزو ارزښتونو څخه سر غړونه (بغاوت) وکړي، څرگنده خبره ده چې تخلیق کړی ادب یې په ټولنه کې ارزښت او پایښت نه شي موندلی.

په لنډه توگه ويلای شو: لکه څنگه چې انسان تل پاک سوتره او ښکلی ژوند تيرول غواړي؛ داسې ژوند چې هيڅ ډول ریا کاري، مکاری، تګي او برگي پکې نه وي، نو ټولنه باید د ژوند په همدغه لاره یون او حرکت وکړي او په داسې پړاو کې واقع شي چې ادب یې هم پاک او رښتیني شي، دغسې ادب د قوم او ملت ویاړ او په رښتیني معنا «معیاري ادب» بللی شو.

په ادب کې د ادیب خیره

د ادب خپرونکو په عقیده غوره او رښتیني ادب هغه دی چې په هغه کې د ادیب روح وځلېږي او لوستونکي ته پکې د ادیب خیره له ورايه څرګنده شي. میتهوارنلې ادب ته د ژوند تنقید او ترجمان وایي. د نوموړي په نظر رښتیني ادب هغه دی چې د ادیب د زړه او دماغ زیږنده وي. له همدې امله دا اړتیا پېښېږي چې د اثر یا تصنیف له پېژندګلوی څخه د مخه د هغه لیکوال او را مینځته کوونکی وپېژندل شي، ځکه چې لیکنه یا ادبي اثر په اصل کې د ادیب د ذهن انځور دی. لوستونکي ته لازمه ده چې لومړی یې له ادیب سره اړیکې پیدا کړي یا په بله وینا هغه ښه وپېژني؛ چې د دغه پېژندګلوی له مخې بیا د هغه په احساساتو او جذباتو ښه پوه او د ادبي اثر معنا، مفهوم او پکې نغښتی پیغام ژر او په آسانه درک کړي. ځکه یوه رښتیني او ډیره اغیزناکه مطالعه هغه وخت کیدای شي چې د اثر د لیکوال یا ادیب او لوستونکي د ذهن تر مینځ مستقیمې اړیکې پیدا شي. لنډه دا چې په هر عالي او غوره ادب کې د هغه د تخلیق کوونکي شخصیت په یوه یا بله ښه څرګندېږي. څومره چې په یوه ادبي

اثر کې د ادیب خپلې ذاتي تجربې په رښتینې توګه انځور شي، په هماغه پیمانۀ په ادب کې رښتینوالی، جدت او اصیلتوب موجود وي او دغسې ادب یا ادبي اثر د لوړ او غوره ادب ګڼل وړ دی.

یو ښه او عالي ادیب د ژوند بیلابیلو اړخونو ته په ډیر ژور نظر ګوري، واقعیتونو ته ورنږدې کیږي. ادیب د ژورې کتنې او فکر په نتیجه کې د ژوند ډیرو باریکو او نازکو ګوښو ته ور داخلېږي چې د ټولنې عام وګړي یې نشي لیدلای. د نوميالي ادب پوه ملټن په وینا:

«ښه او غوره ادب د ادیب د ژوند وینه ده» نو که لوستونکی د همدغې روحيې له مخې په اخلاص او صداقت سره د ادیب اثر مطالعه کړي، خامخا د ادیب یا ادبي اثر په روح پوهیدلی شي.

د عادي او عالي ادب یو ډیر ستر توپیر په همدې کې دی چې د عادي یا معمولي ادب تخلیق کوونکی د معمولي لیدلو او یا اوریدلو خبرو (مسایلو) یادونه کوي، خو په غوره او عالي ادب کې ادیب خپلې ذاتي تجربې وړاندې کوي، نو له همدې امله «کار لایل» دغه ډول ادب ته اصلي غږ وایي.

ادبیات او ادبي څیړنې

ادبپوهان ادبیات پر دوو سترو برخو ویشي: یوې ته یې «تخلیقي ادبیات» او بلې ته یې د «تحقیقي ادبیاتو» نوم ورکوي. په لومړۍ برخه کې تخلیق شوی ادب (لکه شعر او د هنري تشریلا بیل ډولونه) او په دویمه برخه کې د دغه رامینځته شوي ادب په هکله تحلیلي او تفسیري څیړنې شاملېږي.

د «ادبیاتو» او «ادبي مطالعاتو» یا «ادبي څیړنو» تر مینځ په

نږدې اړیکه او توپيرونو باندې ډیر اوږده او کړکېچن بحثونه شوي دي،
د دواړو ترمینځ که له یوې خوا ډېر نږدې اړیکې لیدل کیږي، تر څنګ یې
د بیلټون داسې لیکه او کرښه هم تر سترګو کیږي چې د دوی خپله خپله
ځانګړتیا او جلاوالی ثابتوي.

د دواړو ترمینځ یو ډیر ستر توپیر دادی چې «ادبیات» تخلیقي
جنبه او اړخ لري، ادیب یې رامینځ ته کونکی او ایجاد گردی او «ادبي
مطالعه» د ادب په هکله د یو ډول پوهې تر لاسه کول یا زده کړه ده؛ په دې
معنا چې لوستونکی د نورو تخلیق کړي ادبي آثار لولي او تر تحلیل
وروسته پرې ځان پوهوي.

یا په لنډه وینا: ادیب هنرمند دی او ادبي مطالعه کونکی د لوستونکي
او زده کونکي په ډله کې شمیرل کیږي.

ځینو بیا د ادبیاتو او ادبي مطالعاتو ترمینځ د اړیکو بنودلو په لړ کې له
دې توپیر څخه له یوې مخې سترګې پټې کړي او ویلي یې دي: څوک چې پخپله
ادیب نه وي او ادبي لیکنه ونه کړای شي په ادبیاتو نه پوهیږي، نو ځکه باید
ادب څیړونکی او د ادبیاتو مطالعه کونکی هم «ادیب» وبللو، یعنې یو
څوک هغه وخت د بل په شعرونو او یاد هنري نثري لیکنو (لنډه کیسه،
ډرامه، ناول او...) باندې پوهیدای شي چې پخپله یې شعرونه ویلي او نثري
لیکنې یې کړې وي.

حال دا چې واقعیت داسې نه دی. د بیلګې په توګه: مور داسې ډیر
نالوستي ولسي شاعران لرو چې د شعر فنون یې هیڅ نه دي لوستي، بد يعي

لفظي او معنوي صنايع نه پيژني، تشبيه، استعاره، كنايه، مجاز، قافيه، د هغې ارکان او عیبونه ورته نه دي معلوم، خو داسې ادبي فن پارې يا ادبي آثار يې تخليق کړي دي چې ډیر ستر ادبي هنري ارزښت لري. همدارنگه ډیر داسې ادب خپرونکي پيژنو چې د شعر په ټولو فنونو او ادبي تلازماتو پوهیږي، خو شعر نشي جوړولای.

نو ویلای شو چې: « ادبیات » او د ادبیاتو په هکله پوهه او معلومات دوه بیل شيان دي. ادب پخپله د « ادیب » ابتکار او تخليق دی. ادیب په دې ابتکار کې نوی فکر او نوی مضمون را پیدا کوي. که موضوع زړه هم وي، نود ادا، بیان او افادې طرز يې نوی وي.

ادیب په دغه عملیه کې له خپلو کتنو او اوریدنو څخه نوی فکر او معنا را باسي، د خپل فطري استعداد او تخيلي ځواک په وسیله له عادي بینو څخه نوي نتایج اخلي او نورو ته يې وړاندې کوي. خو « ادبي مطالعه » د تخليق شویو ادبي آثارو لوستنه ده.

خپرونکي هغه څوک دی چې د نورو له خوا تخليق شوي آثار د خپلې پوهې او بصیرت په رڼا کې تحلیل، تفسیر، تشریح او ارزیابي کوي، ارزښت، اهمیت او ادبي مقام يې ټاکي، نورو ته يې ښیګڼې او بد ګڼې بیانوي. سره له دې چې اوس ځینې ادبپوهان د ادبیاتو په هکله څیړنې او سپړنې په ادبیاتو کې نه شمیري، خو دا چې دغه څیړنې عموماً د ادب د ماهیت او محتوی د تشریح، توضیح او پيژندنې له پاره کیږي، نو د ادب له چوکاټ څخه يې را بیلونه هم له ستونزو ډک کار دی.

د يادونې وړ ده چې د اديب له پاره په عامه توگه د امکان تر حده د ادب په هکله او په ځانگړې توگه په خپل فن او ادبي هنري ځانگړي پورې اړونده ادبي مطالعه لازمي او ضروري ده، ځکه چې پرته له ادبي مطالعې يې فن سمه او مناسبه وده نشي کولای.

ماخذونه:

- ۱- ډاکټر سلام سندیلوی، ادب کاتنقيدي مطالعه، مکتبه میری لائبریری، لاهور، ۱۹۸۹م.
- ۲- هیواد مل، زلمی، فرهنگ ادبیات پښتو، دریم ټوک، کابل، د چاپ او خپرولو دولتي کمیټه، ۱۳۶۶ هـ ش کال.
- ۳- تیری، حبیب الله (پوهاند) د ادب تیوري، کابل پوهنتون، د ژبو او ادبیاتو د پوهنځي درسي لکچرنوټ.
- ۴- هاشمي، سید محی الدین، د ادبي اصطلاحاتو تشریحي فرهنگ، (ناچاپ).
- ۵- شینواری، دوست (سر محقق)، د ادب تیوري اساسونه، کابل، ۱۳۶۵ هـ ش.
- ۶- هاشمي، سید محی الدین، د ادب پوهنې بنسټونه، د دعوت او جهاد پوهنتون درسي لکچرنوټ.
- ۷- الهام محمد رحیم (ډاکټر یمسین کاندید)، د ادب مسألې، د افغانستان د لیکوالو انجمن، ۱۳۶۷ هـ ش.

دویم څپرکی:

د ادبپوهنې اساسي څانګې

پيژندنه:

ادب پوهنه په عام مفهوم هغه پوهنه ده چې د ادبياتو په هکله څېړنه کوي، يا په بله وينا هغه پوهنه چې ادبيات مطالعه کوي ادبپوهنه بلل کيږي. دغه پوهنه له فلسفې، بنکلا پوهنې، هنر پوهنې او ژبپوهنې څخه مرسته غواړي.

ادب څېړونکو دغه پوهنه په دې لاندې دريوسټرو اساسي څانګو ويشلې ده:

۱- ادبي تيوري

۲- ادبي تاريخ (د ادبياتو تاريخ)

۳- ادبي کره کتنه

برسيره پردغو څانګو ادب پوهان کتاب پوهنه، متن پوهنه او د ادبپوهنې تاريخ هم د ادبپوهنې فرعي څانګې گڼي.

موږ دلته د ادبپوهنې درې لومړنۍ اساسي څانګې تر جلا جلا سرليکونو

لاندې په لنډون سره درپيژنو:

لومړۍ: ادبي تیوري

د مخه تردې چې د ټولنیزو علومو د یوې څانگې په توگه د ادبي تیوري د رامینځته کیدو او د هغې د تاریخي پرمختیایي او پراختیایي سیر په هکله بحث وکړو لازمه ده چې ادبي تیوري دروپېژنو:

پېژندنه:

ادبي تیوري هغه علم یا پوهنه ده چې د ادبي آثارو د ټولنیز ماهیت څانگړنې او د ادب د ودې او انکشاف قوانین تر مطالعې او څیړنې لاندې نیسي.

په یوې بلې پېژندنې کې لولو چې:

ادبي تیوري د ادب پوهنې ستره او اساسي څانگه ده چې د ادب ټولنیز ارزښتونه، د ادب د پراختیا ټاکلي پړاوونه، د ودې او انکشاف تاریخي عنعنې، د ادبي آثارو اساسي فورم او نورې څانگړنې تر څیړنې لاندې نیسي او د ادبي موادو د څیړنې له پاره عمومي لارې او اصول ټاکي.

په لنډه وینا ویلای شو چې: ادبي تیوري د ادب د بیلابیلو برخو او مسایلو په هکله د نظریاتو مجموعه ده.

په عامه توگه په ادبي تیوري کې د ټولنپوهنې د علمي قوانینو له مخې د ادب او ټولنې تر مینځ اړیکو، د ادبیاتو د پیدایښت د عواملو، د ادبي مکتبونو، میتودونو او سبکونو، په ادبیاتو کې د شکل او مضمون،... او د بیلابیلو ادبي انواعو او ژانرونو په هکله بحث او څیړنه کیږي.

د ادبي تیوري تاریخي انکشافی سیر

د ادبي تیوري د رامینځته کیدلو او د یوې ادبي پوهنې او علم په توګه د هغې د مطرح کیدلو مسئله ډیره لرغونې ده. ادبپوهان د خپلو ادبي څیړنو په بهیر کې د دې علم پیدایښت ډیر پخوانی ګڼي او ریښې یې له نن نه (۲۳۰۰) کاله پخوا زمانې ته رسوي. دوی استدلال کوي چې ارسطو (۳۸۴ - ۳۲۲ ق م) «د بوتیکا» په نامه یو اثر چې هغه بیا وروسته عربانو «بوطیقا» یاد کړی دی، لیکلی او په دغه اثر کې یې د ادب ټولنیز ارزښت ته خپله زیاته پاملرنه ور اړولې ده، چې په عامه توګه یې پخپل وخت کې د ادب په باب ډیر وپوښتنو ته ځواب ویلی دی.

نوموړي په دغه اثر کې ادبي غوښتنو ته ځانګړی معیار ټاکلی و، واقعیت پیژندنه او پر هغه باندې یې د ادب د اغیزې ارزښت هم ښودلی دی. ارسطو په همدې کتاب کې ایپیک (حماسی)، لیریک (غنايي) او ډراماتیک (ډرامائی) آثارو تر مینځ د بیلونې اساسي بریدونه تشریح او توضیح کړي دي. همدارنګه یې نظم، د هغه وزنونو او نورو ځانګړنو ته هم پوره پاملرنه کړې ده.

له ارسطو څخه را وروسته تر نن پورې په نړۍ، په ځانګړې توګه په لویدیځ کې د یو علم یا ټولنیزې پوهنې په حیث ادبي تیوري ته ډیر کار شوی دی. په دې لړ کې د ادب څیړنې او سپړنې په اړوند د بیلا بیلو ادبپوهانو له خوا ځینې اصول او قوانین هم وضع شوي چې ځینې یې په عامه توګه تقریباً تر ډیرې اندازې د هرې ژبې پر ادب د تطبیق وړ دي. خو د دې تر څنګ بیا د بیلا بیلو

سياسي او فلسفي افکارو تر مستقيم اغيز لاندې د "مترقي ادبي تيوري" په نوم داسې نظريات هم وړاندې شوي چې علمي او منطقي بنسټ نه لري، مگر پلويان او وضع کوونکي يې د «علميتوب» او «مترقي توب» د عوه کوي. د بيلگې په توگه د سوسياليزم او کمونيزم د پوچې مفکورې پلويان چې هرڅه ته له مادي اړخه گوري او معنا ته په اساسي او بنسټيز ارزښت نه قايليري. دوی چې په دې لړ کې د «انقلابي او مترقي ادب تيوري» په نوم کوم نظريات وړاندې کوي هغه د کمونيزم د «خيالي جنت» په څير له حقيقت او واقعيت څخه ډير لرې دي، د دوی په ادبي نظرياتو کې هم هغه ناسموالي او غير علميتوب څرگند دی چې د دوی له پوچې ايډيا لوژۍ څخه يې نشأت کړی دی.

په تاريخي لحاظ د ادبي تيوري په هکله د رنسانس په دوره کې هم ډير کار شوی دی. دا هغه وخت دی چې ستر اديبان او پياوړي ادبيات پکې رامينځ ته شوي او زيات شمير ليکوالو د ادب د ماهيت او اهميت پيژندنې او پر هغې پوهيدنې ته خپله پاملرنه وړاړولې او په زړه پورې ليکنې يې کړي دي، چې په دې لړ کې د هسپانيې نوميالي ډرامه ليکونکی لوبي وريگ (۱۵۶۲-۱۶۳۵م) فرانسوي ليکوال رابله (۱۴۱۴-۱۵۵۲م)، ايتالوي ليکوال بوکاچو (۱۳۱۳-۱۳۷۵م) نومونه او بيا وروسته په اوولسمه پيړۍ کې د فرانسوي کلاسيزم تيورېسن بوالود «شاعرانه هنر» په نوم يو ارزښتناک کتاب وليکه چې د خپل عصر د شاعرانو او ليکوالو له پاره يې د لارښود حيثيت درلود، نومونه د بيلگې په توگه يادوو. همدارنگه په دې وروستيو دوه پيړيو کې په اروپا او نوره نړۍ کې د ادب پيژندنې په باب ډير کار شوی دی، چې د هغې تفصيل دلته نه ځاييږي.

اوس ادبي تيوري په نړيواله سطحه د يو علم په توگه منل شوی او د نړۍ په پر مختللو ژبو کې په دې اړوند ډيرزيات آثار موجود دي. ادبي تيوري د ادبياتو د اساسي مضمون په توگه په پوهنتونونو کې هم تدريس کيږي، خو زموږ په هيواد کې سره له دې چې د پوهنتونونو د ادبياتو د پوهنځيو په تعليمي نصاب کې د يو مضمون په توگه شامل دی، هومره د ستاينې وړ کار نه دی شوی. البته ځينې درسي لکچر نوټونه او خود گوټو په شمير آثار په پښتو او دري ژبو کې ليکل شوي او چاپ شوي، خود مضمون اهميت ته په پاملرنه دا کار کافي نشو گڼلی.

د ادبي تيوري د جوړښت ستونزه

سره له دې چې اوس ادبي تيوري په نړيواله سطحه په علمي او اکاډميکو مرکزونو کې د يو علم په توگه منل شوی او موزيې د يوې داسې ادبي پوهنې په توگه پيژنو چې د ادبياتو د انکشاف اصول، د ادب ټولنيز ارزښتونه، د پراختيا او پرمختيا پړاوونه، د ودې او ايجاد عوامل، د ادبي آثارو د فورم او محتوا ځانگړنې او داسې نور مسایل تر څيړنې او مطالعې لاندې نيسي او د ادبي آثارو د تجزيې او څيړنې له پاره عمومي لارې او اصول ټاکي. بيا هم په عامه توگه د ادبي تيوري د جوړښت او نظرياتو د وضعه کولو په برخه کې څه ناڅه ستونزې ليدل کيږي. دا ستونزې له دې امله دي چې د هرې ژبې ادبيات په خاصو ټولنيزو زمانې او مکاني شرايطو کې رامینځته کيږي، د لوړتيا او ځورتيا پړاوونه وهي او په هر پړاو کې له داسې يو ځانگړي حالت سره

مخامخ کيږي چې بيا نه تکراريږي، نو که څوک د يوې ژبې د ادبياتو تيوري، چې د ځانگړو شرايطو تر اغيزو لاندې په يوه خاصه ادبي دوره کې وضع شوي وي، د بلې ژبې پر ادبياتو کې مې تطبيق کول غواړي، دا يوه کيدونکي کار دی. د بيلگې په توگه: که موږ د يونان، روم او مصر د لرغونو دورو ادبيات د پښتو يا دري ژبو د کلاسيکې دورې له ادبياتو سره پرتله کوو او د يوې تيورۍ له مخې پکې د ودې او انکشاف گډ اصول او قوانين لټوو، نو مطلوبه نتيجه ور څخه نشو تر لاسه کولی. لازمه ده چې د هرې ژبې ادبيات د خپلې تيورۍ په رڼا کې مطالعه او وڅيړل شي. ان تردې ځينې ادبپوهان وايي چې د يوې ژبې د ادب د ودې او پرمختيا هر پر او بايد ځانته خپله ادبي تيوري ولري. خو يو شمير ادبي څيړونکي بيا په دې عقیده دي چې کله چې موږ د يوې ژبې د هرې ادبي دورې لپاره ادبي تيوري جوړوو، په دې صورت کې د ادب په تيوري نه، بلکه د ادب د تاريخ په مطالعه بوخت يو.

د پايلې (نتيجې) په توگه ويلای شو: سره له دې چې په عام ډول په هنر او په ځانگړې توگه په ادب کې يو شمير داسې گډ خصوصيات شته چې د نړۍ د ټولو ژبو په ادب کې په لږ يا ډير ورته والي (شباهت) سره ليدل کيږي، چې موږ هغه د ادب عام قوانين نومولی شو. بيا هم د هرې ژبې ادب بايد خپله تيوري ولري چې د هغې په رڼا کې ادب څيړونکي د ادب د ودې او انکشاف عام قوانين، د ادبي آثارو ټولنيز مآهيت او نورې ځانگړنې وڅيړي.

دویم: ادبي تاریخ

ادبي تاریخ یا د ادبیاتو تاریخ د ادبپوهنې بله مهمه ستره او اساسي څانګه ده، موږ په دې هکله لنډه او ځغلنده څیړنه د څو عمومي پیژندنو (تعریفونو) په راوړلو سره پیل کوو:

پیژندنه: د ادبیاتو تاریخ هغه پوهنه ده چې د یوې ژبې د ادبیاتو د پیدایښت او ودې جریان له تاریخي شرایطو سره د ارتباط په ترڅ کې څیړي. یاپه بله وینا: ادب تاریخ د یوې ژبې د ادبیاتو د ودې او انکشاف جریان مطالعه کوي او په دغه لړ کې د بیلابیلو ادبي آثارو ځای او ارزښت په ګوته کوي.

په یوه بله پیژندنه کې لولو: د ادبیاتو تاریخ ډیر عام مفهوم لري او په عامه معنا د یو ملت د علمي، ادبي او فکري ترقۍ یا تنزل (لوړتیا او ځورتیا) د حالاتو بیان ته د ادب تاریخ ویل کیږي. مګر په خاصه او ځانګړې معنا د شاعرانو او لیکوالو د کتابونو او آثارو د حالاتو او د ژبې د ادبي دورو بیان ته د ادب تاریخ ویل کیږي.

که د ادب تاریخ پورتنۍ درې واړه پیژندنې په غور سره ولولو ډیر شریک ټکي پکې لیدل کیږي، نوله دې ټولو څخه مشترک ټکي د ادبیاتو د تاریخ د پیژندنې د مجموعي نچور په توګه داسې وړاندې کوو:

د ادبیاتو تاریخ هغه پوهنه ده چې د یوې ژبې د علمي، ادبي لوړتیا او ځورتیا (وده، انکشاف او تنزل) د تاریخ د بیلابیلو پیریو په پوړیو کې څیړي

او د ټولنيزو چاپيريالي شرايطو او تاريخي حالاتو په رڼا کې د ادبي ودې او تنزل د پيښو اصلي عوامل په گوته کوي.

د ادبي تاريخ او ادبي تذکرې توپيرونه

د ادبي تاريخ بيلابيلې پيژندنې مود مخه ولوستلې، د دې له پاره چې له ادبي تذکرې سره يې په توپير پوه شو لازمه ده چې لومړی ادبي تذکره په ځانگړې توگه درو پيژنو:

پيژندنه: تذکره يوه عربي کلمه ده چې په ځانگړې بڼه ډيرې معنا وې لري، په ادبي او فرهنگي اصطلاح کې ادبي تذکره هغه اثر ته ويل کيږي چې د شاعرانو احوال يا ژوند پيښې او آثار پکې معرفي شوي وي او ضمناً پکې د شاعر د کلام بيلگې هم خوندي وي.

سر محقق زلمي هيواد مل په خپله يوه ليکنه کې د تذکره ليکنې عمومي اصول داسې ښودلي دي:

- ۱- د شاعر يا ليکوال بشپړ احوال او ژوند پيښې.
- ۲- د شاعر او ليکوال آثار او ايجادات.
- ۳- د شاعر او ليکوال د آثارو شکلي او موضوعي ځانگړتياوو څرگندونه.
- ۴- د شاعرانو او ليکوالو د احوالو او آثارو د معرفي تر څنگ د هغوی د اشعارو او نثري ليکنو بيلگې راوړل.

د پورته څرگندونو له مخې ويلای شو چې: "ادبي تذکره" او "ادبي تاريخ" د تاليف دوه بيلابيل ډولونه دي چې يوله بله سره ارتباط لري. په ځانگړې توگه ادبي تاريخ په زياتو مواردو کې په ادبي تذکره تکيه

کوي، مگر ادبي تاريخ ادبي تذکره نه ده او ادبي تذکره هم له اوسنيو معيارونو سره سم ادبي تاريخ نه دی.

کیدای شي په یوې ادبي تذکره کې د یوې ژبې د بیلابیلو دورو او بیلابیلو جغرافیوي سیمو او حتی فرهنګي حوزو کې اوسیدلو ناظمانو، شاعرانو او لیکوالو احوال او آثار مطالعه شي او دا معرفي یې کیدای شي په الفبايي سیستم یا د سیمو په لحاظ او یا هم د تاریخي وړاندې وروسته والی له مخې په کرونو لوژیک سیستم ترتیب او تنظیم شوې وي. حال دا چې په ادبي تاریخ کې د اروش نه تعقیبېږي. بلکې په ادبي تاریخ کې د هرې دورې آثار، لیکوال او شاعران په خپله دوره کې د ادبي پېښو او جریاناتو د انکشاف پر اساس خپرل کیږي. بر سیره پردې د ادبي تاریخ په اړه دا ټکي هم باید په پام کې ونیسو چې په ادبي تاریخ کې د یوې ژبې د تمام قلمرو آثار نشي مطالعه کیدی، ځکه چې په بیلابیلو جغرافیوي سیمو کې تر مختلفو سیاسي، اقتصادي او ټولنیزو سیستمونو او نظامونو لاندې واقع دي. هلته د ادبیاتو د ایجاد او ودې شرایط هم توپیر سره لري او مور نشو کولی چې د یوې ژبې ټول آثار، چې په بېلا بیلو هیوادونو کې یې تر سیاسي، اجتماعي شرایطو لاندې وده موندلې وي، په یوه ادبي تاریخ کې سره مطالعه کړو، خو په ادبي تذکره کې دا کار ممکن دي.

د بیلګې په توګه مور کولی شو چې د پښتو په ادبي تذکره کې د پېښور او یا بلوچستان د شاوخوا سیمو پښتانه لیکوال او شاعران معرفي کړو، او یا د دري ژبې به تذکره کې د ایران او یا تاجکستان فارسي ژبي ادیبان او د هغوی آثار راواخلو، خود ادبیاتو په تاریخ کې دا کار نشو کولی.

د ادبي تذکرې او ادبي تاریخ بل ستر توپیر دادی چې کیدای شي په

ادبي تذکره کې د ادبي او هنري آثارو د لیکوالو او شاعرانو د پیژندگلوی تر څنګه ځینې ناظران هم معرفي شي، مګر په ادبي تاریخ کې د ناظرانو او هر ډول لیکوالو آثار د مطالعې ځای نه لري، بلکې پر هغو آثارو او ادیبانو او لیکوالو پر ژوند پېښو تحلیلي بحثونه کېږي چې لوړ هنري او ادبي ارزښت ولري.

د ادبي تذکرې او ادبي تاریخ تر مینځ د غسې لوی او واړه نور توپیرونه هم شته چې موږ د بحث د اوږدیدو له ویږي د هغوله راوړلو نه ډډه کوو او د پایلې په توګه وایو چې: دواړه د تالیف بیل بیل ډولونه دي. دلته د لوستونکو د معلوماتو له پاره د پښتو او دري ژبو د یو شمیر ادبي تذکرو او ادبي تاریخونو نومونه اخلو:

الف - ادبي تذکرې:

- ۱- پټه خزانه (محمد هوتک) ۲- شعر العجم (شبلي نعماني) ۳- د پښتو اوسنی لیکوال (دري ټوکه - عبدالروف بینوا) ۴- معاصرین سخنور (مولانا خسته) ۵- پښتانه شعراء (پنځه ټوکه - بیلابیل لیکوال) ۶- پر طاؤس (مولانا حنیف بلخی) ۷- د لیکوال او داخیرې (افضل ټکور).

ب - ادبي تاریخونه:

- ۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ (دوه ټوکه - پوهاند حبیبی) ۲- تاریخ ادبیات افغانستان (حیدر ژوبل) ۳- پښتو ادبیاتو تاریخ لرغونې او منځنۍ دوره (سر محقق هیواد مل) ۴- تاریخ ادبیات افغانستان (کهزاد، علی احمد نعیمی، غبار او نور) ۵- روحي ادب (نواز طاهر) ۶- تاریخ ادبیات ایران (شپږ ټوکه - ډاکتر ذبیح الله صفا) د پښتو ادبیاتو تاریخ معاصره دوره (کاندید اکاډیمسین محمد صدیق روحي) او داسې نور.

د ادبي تاريخ ليکنې اصول او د دورود ویش مسئله

لکه چې څرگنده ده د ادبياتو د تاريخ ډيره ستره او مهمه بنسټيزه دنده د تاريخ په اوږدو کې د يوې ژبې د ادبياتو مطالعه او په بيلا بيلو ادبي دورود هغو ویشنه ده، لازمه ده چې لومړی ادبي دوره وپيژندل شي او په دې پوه شو چې څرنگه دغه ادبي دورې مشخصې او يوه له بلې بيليږي؟

د ادب تاريخ په ليکنه کې د ادبي دورو تشخيص او ټاکل له ستونزو ډک کار دی او د ادبي مؤرخ زياته پاملرنه او کړاو غواړي. د ادبي دورود ویش له پاره کوم ټاکلی معيار نشته او د بيلا بيلو ژبو د ادبي تاريخ ليکونکو په دغه برخه کې ځانگړي ځانگړي معيارونه کارولي دي.

د ادبي دورود ویش په برخه کې تر ډيره د يو ټاکلي معيار د نشتوالي يو ستر علت دادی چې ځينې ادبي جريانونه په آسانی سره خپل ځای نوي ادبي جريان ته نه خوشې کوي. کله کله د يو ادبي جريان ريښې ډيرې پخوانې وي، په تدريجي توگه وده مومي. د هغه د انکشاف په دوران کې بنيادی يوبل قوي ادبي جريان رامېنځته شي او يا له مينځه ولاړ شي. لنډه دا چې ادبي مکتبونه، ادبي تمايلات اکثره داسې نه دي چې له کوم سياسي رژيم سره را منځته شي او د هغه له سقوط سره سم به له ځنډه محوه شي. کله کله شرايط بدل شوي وي، خوا د ادبي عنعنو لا پر ځای پاتې وي.

په لويديزه نړۍ، په ځانگړې توگه د انگريزي ژبې په ادبي تاريخونو کې د ادبي دورې ټاکلو يو معيار دادی چې هره دوره يا عصر د يو نامتو استازي ليکوال او اديب په نامه ياديږي، لکه د چاسر عصر، د سپنسر عصر او داسې نور او يا ادبي دورې د پير يو په نوم نومول کيږي، لکه د پنځلسمې پيړۍ

ادبیات، د اتلسمې پېړۍ ادبیات او داسې نور. ځینې وخت یې بیا د مسلطو فلسفي نظریو او د ادبي مکتبونو په نوم نوموي، لکه د کلاسیزم عصر، د رومانسيزم عصر او نور. زموږ په ادبیاتو کې د ادبي دورو په ویش او ټاکنه کې هم دغه ستونزه موجوده ده، په پښتو او دري ژبو چې د ادبیاتو د تاریخ په نومونو کوم آثار لیکل شوي دي، لیکوالانو یې پرته له دې چې په ادب کې د فورم او محتوا د کمي او کيفي بدلون، د ادب د ودې او انکشاف جریان او د هغه عوامل په پام کې ونيسي د خپلې خوښې او ذوق سره سم یې د ادبي دورو ویش په عنعنوي توګه کړي دی: چا پر هیواد باندې د بهرنیو یرغلګرو د تاړاکونو او چا د کورنیو شخړو او اشخاصو تر مینځ د سیاسي واک د لیریدو او ځینو بیا د سیاسي نظامونو د بدلون او اوښتون او ځینو نورو د ادبي جریانونو او مکتبونو او د هغه په رأس کې د نوميالیو ادیبانو په نوم ادبي دورې ویشلي او ټاکلي دي. باید ووايو چې دغه پورتنۍ ویشونه او د ادبي دورو د ټاکلو او بیلولو لارې هېڅکله هم د یوې ژبې د ادبیاتو د ودې او انکشاف د تاریخي سیر له تشریح او روښانولو سره مرسته نشي کولی.

لکه چې د مخه مویادونه وکړه د ادبي دورو ویش او سره بیلونه یوه کړکیچنه مسئله ده، په دې برخه کې ډیر غور او دقت پکار دی، نو:

* د ادب تاریخ لیکوال ته لازم دی چې هغه باید تر هر څه لومړی په ادبي تیوري وپوهیږي چې د هغې له مخې د خپلې ژبې د ادبي آثارو مطالعه وکړي، ځکه چې د ادب تاریخ په واقعیت کې د ادبي تیوري د تطبیق ډګر دی.

* د ادبي تاریخ لیکوال باید د هرې دورې د خلکو له ټولنیزو، دیني، مذهبي او سیاسي عقایدو، تاریخي ټولنیزو حالاتو او پیښو د ادبي غورځنگونو او تحریکونو یا ادبي مکتبونو او جریانونو، په هکله هراړخیز

معلومات ولري، ترڅو د ادبي تاريخ دورې په سمه او مطلوبه توگه وټاکلي يا وويشلاي شي.

* د ادب تاريخ په هره دوره کې بايد د هغې د دورې د نومياليو او نماينده ادبي خيرو د ژوند پيښو، د ټولنيزو حالاتو، شرايطو او مسايلو په وړاندې د دغو استازيو ادبيانو دريځ (موقف) خلکو او ټولنې ته د دغو ادبيانو د آثارو او افکارو پيغام او په دې ترڅ کې د ځانگړو اصولو او مشخصاتو له مخې د غوره ادبي آثارو په هکله قضاوت، درامينځته شويو ادبي غورځنگونو او جريانونو مناسبه پيژندگلوي او د دغو ادبي مکتبونو او سبکونو درامينځته کيدو، ودې انکشاف، اغيزو او د له مينځه تللو د عواملو د ښودنې په هکله يوه هر اړخيزه او جامع سپړنه او څيړنه لازمي ده.

* يوازې د يو يا بل شاعر او ليکوال د ژوند پيښې، د نظم او نثر د بيلگو را اخيستل په هيڅ صورت د ادبياتو تاريخ نه شوبللی، بلکه د يوې ادبي تذکرې نوم ورکولای شو، چې البته د ادبياتو د تاريخ د ليکنې په وخت کې ور څخه پخپل ځای لري. ديره استفاده کيدای شي.

* ادبي تاريخ برسيره پردې چې موږ ته په هره ادبي دوره کې د هغې دورې استازي او مشهور ادبيان او د هغوی ارزښتناک ادبي آثار را پيژني، د همغه عصر او دورې د ټولنيزو عقيدوي، سياسي، علمي، فرهنگي او حالاتو يوه نقشه هم زموږ مخې ته ږدي چې اديب پکې روزل شوی، ادب پکې رامينځته شوی، د بيلابيلو عواملو له مخې يې د لوړتيا او څوړتيا پړاوونه وهلي دي. څومره چې په ادبي تاريخ کې د هرې دورې او عصر روحیه او د پيښو انځور هر اړخيز او جامع وي، په هماغه پيمانه يې د ليکوال او اثر د معقوليت او مقبوليت چانس زيات وي.

درېم: ادبي کره کتنه «نقد»

لغوي او اصطلاحي پېژندنه:

ادبي کره کتنه «نقد» چې د ادب پوهنې بله ستره او مهمه بنسټيزه څانگه ده، لغوي معنا يې فرهنگونو: وينا پېژندنه، د خبرو سنجونه، رښتیني قضاوت او د ادبي آثارو ارزښت معلومونه راخيستې ده. په عربيو کې پخوا د نقاد اصطلاح په عامه توگه د اصلي او کوټه (ناچلو) دينارونو او درهمونو بيلونکي او د ښه او بد توپيرونکي په معنا استعماليدله، خواوس په ادب کې د وينا د ښو او بدو اړخونو (ښيکڼو او عيبونو) معلومونکي ته کره کتونکي (نقاد) وايي.

په بله وينا: تنقيد (کره کتنه) په لغت کې محاکمه کولو ته وايي او په ادبي اصطلاح نقاد (کره کتونکي) هغه چاته ويل کيږي چې د نقد په وسيله د ادبي آثارو او د هغو د ښه والي يا بدوالي په هکله لوستونکي ته يوه پريکړه او فيصله صادروي.

ادبي کره کتونکي د يو ادبي اثر د ژورې کتنې او مطالعې په لړ کې هغه تشرېح او توضيح کوي او د غسې د اثر د محتوا په اصلي روح، د ليکوال په پيغام، او د ادبي اثر د رامینځته کولو په غرض لوستونکي پوهوي او د يولړ ټاکلو اصولو په رڼا کې يې ادبي ښکلا، ښيگڼې، بد گڼې (عيبونه)، نيمگړتياوې او کمزور تياوې بيانوي. يا په بله ژبه لوستونکي ته د اثر هراړخ او د ليکوال فکر او غرض په ښه اغيزمنه توگه ورنښي.

د ادبي کره کتنې موخه او غرض

ادبي کره کتنه په عام ډول د دوو سترو هدفونو او موخو له پاره کېږي: لومړی دا چې ادب تشرېح کړي او دویم ددې له پاره چې د ادبي اثر د ښو او ناوړه، کره او ناکره، پوره او نیمګړو برخو په هکله قضاوت او حکم وکړي. کله کله ادبپوهانو د خبره هم را مخې ته کړې ده چې د کره کتونکي یوازینی دنده د ادبي اثر تشرېح ده، فیصله باید پخپله لوستونکی وکړي یا دې هغه لوستونکي ته پرېږدي.

ښه او پیاوړی کره کتونکی تل د یو ادبي اثر تشرېح، توضیح او تفسیر د خپل ذوق او شعور په مرسته کوي، نو همدې ټکي ته په پاملرنه ویلای شو چې کره کتنه یو ډیر له ستونزو ډک کار دی. د کره کتنې په پروسه کې د کره کتونکي دنده داده چې د ادبي اثر روح ته ورننوزي، ښیګڼې او بد ګڼې (ښې او بدې خواوې) یې په ګوته کړي، د ادیب په افکارو او ادبي تجربو باندې فکر وکړي، د اثر اصلي مفهوم تشرېح، ښکلا تیز او اخلاقي اړخونه یې وښيي، په تیاره ګوتو نو یې رڼا واچوي او د بیلابیلو اړخونو خپل منځني اړیکې یې څرګندې کړي. د ادبي اثر د تشرېح پروخت د اثر د پنځوونکي (رامینځته کوونکي) مطالعه او تشرېح هم ضروري ده او دغه ډول د لیکوال مقابله او موزانه د نورو هم عصر و لیکوالو سره او تر څنګ یې پر ادبي اثر د خپل عصر تاریخي او ټولنیزې اغیزې هم باید څرګندې شي.

د ادبي کره کتنې د ګټو په اړه د اویلی شو چې تر ټولو ستره ګټه یې داده

چې د وخت د ضايع كيدو مخه نيسي او هغه ادبي آثار چې موزيې په ورځو
ورځو نشو لوستلي، د كره كتنې په څو مخونو كې د ادبي اثر د محتوا په روح او
د ليكوال په موخه پوهيدای شو. د بيلگې په توگه: هر كال زيات شمير ادبي
كتابونه چاپ او خپريږي چې د ټولو تر لاسه كول او لوستل زيات وخت او مالي
لگښت غواړي. موږ د كره كتنو د لوستلو په مرسته كولاى شو د دغه ټولو آثارو
ارزښت او هدف ځانته معلوم كړو، خود كره كتنې دا گټه هغه وخت اغيزمنه
تماميدای شي چې كره كتونكی ذهين او په خپل مسلك كې د لوړې پوهې او
استعداد خاوند وي. په دغه صورت كې هغه كولى شي د ادبي اثر روح تشریح او
پرتيابه گوتونو يې لازمه رڼا واچوي.

د ادبي كره كتنې گټې

د ادبي كره كتنې گټې په ځانگړې توگه په دريو برخو كې

مشخصولى شو:

۱- د آثارو لوستونكو ته.

۲- د آثارو ليكوالو ته.

۳- علم، هنر او ادب ته.

* لوستونكو ته يې لويه گټه داده چې د وخت د ضايع كيدو مخه يې
نيسي او هغه اثر چې په څو ورځو كې يې نشي لوستلى د كره كتنې د لوستنې له
لارې يې ډير ژر د محتوا په روح او د ليكوال په موخه او غرض پوهيدلى شي.
بل دا چې د اثر په اړه د گټورو معلوماتو په وركولو او يا د تياره گوتونو د
توضيح او تشریح له لارې د لوستونكي معلوماتي پانگه زياتوي او د پوهې

سطحه يې لوړوي. برسېره پردې د اثر ادبي ارزښتونه درک او له ښو او بدو اړخونو يې خبريږي.

* د اثر ليکوال ته د کره کتنې گټه داده چې خپلو خاميو او کمزوريو ته متوجه او په راتلونکې کې د خپلې ليکنې د اصلاح او سمون په هڅه او فکر کې کيږي.

* پوهې، هنر او ادب ته د کره کتنې گټه داده چې پکې اصلاح او سمون راولي، د کمال او بشپړتيا پراوته يې رسوي. ځکه کره کتنه د ادب او پوهې د پرمختگ د یرمهم عامل دی. که ادبي کره کتنه نه وي د ادبي آثارو ارزښت او اهميت به څنگه وټاکو؟ ادبي پوړ او درجه به يې څنگه معلومه شي؟ او ادبي چارې به څنگه اصلاح، سمون او بشپړتيا ته ورسيږي؟ کله چې ليکوال په دې پوه شي چې آثاري يې د کره کتونکي له خوا ارزيايي کيږي، ښه والی او بدوالی يې معلوميږي، نو هغه به تر خپرولو مخکې د خپل اثر د بشپړتيا او ښه والي له پاره تر خپلې وسې نه سترې کيدونکې هلې ځلې وکړي او گټه به يې پخپله ليکوال او هم ادب ته ورسوي.

د کره کتنې ضرورت، اهميت او دنده

په ادب کې د کره کتنې د موجوديت له گټې او اغيزمنتيا سره سره په بېلابېلو وختونو کې ځينو خلکو د کره کتنې (نقد) او کره کتونکي (نقاد) پر دنده اعتراض لرلې او نقديي د ادب پېژندنې يوه داسې وسيله گڼلې چې له گټې نه يې زيان ډيروي.

په دې لړ کې ځينو ويلي دي چې: نقاد يا کره کتونکي «تنگ نظره»

وي او کره کتنه تعميري او رغنده عمل نه، بلکه يو تخريبي عمل دی. ځينې وايي چې نقد د ادبي آثارو د رامینځته کيدو او تخليق په مخکې لوی خنډ گرځي او ډیر ادیبان له دې ويرې چې نقد او کره کتنه په پرې وشي ادبي اثر نه رامینځ ته کوي.

يو شمير بيا په دې باور دي چې نقاد «کرکجن» او «کینه گر» وي، د خواخوږۍ پر ځای پکې د نفرت او بدبینۍ حس او جذبه زیاته او پیاوړې وي. څوک بیا دا هم وايي چې نقادان په لوی لاس اصلي مطلب تېرو بېروي او لوستونکي پرته له دې چې اصلي اثر ولولي په کره کتونکي پسې ځي، ډیر وخت داسې هم کیږي چې اصلي مطلب پاتې شي او نقاد لوستونکي پر نورو لارو سر کړي.

له دې پورته نیوکو او اعتراضونو سره سره «کره کتنه» پخپله ځای څانگړی ارزښت او اهمیت لري، همیشه ورته اړتیا ده، که په سمه او رغنده توگه ترسره شي ډیره زیاته گټه لري او دا ځکه چې:

ادبي نقد په غور سره یوه ژوره کتنه ده چې حقایق را برسیره کوي، د ادب له پاره یې اړتیا او گټه داده چې لوستونکي ته د ادبي اثر روح تشریح او توضیح کوي، ښه او بد اړخونه یې په گوته کوي، خامی او خوبي یې بیانوي او حقایق د لوستونکي مخې ته ږدي.

د ادب له پاره د کره کتنې ضرورت او اړتیا ځکه هر وخت ډیره احساسیږي چې که کره کتنه نه وي موره به د ادبي آثارو ارزښت څنگه وټاکو؟ نه به ادیب پخپله ښه او بده پوه شي او نه به لوستونکي د ادیب د اثر له پیغام او غرض نه په سمه توگه خبر شي. د نقد او کره کتنې بله اړتیا او گټه داده چې

لوستونکی د نقد په وسیله ډیر څه تر لاسه کولی شي. د بېلگې په توګه: موږ نشو کولی د یو شاعر یا لیکوال ټول ادبي آثار ولولو او په مجموعي توګه د هغه د آثارو پیغامونه ځانته معلوم کړو؛ ځکه دا کار ډیر وخت او زیاتې مطالعې ته اړتیا لري، خو که د همدغه مطلوب شاعر او یا لیکوال د ژوند او فن په هکله تر سره شوې ادبي کره کتنه ولولو په لږ وخت کې د هغه په اړوند په ډیر څه پوهیدلی شو.

د ادبي کره کتنې معیارونه

ادبي کره کتنه خپل ځانګړي معیارونه لري چې د هغوله مخې تر سره کېږي.

کره کتونکی د دغو معیارونو له مخې یا هغو ته په پاملرنه په یو ادبي اثر کې ددې لاندې پوښتنو ځوابونه گوري:

هنري یا ادبي اثر کومې ځانګړنې لري؟ د ادبي اثر مضمون مهم دی او که یې شکل؟

کس څه شکل مهم دی نو خصوصیات یې څه دي؟ که مضمون ته ارزښت ورکول کېږي په هغو کې کوم اړخ تر نورو د مخه دی: ښکلا، اخلاقي، عقیدوي، سیاسي او که بل څه؟ په ادبي اثر کې څومره واقعیت او څومره تخیل شته او افاده یې په کوم سبک شوې ده؟ د ادبي اثر هدف او غرض څه دی؟ تر لاس لاندې متن ثقه دی؟ د ادبي اثر ژبه صریحه او خوره ده؟ د ادبي اثر د تخلیق چاپیریال څه ډول دی؟ له عصري معیار سره سم یې ښکلاوې او عیبونه یې کوم دي؟ اثر ابتکاري دی که مبتذل او تکراري؟ د لیکوال دریغ او په اثر کې

کلتوري انعکاس څنگه دی؟ اثر په کوم ادبي جریان پورې اړه لري؟ د لیکوال هدف او ارزښتونه څه دي؟ آیا ادبي عنعنې پکې مرعات شوې دي؟ او داسې نورې پوښتنې او غوښتنې.

د کره کتونکي صفتونه او ځانگړنې

لکه څنگه چې کره کتنه خپل ټاکلي اصول او معیارونه لري، د غسې کره کتونکي هم خپل مواصفات او ځانگړنې لري، چې تر ټولو مهمې یې دادي:

۱- کره کتونکي باید د پوهې او بصیرت خاوند وي.

۲- هیڅ ډول تعصب ونه لري.

۳- د عدل او انصاف خاوند وي.

که په یو کره کتونکي کې دغه پورتنۍ درې ځانگړنې موجودې وي کره کتنه یې بې له شکې گټوره او ډیره ارزښتناکه ده.

- د کره کتونکي له پاره د علم او پوهې اړتیا ځکه ډیره احساسیږي چې

که هغه تر هر څه لومړی د خپلې دندې او مسلک (کره کتنې) په اړوند پوهه ونه

لري، له اصولو او معیارونو یې خبر نه وي، په ادبیاتو او په هغو پورې مربوطو

فنونو باندې ونه پوهیږي، نقد به یې نیمگړی وي او کوم علمي ادبي ارزښت به

ونه لري، بلکې یو شخصي او عندي احساس او نظر گڼل کیدای شي.

- کره کتونکي باید هیڅکله د تعصب، کینې، بدبینۍ او کرکې له

مخې د یو ادبي اثر نقد ته اقدام ونه کړي. داسې نه چې د نقد ټول اصول او

معیارونه هیر کړي او د خپل شخصي غرض له مخې پر یوه اثر د «ناوړه» حکم

و کړي، بلکې هغه باید د اثر ټولې خواوې هغسې ارزیابي کړي، څنگه چې یې

حق دي. د کره کتنې پړوخت باید خپل شخصي ذوق، غوښتنې اوسياسي عقايد يوې خواته کيږدي او بيا دې په نقد او کره کتنه لاس پورې کړي.

- کره کتونکی باید د کره کتنې پړوخت له پوره عدل او انصاف څخه کار واخلي، هسې نه چې د خوشبینی او بیلابیلو اړیکو له مخې له ادب او لوستونکو سره، او یا د بدبینی او شخصي غرض پر بنسټ له ادیب سره زیاتې وکړي. کره کتونکی دې هیڅکله د عدل او انصاف تله له لاسه نه لرې کوي.

که په یو کره کتونکي کې دغه پورتنی او داسې نور لازم مواصفات وي، د کره کتنې د علمي اصولو له مخې یې خپله دنده په سمه توګه ترسره کړې وي، په واقعیت کې له «ادیب» او لوستونکو دواړو سره مرسته کوي:

له ادیب سره یې لویه مرسته داده چې هغه خپلو نیمګړتیاوو او خامیو ته متوجه کوي، ترڅو هغه خپلې دغه نیمګړتیاوې یا کمی او خامی سمې او د خپل فن د نورې لوړتیا او پیاوړتیا هڅې وکړي. کره کتونکی له لوستونکو سره دا مرسته کوي چې د اثر د اصلي پیغام او محتوا تر څنګ ورته د هغې خوبۍ او خامۍ هم په ګوته کوي.

نود پایلې په توګه وایو چې: ادب د نورو ټولنیزو علومو او فنونو په څیر د ښه والي او غوره والي له پاره ځانګړي معیارونه لري او که څوک پرته له دې چې دغه منلي معیارونه په پام کې ونیسي، هر څه ټولنې ته د «ادب» په نوم وړاندې کوي، دا کار په مجموع کې له ادب سره تیری او زیاتۍ دی. دا د ادبي کره کتونکي دنده ده چې د اثر کمی او خوبۍ لوستونکو ته وروښيي او کره او ناکره آثار سره بیل کړي.

د کره کتنې وړ ادبي آثار

زموږ په ټولنه کې معمولاً پر دوه ډوله ادبي آثارو کره کتنه کېږي او له دې لارې یې ارزښت معلومېږي:

۱- غوره لرغوني منظوم او منثور آثار، ترڅو چې د کره کتنې په نتیجه کې یې ادبي ارزښتونه وپيژندل شي او ستونزې یې د څېړنې په نتیجه کې څرگندې کړای شي.

۲- د معاصرینو منظوم او منثور آثار چې په هغو کې یې د لرغونو متونو په هکله څېړنه او تتبع کړې وي او که د معاصرو مسایلو په اړه تخلیقي یا څېړنیزې لیکنې وي. چې د لیکوالۍ د لارو چارو، د ادبي فنونو او نورو ابتکاري مضامینو د شته والي او داسې نورو لفظي او معنوي څانگړنو له مخې د دې وړ وي چې کره کتنه پرې وشي او د هغې نتیجه د لوستونکو له پاره گټوره او د استفادې وړ وگرځي.

د لومړي ډول (لرغونو) آثارو په برخه کې کره کتنونکي څېړنیز کارونه د ادبي معیارونو، قواعدو او بیلابیلو موازینو په هینداره کې گوري او د لوستونکو له پاره ډیره گټه لري. په دویم ډول آثارو کې چې شعرونه، کیسې او بیلابیل تخلیقي او ادبي څېړنیزې لیکنې پکې راځي، کره کتنونکي دا گوري چې:

- د لیکوال یا شاعر نیت د دغه اثر په رامنځته کولو کې څه دی؟

- د وینا او لیکنې د معنا ژوروالی او رښتینوالی څه او څومره دی؟

- ادبي فنون (استعارې، تشبیهات، کنایې، لفظي او معنوي صنایع)

يې څه ډول کارولي؟ او بالاخره د اثر روښانه او تياره اړخونه، يا بشپړتيا او نیمګړتيا يې کومه ده؟
دغه ډول کره کتنه او څيړنه په عامه توګه لوستونکو او په ځانګړې توګه د شاعرانو او ليکوالانو له پاره ډيره ګټوره ده.

د کره کتنې لوستونکي ته لارښوونې او پاملرنې

د يو ادبي اثر په اړه تر سره شوې کره کتنې د لوستلو پرمخت بايد لوستونکي دې لاندې ټکوته کلکه پاملرنه وکړي:

۱- د کره کتنې لوستونکي دې هڅه وکړي چې د کره کتونکي په روحي او فکري څرنگوالي پوه شي، او دادي هم ځانته معلومه کړي چې کره کتونکي علمي امانتداري او د اثر ليکوال سره همدردي لري که نه؟

۲- په دويم قدم کې دې د کره کتونکي اهليت، علميت، وړتيا او استعداد په پام کې ونيسي او په دې ځان پوه کړي چې د کره کتونکي د مطالعې ساحه پراخه ده او که لنډه تنګه؟ د کره کتنې په اصولو پوهيږي او که نه؟

۳- ودې ګوري چې د اثر له ليکوال سره يې د تعصب يا پلوی توب (طرفداري) له مخې چارچلند کړی او که له پوره امانتداري او بې طرفۍ څخه يې کار اخيستی دی؟

۴- دادي ځانته معلومه کړي چې کره کتونکي د ادبي اثر په لوستلو کې له کوم معيار څخه کار اخيستی دی؟

۵- په دې هم ځان وپوهوي چې کره کتونکي خو په اثر کې په لوی لاس د نیمګړتياوو او کمزورتياوو د پيدا کولو هڅه نه ده کړې؟

دلته ددې خبرې یادونه ضروري ده چې هغه کره کتنه هم د منلو وړ نه ده چې کره کتونکی یوازې د اثر خوبي او ښيگڼې بیان کړي او د کمزوري او نیمګړتیاوو په اړه یې څه ونه وایي.

مطلب دا چې کره کتونکی باید دومره د نرم زړه خاوند نه وي چې د اثر خامی له یوې مخې له پامه وغورځوي او نه دومره سخت زړی وي چې په اثر کې په لوی لاس غلطی پیدا کړي او په ښيگڼو یې سترګې پټې کړي. پکار ده چې د اثر ښيگڼې په ګوته کړي او په نرمه لهجه خامی وښيي او د اصلاح لار ښوونه یې هم وکړي.

د کره کتنې ډولونه

ادب پوهان په عام مفهوم په لومړي سر کې ادبي کره کتنه پر دوو ډولونو ویشي:

یوې ته یې «نظري کره کتنه» او بلې ته «عملي کره کتنه» وایي. په لومړي ډول کره کتنه کې یو لړ اصول او روشونه دي چې د هغو په مرسته له هنر او ادب سره د اړوندو مسایلو او مباحثونو ارزښاتي کيږي او په دوهم ډول کې د وضعه شویو اصولو په رڼا کې د ادبي آثارو ښيگڼې او بد ګڼې یا ښه او بد اړخونه ښودل کيږي.

نن سبا چې په نړۍ کې د پوهې او معلوماتو هرې څانګې ډیره پراختیا موندلې ده په دې لړ کې د ادبي کره کتنې بیلابیل ښکونه، روشونه او مکتبونه رامینځته شوي چې موږ دلته د هغو له جملې څخه د ځینو ډیرو مهمو مشهورو په لنډه پيژندنه اکتفاء کوو:

۱- تاریخي کره کتنه:

ددې کره کتنې منظم پیل د اوولسمې میلادي پېړۍ له پیل نه شوی او د فرانسوي ادبپوه «ایدمنډ شیر» او «نپلز» نومونه یې د بنسټ ایښودونکو په توګه یادونې وړ دي.

په دې کره کتنه کې د یو اثر د نقد له پاره د تاریخي حالاتو او شرایطو او د ادیب شخصي ژوند او چاپیریال او دهغه وخت د سیاسي، ادبي او ټولنیزو پېښو عواملو څېړنه او کتنه ضروري ده. ددې کره کتنې پلویان د آثارو په ارزښت کې یوازې تاریخي پېښې کافي ګڼي او ټینګار پرې کوي.

۲- تشریحي او توضیحي کره کتنه:

په اوولسمه پېړۍ کې ددې کره کتنې بنسټګر «ډرایډن» ګڼل شوی دی. په دې کره کتنه کې یوازې د یو ادبي اثر توضیح او تشریح کیږي او کره کتونکي دا هڅه کوي چې د لوستونکي د پوهیدنې له پاره د ادبي اثر هغه برخې چې پوره وضاحت او صراحت نه لري، په اشارو یا کنایو پکې مطالب بیان شوي وي، هم هغه توضیح کړي.

۳- ښکلا ییزه کره کتنه:

په معاصر مفهوم ددې کره کتنې لوی مبلغ او بنسټګر «اسکرډایلد» ګڼل شوی دی. د نوموړي له نظره په کره کتنه کې دا مهمه وه کله چې پر کوم اثر کره کتنه کیږي تر هر څه لومړی باید دا وکتل شي چې د ښکلا مقصد پکې تر کومه حده او په کوم ډول ترسره شوی دی. ددغې کره کتنې د اصولو له مخې هر څومره چې په یو اثر کې ښکلا تیز او زیات او پیاوړی وي په همغه پیمانه اثر «ښه» او «غوره» او ادیب بریالی دی. په دې کره کتنه کې د آثارو ارزښت او اهمیت د ښکلا پیژندنې له مخې ټاکل کیږي.

۴- حکمي کره کتنه:

دا کره کتنه د یو لړ داسې اصولو او معیارونو له مخې کیږي چې د مخه وضع شوي. کره کتونکی د نقد پر وخت پخواني ټاکلي معیارونه مخې ته بردي او د هغو په رڼا کې د ادبي اثر په هکله حتمي فیصله ورکوي. ادیبپوهان په دې کره کتنه کې یوه لویه نیمګړتیا دا ګڼي چې د کره کتنې دا روش له هغو ادیبانو سره زیاتې دی چې په ادب کې په ارتقا او بدلون قایل دي. په لنډه وینا ویلی شو چې د کره کتنې دا لاره په ادب کې د نویو لارو چارو درامینځته کیدلو په وړاندې لوی خنډ دی.

۵- نفسياتي يا روحياتي کره کتنه:

د ادبي کره کتنې دغه لاره ډیره لرغونتیا او سابقه نه لري او د نوي عصر زیږنده ده.

زیاتر پوهان ددې کره کتنې بنسټ د فروید نظریات ګڼي. په دې کره کتنه کې، کره کتونکي هڅه کوي چې په ادبي اثر کې د لیکوال تحت الشعور مطالعه کړي او هغه ټول روحي او نفسياتي عوامل څانته معلوم کړي چې د دغه ادبي اثر درامینځته کیدو سبب ګرځیدلي وي. دا کره کتنه ډیره له ستونزو ډکه ده، زیاتې او ژورې مطالعې ته اړتیا لري. ددې کره کتنې په ترڅ کې کره کتونکی کله کله دومره ژور لارښي چې د نور اثر مطالعه ورڅخه پاتې شي او د کره کتنې نتیجه یې نیمګړې پوږي دي.

یادښت: پردې پورتنیو ډلو برسيره د کره کتنې یو شمېر نورې لارې هم شته چې دلته یې یوازې نومونه اخلو: استقرار یې کره کتنه، مقایسوي کره کتنه، سوسیالوجیکي کره کتنه، هیومانستي کره کتنه او نور.

ماخذونه:

- ۱- شينواری دوست، د ادبي تېورۍ اساسونه، کابل، ۱۳۶۵ هـ ش کال.
- ۲- خسرو فرشیدورد (ډاکتر)، دربارۀ ادبیات و نقد ادبی، جلد اول و دوم، تهران، ۱۳۶۳ هـ ش کال.
- ۳- روهي محمد صديق (کانديد اکاډيمسين) د ادبي تاريخ ميتودولوژي (د سيمينار مقالو مجموعه)، کابل، پښتو ټولنه، ۱۳۶۷ هـ ش.
- ۴- هیوادمل، زلمی (سرمحقق) فرهنگ ادبیات پښتو، د پېم ټوک، ۱۳۶۶ هـ ش.
- ۵- هاشمي، سيد محی الدین، د ادبي اصطلاحاتو تشریحي فرهنگ (ناچاپ).
- ۶- حضرت امین، تنقیدی ادب، فصاحت او بلاغت، د ماسترۍ پروگرام لکچر نوټ، پېښور پوهنتون.
- ۷- هیوادمل، زلمی، د کره کتنې ډولونه، د افغانستان د لیکوالو ټولنه، ۱۳۷۰ هـ ش.
- ۸- هاشمي سيد محی الدین، د لیکوالۍ فن، دانش کتابخانه، پېښور، ۱۳۷۲ هـ ش.
- ۹- نادر وزین پور (ډاکتر) برسمند سخن، تهران، ۱۳۶۷ هـ ش، چاپ دوم.
- ۱۰- رښتین (پوهاند) د پښتو ادبیاتو تاریخ، پښتو ټولنه، ۱۳۵۲ هـ ش.
- ۱۱- هیوادمل، زلمی (سرمحقق) ادبي تذکره او ادبي تاریخ، پښتو مجله، پښتو اکاډیمۍ پېښور، ۱۹۹۳ - ۱۹۹۵ دمی او اگست گڼه.

درییم خپرکی:

ادبي ډولونه او ژانرونه (ادبي انواع)

ادبي ډولونه يا ادبي انواع په واقعيت کې د ادبي تيوري او بحثونو ځانگړې څانگه ده چې اصلي موضوع يې د شکل او موضوع له مخې د ادبي آثارو طبقه بندي او ډلبندي ده. په ادبي انواعو کې تل دا پوښتنه مطرح ده چې آيا هر ادبي اثر د خپل ځان له پاره په ځانگړې او خپلواکه توگه وجود لري او که په يوه ډول په نورو ادبي آثارو پورې اړوند دی.

يا په بله وينا: آيا ادبيات د خورو ورو آثارو مجموعه ده، يا برعکس د ادبي آثارو هره ډلگۍ د معنا او شکل يا محتوا او بڼې له مخې تر يو نظم او قانون لاندې راځي. د ادبي ډولونو او آثارو يوه ډيره پخوانۍ او عامه ډلبندي چې لرغونتيا يې د ارسطو زمانې (۳۸۴ - ۳۲۲ ق م) ته رسيږي، په دې لاندې درې سترو برخو ویشل شوې ده:

۱- اپيک (داستاني) آثار (۲) ليريک غنايي آثار (۳) ډراماتيک (ډرامايي). په لومړي ډول کې داستاني آثار: رمان، داستان (ناول)، لنډه کيسه او منځنۍ کيسه شامل دي چې په دې آثارو کې د انسان ژوند د ليکوال يا شاعر په حکايتي وينا سره ترسره کېږي.

په دوهم ډول آثارو (غنايي) کې ليکوال د احساساتو، عواطفو، مينې او کرکې نه په ډک زړه، د ژوند په وړاندې واقع کېږي، او د واقعيتونو په منعکسولو سره لوستونکي ته الهام وربخښي. په دې ډول ادبي آثارو کې ډول

ډول غنایي شعرونه او نثرونه شامل دي.

په درېیم یا ډرامایي ډول کې هغه آثار دي چې د صحنې مخې ته راځي او پېښې په حاضرې بڼه پکې انځور او مجسمې کېږي.

په ځینو ځایونو کې ادبي آثار په څلورو سترو برخو پیل کړي دي: (۱) شعر (۲) داستان (۳) نثر (۴) ډرامایي ادبیات. د ادبي آثارو دا پورته ویشنه په لرغوني یونان او یا په اوسنیو وختونو کې په ځینو اروپایي ادبي مکتبونو او جریانونو کې دود او مروج ده. زموږ په هیواد او ټولنه او یا په لنډه وینا په فرهنګي عنعنه کې دا دود دی چې ټول ادبي آثار په لومړۍ سر کې د بڼې له مخې په دوو سترو برخو ویشي؛ چې یوې ته یې «شعر او نظم» او بلې ته یې «نثر» وايي، چې دا هر څه برخه بیا د بڼې او محتوا یا معنا له مخې ځانته بیل بیل ډولونه لري. موږ دلته په دې لیکنه کې له همدې ویش نه کار اخلو او د منظوم او منثور ادبي آثار تر بیلابیلو سرلیکونو لاندې یې په ډېر لنډیز سره درېژنو:

لومړۍ: نثري ادبي آثار

د مخه تر دې چې د نثري ادبیاتو بیلابیل ډولونه درېژنو، لازمه ده چې د خپل بحث لړۍ د نثر په لغوي او ادبي اصطلاحې پیژندنې سره پیل کړو:

د نثر لغوي او اصطلاحې پیژندنه:

د نثر لغوی معنا په فرهنګونو کې تیت او شیندل دي او په اصطلاح هغه وینا یا لیکنه ده چې د وزن او قافیې له بند او قید څخه خالي وي. خودننیو ادبپوهانو په اصطلاح نثريو ادبي ډول دی او څرنگه چې د وزن او قافیې له قید نه خلاص دی، نو د هر ډول افکارو د افادې او بشري پوهې، دیني، فلسفي،

ښوونيزو - روزنيزو او ټولنيزو مسايلو د څرگندولو مناسبه وسيله ده.
نثر له عادي وينا او خبرو اترونه لور او د فصاحت او بلاغت په گانه
پسرللی دی.

نثر د ليکنې د طرز له مخې پورې سترو ډولونو ویشل کېږي:
۱- ساده يا مرسل نثر: چې لفظي او معنوي صنايع پکې نه وي
کارول شوي.

۲- فني نثر: چې ليکوال ورسره خپل احساسات او عواطف هم ملگري
کوي او يا په بله وينا د مطالبو د افادې له پاره له تخيلي ځواک نه کار اخلي.
۳- ساده ولسي نثر: چې کټ مټ د خلکو په ژبه، چې څنگه ويل کېږي
هماغسې ليکل کېږي.

د پښتو او دري ژبو لرغونې نثرونه د شکل له مخې په درې ډوله دي:

الف- متکلف نثرونه:

چې د ټولنې د باسواده قشر له خوا د عربي ژبې تراغيز لاندې ليکل
شوي، کړکيچ پکې ډیر دی. په پښتو کې د سليمان ماکو د "تذکرۃ الاولياء" او
په فارسي کې د شيخ عطار د "تذکرۃ الاولياء" او داسې نور نثرونه يې غوره
بيلگې دي.

ب- متفي يا مسجع نثرونه:

چې ليکوال پکې وزن او مسجع لرونکې کلمې د شعر د قافيو په څير
کاروي. (دري يا پارسي) ادب کې يې بيلگې د خواجه عبد الله مناجاتونه او د
شيخ سعدي د گلستان حکايتونه دي او په پښتو کې يې ډيرې ښې نمونې د
بايزيد روښان «خير البيان» او د اخوند رويزه «محزن الاسلام» بللې شو.

ج- ساده او روان نثرونه:

چې نه پکې سجع لیدل کیږي او نه پکې د متکلفو نثرونو په څیر کړکیچ ښکاري، بلکې لیکوالو کوښښ کړی چې د خلکو محاورې ته نږدې نثرو لیکي. په پښتو کې یې لرغونې غوره بیلگه د خوشحال خټک «د ستار نامه» ده.

د معنا او محتوا له مخې د نثري آثارو ډولونه:

د محتوي او موضوع له مخې په عامه توګه نثري آثار په دې لاندې ډولونو ویشل شوي دي:

۱- حماسي منشور آثار: چې پخواني او اوسني ملي حماسي مسایل، د اتلانو ویاړلې کارنامې پکې څیرل کیږي.

۲- غنایي نثري آثار: چې د مینې محبت عاطفې او احساسې مسایل پکې بیانېږي.

۳- تاریخي نثري آثار: چې د ټولنې، قوم، ملت او خلکو سیاسي، ټولنیزې او علمي پېښې پکې بیانېږي.

۴- دیني نثري آثار: په دې ډول آثارو کې د دیني او مذهبي مسایلو پېژندنه شامله ده. د قرآن عظیم الشان او حدیثو تفسیرونه، شرحې او د دین د ارکانو پوهنه او پېژندنه پکې خوندي کیږي.

۵- عرفاني نثري آثار: د نفس د تزکیې او روحاني روزنې په هکله د دین د پیروانو او د طریقت د خاوندانو د افکارو بیان دی.

۶- اخلاقي نثري آثار: د افرادو او ټولنې د اخلاقي روزنې او څېړنېګنې اړوند مطالب پکې بیانېږي.

۷- علمي او فلسفي نثري آثار: د علم د بیلایلو څانګو، منطق او

فلسفې اړوند ژورې خپرې او ليکنې دي.

۸- انتقادي نثري آثار: د ژوند او ټولنې د بيلابيلو مسايلو او اړيکو

په اړوند د ژورې او کره کتنې په ترڅ کې د ښيگڼو او بد گڼو ښودنه يا د ښو ستاينه او د بدو غندنه پکې کيږي.

۹- د مشاهيرو احوال: په دې ډول آثارو کې د دين او نورو علومو او

فنونو د پوهانو او ټولنيزو شخصيتونو ژوند پيښې، د پيغمبرانو، اولياوو، حکيمانو، اديبانو او پوهانو د ژوند حالات پکې شامل دي.

۱۰- په ژبې او ادبياتو پورې مربوط منشور آثار: په دې ډول آثارو کې

ټولې ژبني او ادبي خپرې راځي، يا په بله وينا: د ژبپوهنې او ادبپوهنې بيلابيلې څانگې پکې شاملې دي. دا آثار دا لاندې ډولونه لري:

الف - د بلاغت فنون: معاني، بديع او بيان پکې شامل دي. چې

«معاني» د حال او ځای له غوښتنو سره د کلام او وينا له مطابقت څخه او «بيان» په بيلابيلو الفاظو او عبارتونو د يوې څانگې معنا له استعمالولو او «بديع» د وينا د لفظي او معنوي ښکلا او صنعتونو څخه بحث کوي.

ب - د عروضو او قافيې علم: چې د اشعارو د وزن او د بيتونو د

وروستيو هم آهنگو برخو او کلمو د څانگړنو او څرنگوالي څخه بحث کوي.

ج - د لغاتو او اصطلاحاتو پيژندنه: چې د کلمو د معنا، تلفظ طرز او

املایي څانگړنو څخه بحث کوي.

د - گرامري آثار: چې د ژبې د املایي او انشايي څانگړنو، د آوازونو،

کلمو، فقرو، جملو او عبارتونو له جوړښت څخه بحث کوي.

ه - د ليکوالۍ يا ليکنې هنر: چې د کتاب، مقالې، کتابکوټې

(رسالې) شخصي او رسمي ليکونو بيلابيل ډولونه پکې راځي.

ز - ادبي څيړنې: په دې برخه کې د ادبي سبک او مکتب پيژندنې، ادبي تيوري، ادبي کره کتنې، ادبي تاريخ، ادبي تحليلونه او نور چې پخپله په ژبه کې د څيړنې او يا له نورو ژبو څخه د ژباړنو له لارې کيږي.

د نثري آثارو يو بله دوديزه او معمول وېشنه په دې ډول شوې ده:

۱ - تشریحي نثر ۲ - استدلالی نثر ۳ - توصیفی نثر ۴ - داستاني نثر. چې له تشریحي نثر څخه زیاتره د علمي تحلیل، مقایسې او تصنیف له پاره کار اخیستل کیږي. په استدلالی نثر کې لیکوال هڅه کوي چې د دلیل او برهان له لارې لوستونکي یا اوریدونکي د یوې خبرې په سموالي باندې قانع کړي، په توصیفی نثر کې موضوع داسې بیانېږي چې لیکونکي مقابل لوري ته خپل احساس انتقال کړي، یا په بله وینا لیکوال یوه پېښه، یوه منظره، شخص یا اشخاص او شيان د ټاکلي هدف سره سم په ښکلو او فصیحو الفاظو او په داستاني نثر کې خیالي یا واقعي پېښې د زمان او مکان په ترتیب سره بیانوي.

د بڼې یا شکل (فورم) له مخې د نثر ډولونه:

د بڼې او فورم له مخې اوسني نثرونه په لومړي سر کې په دوو سترو برخو ویشل کیږي:

۱ - ساده نثرونه ۲ - هنري او ادبي نثرونه

په ساده نثرونو کې ټولې علمي، ادبي سیاسي او ژورنالستيکي لیکنې، څيړنیز تحلیلي او تشریحي آثار او لیکنې راځي، چې په ساده او روانه ژبه د فکر او نظر د څرگندولو او نورو ته د پوهې او معلوماتو ورلیږدونې ډېره ښه او اغیزمنه طریقه ده. خو هنري او ادبي نثرونه بیا خپلې ځانګړنې لري

چي د هغو له مخي يې له عادي او ساده نثر څخه توپير کيږي.

اساسي او بنسټيزه ځانگړنه چې ادبي او ساده نثر سره بيلوي هغه «هنريت» يا «ادبي هنري ارزښت» دی. د ادبي نثر د ليکوال احساس، ذوق او تمايلات د مطلب او واقعيت د بيانولو له پاره اساسي رول لري. ليکوال چې څه ليدلي، اوريدلي او احساس کړي وي يا يې په ذهن او خيال کې تيريږي بيانوي، خود علمي او څيرنيزو ليکنو په څير دليل راوړلو ته هيڅ اړتيا نه لري.

په هنري ادبي ليکنو يا نثر کې لېکوال د بيلابيلو منظر کشيو، انساني تپيکو خصوصياتو، روحياتو، عاداتو، حالاتو او ... په الفاظو کې د انځورولو او وړاندې کولو له پاره له خپل تخيلي ځواک څخه کار اخلي. ليکوال د تخيلي ځواک په مرسته او د ليکوالۍ د هنر د مهارتونو په وسيله د منظر کشۍ او صحنه سازۍ چاره سرته رسوي؛ حالات يا واقعيتونه او پېښې په الفاظو کې داسې انځوروي چې لوستونکي يا اوريدونکي فکر کوي چې هر څه په خپلو سترگو ويني او ځان ورته په صحنه کې شامل ښکاري.

په دغه ډول ليکنو کې دا د ليکوال په استعداد او فني مهارت پورې اړه لري چې انساني رواني حالات، د خلکو هيلې او غوښتنې، جذبات، عواطف او احساسات څنگه په الفاظو انځور يا راوغاړي او مقابل لوري (لوستونکي يا اوريدونکي) ته يې ورليږدوي او د هغه په عواطفو کې خوځښت راولي. هنري او ادبي نثرونو د بڼې له مخې دا لاندې ډولونه مورو ته معلوم دي:

(لنډه کیسه، ناول، ډرامه، رومان، طنز، تکل، ادبي ټوټه، سفرنامه، ادبي راپورتاژ، ادبي لیکونه، ادبي انځور، فلمي سناریو او... دلته یې ځینې په ډیر لنډ ډول درپېژنو:

۱- لنډه کیسه: د نثري کیسو یو ډول دی چې لنډه او له داسې یو له بله سره تړلیو عناصرو څخه جوړه وي چې یو د بل تر اغیز لاندې وي، موضوع د خپلو حدودو په چوکاټ کې را نغاړي، بې ضرورتو خبرې پکې نه ځایيږي، د تاثیر او اغیز یووالی پکې یوازینی شرط دی. په چوکاټ کې یې: پلاټ (طرحه)، کرکټر، تجسس او تلوسه، مکالمې او منظر کشی، تخیل، د کیسې پایله او نتیجه شامل دي.

۲- ناول: لغوي معنا یې نوی، تازه او عجیبه څیز دی او په ادبي اصطلاح هغې ادبي نثري کیسې یا داستان ته وایي چې له لنډې کیسې څخه لوی او له رومان څخه لنډ وي. او په لیکنې چوکاټ کې: طرحه، اصلي او فرعي کرکټرونه، منظر کشی، مکالمې او د کیسې پیل - منځ او پای لري. له لنډې کیسې سره دا توپیر لري چې هم پکې پېښې په تفصیل سره بیانېږي او هم یې کرکټرونه زیات وي.

۳- ډرامه: د یوناني کلمې «ډراو» نه مشتق شوې چې د عمل او کولو معنا لري، له همدې امله د ډرامې د پېژندنې په لړ کې دغه کلمه «په کولو بنودل» تعبیر شوې. په ادبي اصطلاح هغه اثر دی چې د خبرو اترو په فورم لیکل شوی وي، یا په بله وینا: ډرامه د یوې ژوندۍ کیسې نوم دی چې ټول احساسات او جذبات پکې د حرکت او خوځیدو په واسطه څرگندیږي او هره پېښه عملاً د سترگو په وړاندې ښکاري.

ادبپوهان ډرامايي وحدتونه (وحدت زمان- وحدت مکان- وحدت عمل) د ډرامې د فن بنسټيز توکي بولي.

۴- رومان: فرانسوي کلمه ده په ځينو فرهنگونو کې يې معنا خيالي داستانونه او په ځينو کې د مينې او محبت کيسې راغلي او په ادبي اصطلاح هغه کيسې ته ويل کيږي چې له ناول څخه اوږده وي، د ژوند ډيرې او بيلا بيلې خواوې پکې منعکس شوې وي او د بيلا بيلو پېښو انځور په ادبي قالب کې ځای کوي.

۵- ادبي توتې: د هنري ادبياتو يو ځانگړی ډول دی چې ادبپوهانو د "منثور شعر" په نوم هم ياد کړی دی او دا ځکه چې اصلاً نثر دی، خو شعري کيفيت لري. په دې ډول ليکنو کې د لوړې انشاء خيال ساتل کيږي، معمولاً حکايوي بڼه لري، د يو حقيقت او واقعيت په هکله په زړه پورې تشرېح او توضېح کوي، خو دا توضېح او تشرېح په داسې رنگينو الفاظو کې نغښتې وي چې په بشري احساس او عواطفو ژوره اغيزه کوي.

۶- طنز: عربي کلمه ده چې لغوي معنا يې فرهنگونو: ناز او کرشمه، پيغور او مسخره کول راوړي او په ادبي اصطلاح د هنري ادبياتو يو ژانر دی چې په ليکنه کې يې د ليکوال اصلي مقصد گوتنپوهنه (انتقاد) وي، خو دا انتقاد يې د شوخي په بڼه او يا په بله وينا دريښخند او تمسخر په جامه کې نغښتې وي. د وينا لحن او انداز يې په زړه پورې او د ټوکو ټکالو په شکل وي او زياتره وخت پکې مسایل سرچپه (معکوس) مطرح کيږي.

طنز په واقعيت کې هغه ترخه خندا ده چې د ټولنې د خلکو په ناوړه اعمالو، عاداتو، اخلاقو او افکارو باندې کيږي.

۷- ادبي ليکونه: دغه ليکونه دي چې په ځانگړي هنري او ادبي بڼه ليکل کيږي. په دې ليکونو کې يو لړ مهم انتقادي، سياسي، فلسفي او ادبي مسايل ليکل کيږي او د ادبياتو ترمنځ تبادله کيږي. د ليکنې ژبه يې هنري او د تخيل رنگ پري غالب وي. له استعارو، کنايو، تشبیهاتو او نورو ادبي صنعتونو څخه پکې کار اخيستل شوی وي، ژبه يې خوږه او د لېکنې طرز يې دومره په زړه پورې وي چې لوستونکي يې په لوستنه نه مريږي.

۸- ادبي راپورتاژ: د هنري ادبياتو يو ځانگړی ژانر دی، له عادي راپورتاژ سره، چې يو ژور نالستيکي ژانر دی، اصلي توپير د ادی چې په ادبي راپورتاژ کې د پيښې تعبير، تفسير او تحليل په ادبي او هنري ژبه شوی وي. د دې ډول راپورتاژ ليکونکي پيښو ته په دقيق نظر گوري او له هغه څخه چې کوم برداشت کوي، د تخيل په ملتيا يې په خوږه هنري ژبه نورو ته وړاندې کوي.

دويم : منظوم آثار

د مخه تردې چې د منظومو آثارو د بيلابيلو ډولونو په اړه څه ووايو، لازمه ده چې لومړی شعر او نظم جلا جلا وپيژنو:

شعر: د شعر په هکله تر اوسه د بيلابيلو ادبي پوهانو او څيړونکو له خوابيل بيل تعريفونه شوي دي. په دې لړ کې يو ډير زوړ او عنعنوي تعريف داسې دی:

«شعر هغه وينا يا کلام دی چې وزن او قافیه ولري.»

په پورتنۍ پیژندنه کې «وزن» او «قافیه» د شعر اساسي توکي ګڼل شوي، خو اوس د آزادو او بي قافيې شعرونو په رامنځته کېدو سره معلومه شوې ده چې قافیه د شعر اصلي توکی نه دی.

په بله پیژندنه کې لولو:

- شعر په موزونو الفاظو د ټولنیز ژوند رښتیني انځور دی. یا شعر په موزونو الفاظو د ټولنیزو پیښو دویم ځلي ژور انعکاس دی.

یو بله پیژندنه یې داسې ده:

شعر د قوي احساس، جذبي او عاطفي تخيلی څرګندونه ده چې په موزونه او آهنگواله توګه شوې وي.

او همدغسې نور زیات شمېر پیژندنې چې د بیلابیلو پوهانو له خوا شوې او په یوه یو ډول پکې د شعر د کلمې ذوقي تعبیر او تشریح نغښتې ده. ادبي پوهانو د شعر د جوړښت له پاره دا لاندې څلور توکي اساسي او ضروري ګڼلي دي:

۱- مفکوره، ۲- وزن او آهنگ، ۳- احساس او ادراک، ۴- تخیل

(شعريت).

نظم: لغوي معنا یې ترتیبول او د مرغلرو په لړ کې پیل دي او په ادبي اصطلاح هغه وينا چې وزن او قافیه ولري (او نثر نه وي) نظم بلل کیږي. د نظم اصطلاح معمولاً د شعر مترادفه یا له هغې سره په یوه معنا استعمالیږي، حال دا چې ترمینځ یې جوت او ښکاره توپیر شته او هغه دا چې: شعر موزونه او تخیل لرونکې وينا ده او نظم موزونې قافیه لرونکې وينا ته

وايي. په دې حساب موږ په خپل پښتو او دري ادب کې ډېرې داسې منظومې لرو چې شعر نه دي او يوازي نظم يې گڼلې شو، لکه غينې ديني، طبي، او تاريخي منظوم آثار چې ناظمانو نظم کړي، خود شعریت يا تخيل څرک پکې نه ليدل کېږي، يوازي وزن او قافیه لري. نو په دې اساس ويلی شو چې هره قافیه لرونکې وينا شعر نشو بللی او لکه چې دمخه چې مويادونه وکړه د شعر له پاره شعریت يا تخيل بنسټيز توکی دی.

د محتوا او موضوع له مخې د شعر ډولونه:

د محتوی او موضوع يا معنا له مخې شعر دا لاندې ډولونه لري:

۱- حماسي يا رزمي شعرونه: چې د جنگونو، اتلوليو او ملي تاريخي

ويارنو بيان پکې راغلی وي.

۲- غنايي شعرونه: غنا په لغت کې سرود، نغمې او ښکلي آواز ته وايي

او په ادبي اصطلاح هغه شعرونه دي چې د شاعر د احساساتو او عواطفو بيانونکي او څرگندوی وي. دغه احساسات خامخا د انساني مينې - محبت،

دوستۍ، رنځونو او کړاوونو څخه متاثر يا اغيزمن شوي وي.

۳- تعليمي شعرونه: په دې کې هغه شعرونه شامل دي چې د شاعر

هدف پکې نورو ته د اخلاقو او غوره ديني، مذهبي، عرفاني او نورو علومو او فنونو ورزده کول وي.

۴- د مدحې او ستاينې شعرونه: په دې ډول شعرونو کې شاعر د خپل

مدوح ستاينه کوي، د هغه اخلاقي ښيگڼې بيانوي او د دنيايي ژوند برياوې او ښکلاوې يې ستايي.

۵- ديني شعرونه: په دې ډول شعرونو کې ديني موضوعات، لکه: د الله (ج) توحيد، د دين د بزرگانو اقوال او لارښوونې، ژوند پيښې، عبرتناکې کيسې او په دين او مذهب پورې نور اړوند مسایل شامل دي.

۶- انتقادي شعرونه (هجو- طنز، هزل): په دې ډول شعرونو کې د فرد يا ټولنې اخلاقي نیمګړتياوې، نادودې او ناوړه اعمالو ته د انتقاد ګوته نيول کيږي او مسایل د هجو او يا طنز په ژبه بيانېږي.

۷- مرثيه شعرونه: لغوي معنایې پر مړې ستاینې او ژړیدنې دې او په ادبي اصطلاح هغه شعرونه دي چې شاعرانو پکې د مړي د نيکيو او ښيګڼو ستاینې کړې وي او د هغه پر مړینه يې د خواشېنۍ او خفګان څرګندونه کړې وي.

۸- د تهنيت، مبارکۍ او هرکلي شعرونه: د تهنيت لغوي معنا: مبارکي او ښه راغلاست ويل دي او په ادبي اصطلاح د اشعارو دا ډول د مرثيې خلاف دی. شاعر پکې د خوښۍ احساس څرګندوي او نورو ته د خوښۍ پيغام رسوي.

۹- د گيلو او شکايتونو شعرونه: په دې ډول شعرونو کې د ژوند له ناوړه او غمناک حالت او د ټولنې ظالم حاکم قدرت نه نه گيله او شکايت شوی وي. شاعر د غسې خپل دردونه او رازونه څرګندوي او نور پرې خبروي چې اصلي هدف يې له خپل حال نه د نورو خبرول دي.

۱۰- وصفي شعرونه: په دغه ډول شعرونو کې شاعر د خپلې مستقيمې ليدنې کتنې يا باوري اوریدنې له مخې د اشخاصو، طبيعي منظرو، د کال د فصلونو او نورو شيانو ظاهري صفات شرح کوي او کله کله بيا د خپل تخيلي ځواک په ملتيا معنوي او باطني نړۍ ته داخلېږي او د افرادو روحي او عاطفي ځانګړنې تشرېح کوي.

د بڼې (شکل) او فورم له مخې د شعر ډولونه:

د بڼې او شکل له مخې شعر دا لاندې ډولونه يا شعري کالونه لري:

- (۱) مثنوي (۲) قصيده (۳) غزل (۴) قطعه (۵) مسمط (۶)
مستزاد (۷) ترجيع بند (۸) ترکيب بند (۹) رباعي (۱۰) مربع (۱۱) مثلث
(۱۲) مسبع (۱۳) مثن (۱۴) سدس (۱۵) مخمس.

دلته لوستونکو ته د معلوماتو له پاره دا هر ډول يا شعري کال په

ډېر لنډه توگه ورپېژنو:

۱- مثنوي: هغه شعر دی چې د هر بیت دواړه مسرې (مصرع) یی یو ډول قافیه لري. دا چې قافیوي آزادي ډیره لري. اړوده اوږده مطالب او تاریخي، رزمي، بزمي، اخلاقي، عرفاني او ... کیسې او موضوعات پکې په خلاص مټ بیانیدای شي.

۲- قصیده: لغوي معنا یې: قصد او اراده ده او په ادبي اصطلاح هغه شعري فورم یا کال دی چې تر یوې مطلع لاندې ویل کیږي، د بیتونو شمیر یې له شلو څخه تر ۷۰-۸۰ پورې او آن تر ۲۰۰ بیتونو پورې رسیدلی شي. ځینې قصیدې دوه او یا له هغې څخه زیاتې مطلع گانې هم لري. هره قصیده مطلع، مقطع، نسیب او تشبیب «غزل» لري.

۳- غزل: لغوي معنا یې له پنځو سره خبرې کول او په ادبي اصطلاح د شعر هغه ډول دی چې له اتو څخه تر ۱۶ او کله کله تر ۲۰ بیتونو پورې هم رسیږي چې ټول یې په یو وزن او قافیه وي. جوړښت یې د قصیدې په څیر دی له یوې مطلع نه پیروي کوي او آخري بیت ته یې مقطع وایي چې معمولاً پکې د شاعر نوم یا تخلص راځي.

- ۴- **رباعي:** هغه شعر دی چې څلور مسرې لري، دوې لومړۍ يې په يوه قافيه، دريمه يې آزاده او څلورمه يې له لومړيو دوو سره يوه قافيه لري.
- ۵- **قطعه:** هغه شعر دی چې مطلع او مقطع نه لري، له يو بيت څخه نيولې بيا تر زياتو بيتونو پورې وي. کله کله داسې وي چې د شاعر د شعر مطلع او مقطع ولويږي د قطعې په نامه يې يادوي.
- ۶- **مثلاث:** هغه شعر دی چې هره برخه يې درې درې مسرې (مصرع) لري. د دريمې مسرې قافيه يې پر مطلع برسیره په ټولو بندونو کې پورازده، په ځينو کې بيا دريمه مسرې بند په بند بدلېږي او ځينو کې هماغه مسرې مکرره راځي.
- ۷- **مسمط:** لغوي معنا يې مرغلي په لړ کې پيل دي او په ادبي اصطلاح هغه شعر دی چې له څلورو، پنځو او يا شپږ مسرونه جوړ دی، له وروستۍ مسرې پرته يې نورې ټولې مسرې هم قافيه دي.
- ۸- **مستزاد:** په هرې مسرې يا بيت کې يوه لنډه زياتونه لري، له همدې امله يې مستزاد بولي، دغه لنډه زياتونه په معنا کې له هغې مسرې سره مربوطه ده، خوله هغې سره هم قافيه نه ده. او بيا په دويمې مسرې پسې چې راځي له هغې سره يوه قافيه لري.
- ۹- **ترجيع بند:** د قصيدې په شان جوړښت لري، خو په څو بندونو ویشل کيږي او د ټولو بندونو وزن يې يې يو ډول دی، خو هم قافيه نه دي. د هر بند په پای کې يې يو بيت تکرارېږي چې له بندونو سره يې وزن يو شي وي، خو ځانگړې قافيه لري.

- ۱۰- ترکیب بند: دا شعر بیلا بیل بندونه لري چې د بندونو مسری یې په خپل مینځ کې سره هم قافیه وي او بندونه د یو بیت په وسیله یو له بله بیلیری، د بندونو د بیلونکی بیت دویمه مسری په ټولو کې په یو شان تکرار یږي.
- ۱۱- مربع: د مطلع په شمول یې هر بند څلور مسری لري. د مطلع مسری یې ټولې په یوه قافیه او د نورو بندونو څلورمه مسری یې د مطلع سره هم قافیه وي. ټول بندونه یې سره منطقی تړون لري او د وزن یو والی پکې شرط دی.
- ۱۲- مخمس: د شعر دا ډول مطلع او بندونه پنځه پنځه مسری وي. د مطلع پنځه واړه مسری یې یو ډول قافیه لري او د بندونو څلورمه مسری یې هم قافیه او پنځمه له مطلع سره په قافیه کې یو شان وي.
- ۱۳- مسدس: مطلع او بندونه یې له شپږو مسریو څخه جوړ وي، د مطلع ټولې مسری په یوه قافیه او د بندونو یې پنځه په یوه قافیه او شپږمه له مطلع سره یوه قافیه لري.
- ۱۴- مسبع: داهم د مسدس په څیر جوړښت لري، خو یوه مسری یې له هغې زیاته وي (اووه مسری لري).
- ۱۵- مثنی: ددې جوړښت هم کټ مټ د مسدس او مسبع په څیر دی، خو د مسریو شمیر یې اته دی.

آزاد شعر

آزاد شعر هغه شعر دی چې د عروضي وزنونو تابع نه وي، قافیه او ردیف نه لري، خو آهنگ، وزن او موسیقیت پکې وي. دې ډول شعر ته د «نوی شعر»

او «سپين شعر» نوم هم ورکړل شوی دی.

ځينو خلکو ته آزاد شعرونه له قافيې او ردیف نه پرته له وزن او آهنگ څخه هم آزاد ښکاري، خو دا يوه لويه تيروتنه ده، ځکه کله چې شعر وزن او آهنگ له لاسه ورکړي بيا ورته شعر نه شو ویلی او نثري بولو. په آزاد شعر کې وزن او آهنگ اصلي او بنسټيز توکي دي.

آزاد شعر د نولسمې پېړۍ په وروستيو کې په ابتدايي بڼه په لويديځ کې را مينځته شوی او د شلمې پېړۍ په لومړيو کې يې وده او انکشاف وکړ او ډير عموميت يې وموند. ويل کيږي چې د نولسمې پېړۍ په وروستيو او د شلمې پېړۍ په پيل کې په بلجيم کې ايميل ويرهارن (۱۸۵۵-۱۹۱۶م) په روسيه کې والري بريوسف (۱۸۷۳-۱۹۲۴م) او الکساندر بلوک (۱۸۸۰-۱۹۲۱م) آزاد شعر ته وده او انکشاف ورکړی دی.

ځينو ته آزاد شعر ليکل له دې امله چې قافيه او ردیف نه لري، آسانه کار بریښي، خو واقعيت داسې نه دی، او په رښتيني معنا د آزاد شعر ليکل ډير ستونزور کار دی، ځکه چې په مقيدو شعرونو کې د قافيې او ردیف تر څنگ د مسرېو شمير او د وزن څپې هم ټاکلې وي يا په بله وينا شاعر د خپل شعر حدود پيژندلی شي، خو په آزادو شعرونو کې دا پولې نه معلوميږي، او نه د تول له پاره کومه تله شته، نو وزن بهې له دې چې څپه ييز اندولونه لري يوازې د شعر موسيقيت (ټون) له مخې په غير محسوس ډول تعقيبېږي چې دا کار پوره کړ او غواړي او بايد په ډير غور ترسره شي.

زموږ هيواد ته آزاد شعر په اوسني مفهوم او بڼه دروانې هجري لمريزې پېړۍ په دويمه لسيزه کې (۱۳۱۵-۱۳۲۰ش) کې سر را دننه کړ، په پښتو او

دري ادب کې يې رواج وموند. او تر ننه پلويان او لارويان لري. خود کتنې وړ وده او پرمختگ يې نه دی کړی او له خود گوټوپه شمير پښتو ژبو او دري ژبو شاعرانو نه پرته د نورو آثار د آزاد شعر خوند اورنگ نه لري.

ماڅخونه:

- ۱- حسين رزمجو (ډاکتر) انواع ادبي، چاپ اول، مؤسسه انتشارات قدس، ۱۳۷۰ هـ.ش.
- ۲- سيروس شمسيا (ډاکتر) انواع ادبي، تهران، ۱۳۷۰ هـ.ش.
- ۳- هيواد مل زلمی (سر محقق) فرهنگ ادبيات پښتو، دريم ټوک، ۱۳۶۷ هـ.ش.
- ۴- رفيع حبيب الله، زرینې خانگي، د افغانستان د علومو اکاډيمي، پښتو ټولنه، ۱۳۶۰ هـ.ش.
- ۵- روهي محمد صديق (کانديد اکاډيمسين) شعر پيژندنه، د ناهيد کتاب چاپولو مؤسسه، پيښور، ۱۳۷۴ هـ.ش.
- ۶- هاشمي، سيد محي الدين، د ليکوالۍ فن، دانش کتابخانه، پيښور، ۱۳۷۲ هـ.ش.
- ۷- خسرو فرشيد ورد (ډاکتر) در باره ادبيات و نقد ادبي، جلد اول و دوم، تهران، ۱۳۶۳ هـ.ش.
- ۸- ذوالقدر، ميمنت مير صادقي، واژه نامهء هنر شاعري، تهران، ۱۳۷۳ هـ.ش.
- ۹- الفت گل پاچا، ادبي بحثونه، سازمان مهاجرين مسلمان افغانستان، ۱۳۷۳ هـ.ش.
- ۱۰- نادر وزين پور (ډاکتر) برسمند سخن، تهران، ۱۳۶۷ هـ.ش.

څلورم څپرکی:

ادبي فنون

پيژندنه: ادبي فنون په عام مفهوم يو لړ ټاکلي اصول او موازين دي چې د هغو په وسيله د ادبي آثارو لفظي او معنوي بنيگنې يا په بله وينا ښکلاوې او هنري ارزښتونه پيژندل کيږي.

په يوې بلې پيژندنې کې لولو:

ادبي فنون هغه موازين تشرېح کوي چې د هغو په وسيله کولی شود ادبي آثارو لفظي او معنوي ښکلاوې وپيژنو.

تاريخي شاليد (پس منظر):

په ادبي څيړنو کې يې معاني، بيان او بديع په مجموعي توگه د بياني علومو يا ادبي فنونو په نوم ياد کړي دي. د ځينو ادبي څيړونکو په عقیده لومړنی شخص چې په اسلامي دوره کې يې بياني علومو يا د ادبي فنونو تتبع، څيړنه او پلټنه وکړه هغه ابو عبیده مثنی (۲۱۱ هـ ق کال مړ) دی. له نوموړي وروسته جاحظ، مبرد او ابن قتيبه هر يو د دې فنونو قواعد وضع کړل، ترڅو چې عبدالقاهر بن عبدالرحمن جرجاني (۴۷۱ هـ ق مړ)، بياني علوم يا ادبي فنون راجمع او تدوين کړل. وروسته ابو يعقوب سکاکی (۶۴۶ هـ ق مړ) هغه د خپل اثر مفتاح العلوم په څلورمه برخه کې بشپړ کړل او بيا ځينو نورو پوهانو، لکه تفتازاني (د مطول مؤلف) د جرجاني او سکاکی د نظريو شرحه وکړه او هغو ته

يې پراختيا ورکړه.

د بيان فن عبدالله بن معتز (په ۳۹۶ هـ ق مړ) وضع کړ او بيا ډيرو ادیبانو پردې فن کار کړی دی.

په دري ژبه کې هم ځينو کسانو، لکه محمد بن عمر را دویاني (د ترجمان البلاغه مؤلف) رشید وطواط (د حقائق السحر فی الدقایق الشعر) شمس قیس (د العجم فی معاییرا شعار العجم مؤلف) او داسې نورو ددې فنونو په هکله لیکنې او څیړنې کړي دي.

د ادبي فنونو څانګې:

د یوې پخوانۍ ډلبندۍ او ویش له مخې معاني، بیان او بدیع په ګډه د بیاني علومو یا ادبي فنونو په نوم یادېږي.

په بیان کې له تشبیه، استعارې، کنایې او مجاز څخه بحث کیږي، د بدیع علم د وینا یا کلام لفظي او معنوي ارزښتونه یا لفظي او معنوي ادبي صنعتونه را پېژني او په معاني کې چې د وینا لفظي او معنوي دواړو خواوو ته پاملرنه کیږي په بنسټیزه توګه له فصاحت او بلاغت څخه بحث کوي.

دلته د ادبي فنونو پورتنۍ بیلابیلې څانګې په ډیر لنډیز سره در پېژنو:

لومړی : معاني

پېژندنه: معاني هغه ادبي پوهنه یا فن دی چې د هغې په وسیله کولی شو د کلمې یا وینا معنا او مفهوم د حالت له غوښتنې، د اوریدونکي د حال مقام او شان سره د برابرۍ له مخې وپېژنو.

دا علم یا فن یو لړ اصول او قواعد لري چې د هغو پېژندنه او پرې

پوهيدنه له مور سره دا مرسته کوي چې د حال له غوښتنې سره سمه وينا په آساني سره وپيژنو.

دې ټکي ته موباید پام وي چې د حال غوښتنه کله په وينا کې لنډون او کله بيا د اوږدوالي اړتيا پېښوي. د بيلگې په توگه: که د وينا کوونکي مخاطب پوه او عالم وي هغه به ځانته په لنډو الفاظو لوړه معنا او مفاهيم غوره گڼي، نو وينا کوونکي مجبور دی چې پخپلو الفاظو کې له لنډون، خو پوره جامعيت څخه کار واخلي او که برعکس ناپوه، نالوستی (بې سواده) او لنډ فکری وي، په دې حال کې بيا وينا کوونکي اړ دی چې خپلې خبرې په تفصيل، زياتې تشرېحي او توضيحي بڼه وکړي چې د اوږدوونکي ذهن ته پريوځي.

نو ویلای شو چې په لومړي صورت کې د حال غوښتنه د وينا لنډون او په دویم کې اوږدوالی دی. یا په بله وينا: د حال غوښتنه او اقتضاء د خبرې کمي او کيفي بڼه تعبيرولی شو.

هغه الفاظ کلمې او جملې چې د دویمې معنا له مخې د وينا کوونکي موخه او هدف اوږدوونکي ته ور انتقالوي په عامه توگه د معانی د فن موضوع تشکیلوي.

د معاني د علم د تاريخي بهير د مطالعې په لړ کې له ادبي څېړنو څخه دومره څرگنديزي چې تر هر څه د مخه د قرآن عظيم الشان اعجاز او د فصاحت او بلاغت بې سارې لوړتيا د عربي ژبې او ادب پوهان دې ته اړ کړل چې د ادبياتو په چوکاټ کې يوه داسې پوهنه رامینځته کړي چې د هغې په وسيله د الهي کلام د فصاحت او بلاغت په رموزو او ددغه آسماني کتاب په معجزو ترکيباتو بڼه او ژر وپوهيږي.

د ځينو څيړونکو د څرگندونو له مخې لومړنی شخص چې د معاني علم او په ځانگړې توگه د بلاغت په هکله يې کتاب ليکلی هغه ابو عبیده معمر بن مثنی (۲۱۱ هجري قمری کال مړ) دی. د نوموړي ليکلي اثر «مجاز القرآن» نومېږي او ځينې نور بيا ابو عبدالله محمد بن عمران بن موسی بن عبدالله مرزباني خراسانی (۳۷۸ هـ ق مړ) لومړنی ليکوال بولي چې د «المفصل» په نوم يې د بلاغت په علم کې کتاب ليکلی دی. په را وروسته پيړيو کې په عربو او عجمو کې ډيرو پياوړو ليکوالو په دې ډگر کې خپل قلمي ځواک ازمويلي او ډير گټور آثار را مينځته شوي دي.

د معاني علم دا لاندې اته برخې لري:

(۱) خبري اسناد (۲) مسندالیه (۳) مسند (۴) د فعل تعلقات (۵) انشاء (۶) قصر (۷) وصل او فصل (۸) اطناب، ايجاز او مساوات (اوږدوالی، لنډون - برابري). د دې برخو پيژندنه او په بيلگو کې ښودنه توضيح او تشریح زموږ په دې ليکني چوکاټ کې نه ځاييږي.

د معاني په علم کې چې د وينا لفظي او معنوي دواړو خواوو ته پوره پاملرنه کيږي، په بنسټيزه توگه له فصاحت او بلاغت څخه بحث کيږي. موږ دلته د دې دواړو برخو په لنډه لغوي او اصطلاحي پيژندنه د معاني په هکله د خپل بحث لمن را نغاړو:

فصاحت:

لغوي معنا يې څرگندوالی دی او په ادبي اصطلاح هره کلمه يا وينا چې مطلب او معنا يې ښکاره وي، فصیحه کلمه يا فصیحه وينا ورته ويل کيږي.

په يوې بلې پيژندنې کې يې لولو:

هغه ڪلمه او وينا ڇي د تاليف له ڪمزورتيا، تنافر، غرابت، د قياس له مخالفت، د تڪرار زياتوالي، پيچلتيا (تعقيد) اوله بي ثايله اضافاتو ڇخه خالي وي، فصيح بلل ڪيري.

پورتنيو پيڙندنو ته په ڪتنې سره به د فصاحت ڄاڻگرني داسي په گوته ڪرو:

ڇي وينا يا ڪلمه غير مانوسه اوله لغوي قياسه مخالفه نه وي، حروف يې تنافرونه لري، له فصيحو ڪلماتو ڇخه تركيب شوې او دغه تركيب يې د ژبي په نحوي قانون برابر وي، په تاليف ڪي يې ڪمزوري او نقصان نه وي. ڪه چيري وينا د تاليف ڪمزوري ولري، نوبيا هغه په مطلوبه معنا څرگند دلالت نه ڪوي. په دغه صورت ڪي په وينا ڪي پيچلتيا (تعقيد) پيدا او معنا يې گونگه شي، نو د فصاحت له چوڪاټ نه وڃي.

بلاغت:

لغوي معنا يې آخر، انتها او وروستي پور ته رسيدل دي او په ادبي اصطلاح ڪي د حال له مقتضا او غوښتنې سره د وينا او ڪلام سمون (مطابقت) ته بلاغت ويل ڪيري.

يعني هغه وينا ڇي له ڄاي، موقع، د مخاطب او ويونڪي له حال سره سمه او مناسبه وي، بليغه وينا يې بولي.

وينا موزونه وي ڪه ناموزونه يا په بله ژبه شعروي ڪه نشر، په لوستونڪي يا اوريدونڪي باندې هغه وخت ښه اغيزه ڪولي شي ڇي د حال له غوښتنې سره برابر وي. همدغي ته ادبپوهان «بلاغت» وايي او همدغه د حال له غوښتنې سره د برابري ڪچه او اندازو د وينا يوسبڪ يا لاره اوروڻ له بل نه زيات معقول او مقبول گرځوي.

د بلاغت علم دوه قاعدې لري: یو دا چې د یو مطلب او مفهوم د څرگندولو لپاره مختلفې طریقې بیانول زده وي چې وینا کوونکی ځای ته په کتنه هغه انداز خپل کړي. دویم دا چې په وینا کې ښکلا او ښه والی پیدا کړای شي.

ځینې خلک فصاحت او بلاغت یو شی گڼي او د دوی تر مینځ په بیلتون نه قایلېږي، حال دا چې دا دواړه ځانګړي بحثونه دي، چې توپیر به یې تاسې ته له پورتنیو پیژندنو څخه هم لږ وډیر در څرګند شوی وي، خو ډیر څرګند او جوت توپیریې دادی چې «فصاحت» د وینا صفت او ستاینه ده او «بلاغت» یې د معنا.

په هر بلیغ کلام کې خامخا فصاحت موجود وي، مګر بې فصاحت کلام ته بلیغ نشي ویل کېدای، مګر بلاغت له فصاحت سره هغسې تړون نه لري او بې بلاغته هم فصاحت موجودیدلی شي.

په ځینو ادبي څېړنو کې د بلاغت فنون درې ښودل شوي دي: لومړی معاني، چې د مخه مو پری لنډ شان بحث وکړ، دویم بیان او درېیم بدیع چې وروسته پرې ځغلنده کتنه او بحث کوو.

دویم: بیان

پیژندنه: د بیان لغوي معنا څرګندول ده او په ادبي اصطلاح هغه پوهنه ده چې د هغې په مرسته کولی شو چې پوه یا څو معناوې په داسې بیلابیلو لارو ادا کړو چې د څرګندتیا او ابهام له مخې ښکاره توپیر ولري.

په یوې بلې پیژندنه کې لولو: هغه قواعد او لارې چارې چې د هغو په

وسيله انسان د خپل مطلب خرگندونه په ښه زړه پورې او اغيزناک انداز کې وړاندې کولی شي د بيان علم بلل کېږي.

او يوه بله پيژندنه يې داسې ده: په بيلا بيلو طريقو د يوې معنا وړاندې کول يا خرگندول دي، خو په دې شرط چې د هغو لارو او طريقو بيلوالی او اختلاف پر تخيل ولاړ وي. مثلاً که غواړو ووايو چې: «د هغه صورت ښکلی دی» دا مطلب داسې هم ویلی شو: د هغه مخ لکه سپوږمۍ يا گل دی.

نو ویلای شو چې د بيان علم مو د يوې معنا د بيانولو له بيلا بيلو لارو او طريقو سره آشنا کوي او دا زده کوو چې خرنگه د شاعرانو په شعر کې د هغو کلمو او عبارتونو په اصلي مقصد پوه شو چې په اصلي معنا نه دي کارول شوي. بيان د ادبي فنونو د يوې سترې خانگۍ په توگه پراخې څيړنې او توضيحات ته اړتيا لري چې په هغې پورې اړوندو برخو په بيلا بيلو اړخونو مفصله رڼا واچول شي، خو موږ دلته د ليکنې لنډ او تنگ چوکاټ په کتنه او پاملرنه دا کار نشو کولی، نو د هغې د څلورو سترو برخو په لنډه پيژندنه اکتفا کوو:

د بيان په علم کې له دې څلورو سترو برخو څخه بحث کېږي:

۱- تشبيه، ۲- استعاره، ۳- کنايه، ۴- مجاز.

۱- تشبيه:

د تشبيه لغوي معنا د دوو شيانو په يوه معنا کې گډون دی او په ادبي اصطلاح د دوو شيانو له يو بل سره هم رنگه يا يوډول کول دي، خو په دې شرط چې دا هم رنگه يا هم مثله کول ادعا يې وي نه رښتينې.

په بله وينا: يوشی د څه خاص صفت په وجه د بل په شان گرځول دي

چې دا وړیدونکي یا لوستونکي په زړه او ذهن کې د هغه شي تصویر وگرځي. بل دا چې هغه صفت په دواړو کې موجود وي. خودلته دا خبره ضروري ده چې کوم شي ته تشبیه ورکول کیږي «مشبه» اوله څه شي سره تشبیه ورکول کیږي «مشبه به» د دواړو ترمینځ یوه مشترکه وجه او صفت وي چې هغې ته د «تشبیه وجه» ویل کیږي. مثلاً که مور وایو: احمد د زمرې په شان میړنی دی.

په احمد او زمرې دواړو کې «مرنتوب» مشترکه وجه ده.

د تشبیه رڼونه:

تشبیه پنځه رڼونه لري:

(۱) مشبه، (۲) مشبه به، (۳) وجه شبه، (۴) د تشبیه ادات،

(۵) د تشبیه غرض.

مشبه: کوم شي ته چې تشبیه ورکول کیږي.

مشبه به: چې د کوم شي سره تشبیه ورکول کیږي.

د تشبیه وجه: چې د کوم صفت په وجه تشبیه ورکول کیږي.

د تشبیه ادات: د کومو اداتو په وسیله چې تشبیه قایمیږي یا ذهن ته

راځي: (لکه، په خیر، غوندې، په شان، په راز، په دود او...)

د تشبیه غرض: چې د کوم مقصد او هدف له پاره یو شي د بل شي سره

تشبیه کیږي.

باید یادونه وکړو چې هر شاعر د خپل ذوق سره سم د تشبیه د ارکانو

(مشبه، مشبه به، ادات او د تشبیه وجه) په ټاکنه کې لاس پکار کیږي، له دې

سره سره بیا هم ذهني او عیني عوامل د تشبیهاتو په را وړلو کې پر شاعر اغیزه

لري. يا په بله ژبه ویلي شو چې تشبیه د شاعر د ژوند د چاپیریال او تجربو څرگندویه او ښکارندویه وي.

ادبپوهانو تشبیه په واقعیت کې د معنا د بیانولو ډیره لومړنۍ او آسانه لاره چاره بللې ده. څرنگه چې انسان د ډیرو کارونو او شیانو له ماهیت او حقیقت څخه خبر نه دی او هغه شیان نشي تعریف کولی، نو هغه له هغو شیانو سره چې دی یې ښه پیژني او ورسره آشنا دی، تشبیه کوي.

تشبیه چې یو شی په یو صفت یا حالت له بل شي سره پيوندوي معمولاً د تخیل له مخې (خیال انگیز) وي. داسې به یې وانگیږو چې گویا شاعر د خپل خیال په قوت او ملتیا ځینې غایب، پټ او نا څرگند شیان څرگندوي.

د تشبیه لطافت له ابتدال نه په لرې والي کې دی، او هغه داسې ښه تر سره کیږي چې د تشبیه وجه داسې څه وي چې زر ذهن ته را نشي او لوستونکی یا اوریدونکی د فکر ژورتیا ته اړیاسي.

تشبیه د بیلابیلو خواوو او څرنگوالي په اعتبار ډیر زیات ډولونه لري چې د هغو ټولو یادونه او پر هر اعتبار وېش او ډلبندي او تعریفونه د دې لیکنې له حوصلې نه وتلې کار دی، دلته یې یوازې د ډیر مهمو او مشهورو ډولونو د نومونو په یادونه بسنه کوو:

مفصله تشبیه، مؤکده تشبیه، قریبه تشبیه، بعیده تشبیه، جمع تشبیه، تسویه تشبیه، مرکبه تشبیه، مفرده تشبیه، ملفوفه تشبیه، مفروقه تشبیه، تفضیلي تشبیه، معکوسه تشبیه، مجمله تشبیه، مقیده تشبیه، تمثیله تشبیه، مقبوله تشبیه، مردوده تشبیه او ....

۲- استعاره:

لفوي معنا يې په سوال او امانت، عاريت يا پورڅه شی غوښتلو ته وايي او په ادبي اصطلاح په حقيقت کې د تشبیه لنډ شکل دی چې په هغې کې د تشبیه له ارکانو څخه يو استعمال شي.

يا په بل عبارت: استعاره په اصطلاح کې يوه کلمه په غير حقيقي معنا استعمالول دي. او د حقيقي او مجازي معنا تر مینځ علاقه مشابهت او ورته والی دی.

استعاره د تشبیه يو ډول ښکاري چې د تشبیه توري پکې نه وي راغلي. د بيلگې په ډول که څوک ووايي چې: «دا اوبه د شهدو په څير خورې دي» نو دا يوه تشبیه ده، ځکه چې د تشبیه ټول ارکان (مشبه، مشبه به، وجه شبه، ادات) پکې شته. او که همدا خبره داسې وشي چې: «دا اوبه شهد دي» نو دا استعاره شوه.

د استعاري ارکان:

استعاره څلور رکنونه لري: ۱- مستعار ۲- مستار له ۳- مستعار منه او وجه جامع.

مستعار: هغه کلمه چې د خپلې حقيقي معنا په ځای په بله معنا اخيستل شوې وي.

مستعار له: هغه کلمه چې د هغې له پاره بل ته کې مستعار اخيستل شوی وي.

مستعار منه: هغه کلمه چې مستعاره اخيستل شوې وي، يعنې د کلمې خپله حقيقي معنا د کومې له پاره چې جوړموي.

وجه جامع: په څه وجه چې يوه کلمه مستعاره اخيستل شوې وي.

د استعارې او تشبيه توپيرونه:

لکه چې د مخه مويادونه وکړه چې استعاره د تشبيه لنډ شکل دی، له

تشبيه سره دا لاندې توپيرونه لري:

۱- په تشبيه کې مشبه او مشبه به دواړه ذکر کېږي، خو په استعاره کې

يوازې مشبه به يا مشبه ذکر کېږي.

۲- په تشبيه کې کله کله د تشبيه ادا يا وجه راوړل کېږي، په داسې

حال کې چې په استعاره کې نه ادا راځي او نه وجه جامع.

۳- تشبيه قرينې ته اړتيا نه لري، خو په استعاره کې قرينه ضروري ده.

هغه لفظي وي او که د وينا له سياق نه معلومه شي.

۴- د تشبيه ارکانو ته مشبه، مشبه به او وجه شبه وايي، خو په استعاره

کې مستعار له، مستعار منه او وجه جامع بلل کېږي.

د استعارې ډولونه:

استعاره د طرفينو، مستعار لفظ، وجه جامع، د ملايماتو د ذکر او هدف

له مخې دا لاندې ډولونه لري:

۱- تصريحيه استعاره، (۲) مجرده استعاره، (۳) مرشحه استعاره،

(۴) بالکنايه استعاره، (۵) وفاقيه استعاره، (۶) عناديه استعاره، (۷)

اصليه استعاره، (۸) تبعيه استعاره، (۹) مطلقه استعاره، (۱۰) غريبه

استعاره، (۱۱) مبتذله استعاره.

۳- مجاز:

د مجاز لغوي معنا تيريدل يا تجاوز کول ده او په ادبي اصطلاح هغه

کلمه چې له خپلې حقيقي معنا څخه په غير حقيقي معنا استعمال شي او هغه معنا له يوه جهت له اصلي معنا سره ورته والی او شباهت ولري.

يا په بله وينا: کله چې يوه کلمه له خپلې حقيقي معنا نه علاوه په بله معنا کې استعمال شي او حقيقي او غير حقيقي دواړو معنا گانو کې يې د تشبيه اړیکې نه وي، يوه داسې قرينه پکې موجوده وي چې د هغې په وجه ترې مجازي معنا واخېستل شي، مجاز يا مرسل مجاز ورته ويل کيږي، د بيلگې په توگه که څوک ووايي چې: «فلاني له ماسره په سخته کې لاس وکړ» دا چې مرسته د لاسونو په وسيله هم کيدای شي، نو دلته په مجازي توگه مرستې ته لاس وويل شو. د دواړو تر مينځه د تشبيه هيڅ اړیکې نشته.

البت په مجاز کې دا شرط دی چې د حقيقي او هغه غير حقيقي معنا تر مينځ چې شاعر يې د هغې له پاره لفظي مجاز کاروي يو مناسبت هم وي، چې د غې مناسبت ته «علاقه» وايي.

همدارنگه که د حقيقي او غير حقيقي معنا تر مينځه علاقې مشابهت يا ورته والی وي، دې ته استعاره وايي، خو که جزئيت او کليت، سببيت او مسببيت، ظرفيت او مظروفيت او داسې نوروي، مرسل مجاز ورته وايي. مرسل د آزاد په معنا دی او د استعارې په څير په يوې خاصې علاقې پورې مقيد نه دی.

ځينې ادب پوهان د مجاز د ارزښت او اهميت په هکله وايي چې مجاز شعر ته روح او ژوند وربښي. مجاز ډير ډولونه لري، خو په ټولو کې يې علاقې موجوده وي.

په ځينو ادبي څيړنو کې يې مجاز په عمومي توگه په دوه ډوله

ويشلی دی:

۱- مفرد مجاز، ۲- مرکب مجاز.

دالاندې طريقې او علاقې لري:

- ۱- جزد کل له پاره، ۲- کل د جز له پاره، ۳- سبب د مسبب له پاره،
- ۴- مسبب د سبب له پاره، ۵- ظرف د مظروف له پاره، ۶- مظروف د ظرف له پاره، ۷- مکان د مکین له پاره، ۸- ماضي د حال له پاره، ۹- مستقبل د حال له پاره، ۱۰- خاص د عام له پاره، ۱۱- اندام د خپل صفت له پاره.

۴- کنایه:

کنایه لغت کې پته خبره کول یا په داسې اندازه کې خبره کول دي چې د مدعا څرگندتیا پکې نه وي او په ادبي اصطلاح کې دې ته وايي چې یوه کلمه د خپلې حقیقي معنا په ځای په مجازي معنا داسې وکارول شي چې هم حقیقي معنا ورکړي او هم ترې مجازي معنا ترلاسه شي. د بیلګې په توګه که یو څوک ووايي چې: «ما ویښته په لمر نه دي سپین کړي» دا یوه کنایه ده او مطلب یې دادی چې شخص د خپلې ډیرې تجربې ادعا کوي.

په ادبیاتو کې کله چې څرګنده خبره کول مشکل او ستونزمنه وي، لیکوال یا شاعر په خپلې وینا کې له کنایې څخه کار اخلي. په دري ادبیاتو کې د کنایوي لیکنو ډیره غوره بیلګه «کلیله ودمنه» کتاب دی. چې ظاهراً د حیواناتو او الوتونکو کیسې دي، خو ژور سیاسي او انتقادي مطالب پکې نغښتي دي، په ځینو مواردو کې کنایه په وینا کې د ظرافت پیدا کولو له پاره وي چې عادي وینا ته د شعر خوند او رنگ ورکوي، نو ویلای شو چې کنایه وینا ته لطافت ورکوي.

کنایه په، لومړي سر کې په درې ډولو ویشي: له صفت نه کنایه (قریبه او

بعیده) له موصوف نه کنایه او له نسبت نه کنایه.

او په یو بل ویش کې بیا په قریبه او بعیده، جلي او خفي، تلویح، رمز، ایما او اشاره، تعریض هم راغلې ده.

درېیم: بدیع

د بدیع لغوي معنائوی، تازه او حیرانونکی شی دی او په ادبي اصطلاح هغه پوهنه ده چې د وینا او کلام له ښکلا او هغو صنایعو څخه چې نظم او نثر ته ښکلا وربښي، بحث کوي.

یا په بله وینا: هغه پوهنه چې د وینا یا کلام ښکلا پرې معلومیږي بدیع بلل کیږي.

د بدیع د علم موضوع فصیحه او بلیغه ادبي وینا ده او هغه څه ته چې د بلیغې وینا د ښکلا سبب کیږي ادبي صنعتونه وایي.

ددې پوهنې وضعه کوونکی عبدالله بن معتز دی چې په ۲۷۴ هجري قمري کال یې په دې اړه په عربي ژبه یو مفصل کتاب ولیکه او ورو ورو دغه پوهنه نورو ژبو ته هم خپره شوه.

ادبي صنایع په دوه ډوله دي:

۱- لفظي صنعتونه، ۲- معنوي صنعتونه.

۱- لفظي صنعتونه: چې د وینا ښکلا په کلمو پورې اړه ولري، که

دغو کلمو ته د معنا په خوندي ساتنه (حفظ) بدلون ورکړو د وینا ښکلا له مینځه ځي.

د لفظي صنايعو په ډله کې دا لاندې صنعتونه شامل دي:

تجنيس (بيلا بيل ډولونه) سوال خواب، ذوالقوافي، قلب، اشتقاق، قول بالموجب، شبه اشتقاق، تلميح، توشيح، سياق الاعداد، تلميح، ترافق، مربع، تکرار، تضمين، معما، تدبيح، منقوط، غير منقوط، براعت الطلب، رد العجز، لزوم ما يلزم، سجع او ....

۲- معنوي صنعتونه: هغه صنعتونه دي چې د وينا يا کلام ښکلا په

معنا پورې اړه ولري. که کلمې ته د معنا په حفظ بدلون ورکړو بيا هم ښکلا پر خپل ځای پاتې کېږي.

په دې ډله کې دا لاندې صنعتونه شامل دي:

تضاد يا طباق، ايهام، لف ونشر، عکس و تبديل، تجاهل عارفانه، التفات، جمع، تفريق، تقسيم، مراعات النظير، ايهام، تضاد، ارسال المثل، تعجب، محتمل الضدين، مبالغه حسن تعليل، تنسيق الصفات استدلال، مخاطبه، هجو، استخدا، ادماج، مزاجه، المدح بما يشبه الذم، الذم بما يشبه المدح، براعت الاستهلال، رجوع، ارداد او ....

قافيه

لفوي او اصطلاحي پيژندنه: قافيه عربي کلمه ده، په لغت کې څټ يا

شات ويل کېږي او په اصطلاح کې هغه پوهنه ده چې د دوروله وروستيو هماهنگو څخه بحث کوي.

قافيه پخوا د شعر له اساسي توکيو او برخو څخه گڼل کيده، خو اوس د

بې قافيې او آزادو شعرونو په رامينځته کيدو سره سمه نه بريښي.

د قافيې کلمې هغه دي چې د دورونو په پای کې په لازمه هماهنگۍ
مراعات شوي وي. قافیه دا لاندې (۹) توري لري:

۱- روی، (۲) ردف، (۳) قید، (۴) د تاسیس الف، (۵) د خیل یا
متغایر توری، (۶) وصل، (۷) خروج، (۸) مزید، (۹) نایر.

د قافيې کلمه شپږ حرکتونه لري:

(۱) رس، (۲) اشباع، (۳) حذو، (۴) توجیه، (۵) مجری،
(۶) نفاذ.

قافیه په عامه توګه دا لاندې ډولونه لري:

(۱) حکمي قافیه، (۲) حتمي قافیه (الف: غیرګه قافیه،
ب: یو ستوي قافیه)

یو ستوي قافیه بیا په ساده او مرکبه باندې ویشل کېږي او مرکبه قافیه
په څلوره ډوله ده:

(۱) مؤسسه قافیه، (۲) مقیده قافیه، (۳) مردفه قافیه،
(۴) موصله قافیه.

د قافيې عیبونه یا نیمګړتیاوې: دا لاندې عیبونه د قافيې نیمګړتیاوې
ګڼل کېږي:

(۱) اقوا (د خذوی اختلاف او د توجیه اختلاف د اشباع اختلاف)،
(۲) سناد، (۳) اکفا، (۴) غلو، (۵) تعدی، (۶) عدول، (۷) ایضا، (۸) د
ردیف تغیر، (۹) د فشار تغیر، (۱۰) د اصلي او معمولي قافيې ګډون.

عروض

لغوي او اصطلاحی پیژندنه: د عروض لغوي معنا فرهنگونو: غرنی لاره، عرضه کول، د شعر میزان او د بیت د لومړۍ مسرې وروستی رکن راخیستی دی. په ادبي اصطلاح هغه پوهنه ده چې د هغې په وسیله د عربي شعر د وزنونو کره او نا کره، سم او ناسم پیژندل کیږي.

یا په بله وینا: هغه پوهنه ده چې د عربي او دري شعرونو له وزنونو څخه بحث کوي او په دغو ژبو کې د وزنونو د سنجش قواعد او اصول په لاس راکوي. د دې پوهنې وضع کوونکی خلیل بن احمد الفراهیدی (۱۰۰-۱۷۵ هـ) دی. او عروض څکه ورته وایي چې د خلیل پر قواعدو عرضه کیږي. د دې علم موضوع شعر ته د سموالي او ناسموالي له مخې کتل دي. رکنونه یې د دې علم اجزا او افاعیل دي.

افاعیل: هغه حرکتونه او سکانات یا په بله وینا د غږونو یوه مجموعه ده چې د شعر یو بیت ور څخه جوړیږي.

هر بیت دوی برخې وي چې هرې برخې ته یې مسرې (مصراع) وایي. د بیت لومړۍ مسرې ته صدر وایي او وروستی جز ته یې عروض وایي او د دویمې مسرې لومړۍ برخې ته ابتدا وایي او وروستی ضرب یا عجز بولي. هغه اجزاوې چې د صدر او عروض یا ابتداء او ضرب په مینځ کې راځي «حشو» بلل کیږي. افاعیل لس کلمې دي: فعولن، فاعلن، مفاعیلن، فاعلاتن، مستفعلن، مفاعلتن، متفاعلن، مفعولات، فاعلاتن، مستفعلن. له دې څخه په عربي رسم الخط دوه پنځه حرفیز او نور ټول اووه حرفیز دي.

زحافات کله کله له خپل اصلي حال څخه بدلون مومي، دغه بدلون ته

زحاف وایي. زحافات درې دي:

يو دا چې متحرک ساکن کړي، بل دا چې له تورو څخه يو توري کم کړي، دريم دا چې په اصلي تورو نور څه ورزيات کړي. زحاف دا لاندې ډولونه لري: اضمار، عصب، خبن، وقف، عقل، طی، قبض، کف او وقص دا ټول مفرد دي او په مرکبو زحافونو کې دا ډولونه شامل دي: شکل، خزل، تشعيث، اذاله، قصر، قطع، کسف، خذف، خذ، صلح، قطف، بتر، تسبيغ، ترفيل، جدع، جب، هتم، نص، زلل، عقص، خبل، ضرب، شتر، ثلم، ثرم، خرم، قصم، جمعه.

بحرونه: د عربي عروض ۱۶ بحرونه لري:

طويل بحر: چې بيت په دې بحر کې په څلور واړه فعولن، مفاعيلن تماميږي.
 مديد بحر (څلور واړه فاعلاتن فاعلن) بسيط بحر (څلور واړه مستفعلن فاعلن) سريع بحر (دوه واړه مستفعلن، مستفعلن مفعولات حفيف بحر (دوه واړه فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن) منسرح بحر (څلور واړه مستفعلن مفعولات)، محبث بحر (مستفعلن، فاعلاتن څلور واړه) مضارع بحر (څلور واړه مفاعيلن فاعلاتن) مقتضب بحر (څلور واړه مفعولات، مستفعلن) وافر بحر (اته واړه متفاعلن) هزج بحر (اته واړه مفاعيلن) رجز بحر (اته واړه مستفعلن) رمل بحر (اته واړه فاعلاتن) متقارب بحر (اته واړه فعولن) او متدارک بحر (اته ځله فاعلن).

يادښت: د يادونې وړ ده چې دغه د عربي عروض په دري يا فارسي شاعري کې زياترو شاعرانو کارولی دي، خو په پښتو کې ځينو شاعرانو په ډيرې خواږي دا هڅه کړې چې ځينې د عربي عروضو په اوزانو برابر شعرونه ووايي په هغو کې د دولت لوانی، مياشرف، عيسى هوتک، سمندر خان بدرېښی، عبدالعلی اخوانزاده نومونه د يادونې وړ دي. د ځينو ادبپوهانو د څرگندونو له مخې عروض په فارسي شعر کې هم کټ مټ نه تطبیقيږي او لږو ډير بدلون پکې راځي. ډاکټر پرويز ناتل خانلري (۱۲۹۲-۱۳۶۹ ش) د فارسي شعر د وزن له پاره ساده او علمي اصول جوړ کړل چې اوس د «عروض خانلري» په نوم ياديږي.

ماڅڼونه:

- (۱) قويم، عبدالقيوم، فنون ادبي (بيان) پوهنتون کابل، ۱۳۶۱ هـ.ش.
- (۲) بينوا عبد الرؤف، ادبي فنون، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۲۶ هـ.ش.
- (۳) جليل تجليل (ډاکټر) معانی و بيان، ايران، ۱۳۶۹ هـ.ش.
- (۴) استاد همایی، جلال الدين، فنون بلاغت و صناعات ادبي، تهران، ۱۳۷۰ هـ.ش.
- (۵) رضا نژاد غلام حسين، اصول علم بلاغت در زبان فارسي، انتشارات الزهراء، تهران، ۱۳۶۷ هـ.ش.
- (۶) مجروح، مشتاق يوسفزی، زرکاني، تاج کتب خانه پيښور، ۱۹۹۵ م.
- (۷) رفيع حبيب الله، زرینې څانگې، د افغانستان د علومو اکاډيمی، پښتو ټولنه، ۱۳۶۱ هـ.ش
- (۸) سيروس شمسيا، بيان، انتشارات فردوس، ايران، ۱۳۷۲ هـ.ش.
- (۹) بيتاب، عبدالحق (پوهاند)، قافيه و عروض، پوهنتون کابل، ۱۳۴۷ هـ.ش.
- (۱۰) ذوالقدر، ميمنت ميرصادقي، واژه نامه شاعری، تهران، ۱۳۷۶ هـ.ش.
- (۱۱) همکار، محمد ابراهيم، د قافيې فن، التقوى عالي لېسه، پيښور، ۱۳۷۸ هـ.ش.
- (۱۲) ډاکټر فاروقي محمد طاهر، فصاحت و بلاغت، يونيورسټی بک ايجنسی، پيښور، ۱۹۵۹ م.
- (۱۳) بيتاب (پوهاند)، علم معانی، پوهنتون کابل، پوهنځی زبان و ادبيات.
- (۱۴) الفت، گل پاچا، ادبي بحثونه، سازمان مهاجرين افغانستان، ۱۳۷۳ هـ.ش.
- (۱۵) پښتو پښتو تشریحي قاموس، څلورم ټوک، د افغانستان د علومو اکاډيمی، د ژبو او ادبياتو مرکز، ۱۳۶۵ هـ.ش.
- (۱۶) هیواد مل، زلمی، (سر محقق) فرهنگ ادبیات پښتو، درېیم جلد، ۱۳۶۵ هـ.ش.

پنځم څپرکی:

ادبي مکتبونه او سبکونه

په دې برخه کې در سره د ادبي سبک او مکتب پر لغوي او اصطلاحي پیژندنې بر سیره د "سبک" او "مکتب" په توپیرونو، د ادبي مکتب د پیدایښت او پایښت پر مسئله د زړه خواله کوو او بیا په ترتیب سره په لنډه توگه د پښتو او فارسي ادب لرغوني ادبي مکتبونه در پیژنو او د ځینو نړیوالو ادبي مکتبونو په لنډه پیژندنه د بحث لړۍ پای ته رسوو:

لغوي او اصطلاحي پیژندنه:

۱- سبک: عربي کلمه ده چې معنا او مفهوم یې د سرو او سپینو ویلي کول او کالب کې اچول دي، او په ادبي اصطلاح سبک د یو شاعر یا لیکوال د وینا او لیکنې لارې، اسلوب او روش ته وایي.

۲- مکتب: لغوي معنایې رلیکه، زده کړې او ښوونې ځای او په ادبي اصطلاح هغه پراخ ادبي جریان او لاره ده چې د زیات شمیر ادیبانو (شاعرانو او لیکوالو) د سبکونو له گډون څخه مینځته راغلی وي. ځینې ادبپوهان یې په تشریحي ډول داسې را پیژني: ادبي مکتب د هغو نظریو، ادبي او فرهنگي ځانگړنو مجموعه ده چې د یو یا څو هیوادونو د فرهنگي ټولنیزې او سیاسي اوضاع په بهیر کې رامینځته شوې وي.

دغه ځانگړنې معمولاً د لیکوالو او شاعرانو د یوې ډلې په آثارو کې سره گډې او مشترکې وي او د نورو شاعرانو او لیکوالو له تخلیقي آثارو څخه د

توپیر او بیلتون سبب گرځي. همدغه گډې ځانگړنې یا خصوصیات چې کله ادبپوهانو او کره کتونکو (نقادانو) په نښه کړي یا را اېستلي او هغه یې د یو ادبي جریان د بنسټیزو اصولو په توگه ښودلي دي په همدغه وخت یاد وره او یا په را وروسته وختونو کې نور و لیکوالو او شاعرانو د دغه اصولو پېروي کړې او د هغو پر بنسټ یې خپل ادبي آثار را مینځته کړي دي او دغسې دغه ادبي لاره د یوې لنډې یا اوږدې مودې له پاره ساتل شوې او پالل شوې، چې اوس موږ هغې ته د "ادبي مکتب" یا جریان نوم ورکوو.

د ادبي مکتب او سبک توپيرونه:

په دې کې شک نشته چې ادبي مکتب او ادبي سبک پخپل مینځ کې سره نږدې اړیکې لري، خو یوشی نه دي. د دواړو پیژندنې مود مخه ولوستلې د هغې له مخې به یې په توپیر پوهیدلي یاست، ددې له پاره چې د توپیر او بیلتون کرښه پوره روښانه او څرگنده شي، دلته یو شمیر توپيرونه ښیو چې د ادبي څیړنو په بهیر کې د دغو دوو ادبي اصطلاحاتو په اړه څرگند شوي دي:

۱- ادبي سبک د ادبي مکتب په پرتله (مقایسه) ځانگړی، محدود او یا په بله وینا فردي بڼه لري، خود ادبي مکتب مفهوم د هغې په نسبت عام، پراخ او یوه ډله لیکوالان او شاعران یا په بله وینا د ادبي آثارو را مینځته کوونکي په خپله پراخه لمن کې رانغاړي.

۲- سبک په خپلو ذاتي کلیاتو کې یوازې د یوه شخص (چې را مینځته کوونکی یې دی) څیره څرگندوي، خو مکتب بیا د یوې ډلې (د ادبي آثارو را مینځته کوونکو) د ادبي خصوصیاتو او ځانگړنو څرگندويي کوي.

۳- سبک د مکتب په حدودو او حوزه کې ځان څرگندوي، خو ادبي

مکتب بیا د خو سبکونو له یو شانته والي او گډون څخه مینځته راځي.

۴- سبک د یوې ټاکلې او محدودې تاریخي دورې څرگندويي کوي،

مگر مکتب یوه ډیره پراخه دوره را چاپیروي.

د پاېلې او نتیجې په توگه ویلای شو چې: مکتب عام او پراخ دی او

سبک خاص او محدود. هر ادبي مکتب په عین حال کې یوه لویه او پراخه ادبي

لاره یا سبک وي چې د خو سبکونو له گډون څخه جوړ شوی وي، مگر هر ادبي

سبک هیڅکله ځانگړی ادبي مکتب نشي گڼل کیدای. که دا خبره لږه نوره هم

څرگنده کړو، نو ویه وایو چې: هر لیکوال او شاعر ځانته بیل بیل سبک لري، خو

دا ضروري نه ده چې د هر سبک خاوند شاعر دې د مکتب خاوند هم وي. خو په

ادبي مکتب کې دا ضروري ده چې هغه به خامخا د زیاتو شاعرانو یا لیکوالانو

له سبکي گډون څخه را مینځته شوی وي. کله کله داسې هم کیږي چې د یو

شاعر یا لیکوال د خاص او ځانگړي سبک د نفوذ ساحه او دایره پراخه شي، نور

سبکونه پکې منحل او هماغه ادبي سبک د یو ادبي مکتب په بڼه تبارز وکړي.

په پښتو ادب کې یې ډیر څرگند مثال د خوشحال خان خټک ادبي سبک

گڼلی شو چې د خټکود مکتب په بڼه څرگند شوی دی.

د ادبي مکتب د جوړښت او پايښت مسئله:

د مخه مودې ټکي یادونه وکړه چې ادبي مکتب په یوه ټاکلي ادبي

دوره کې د لیکوالانو او شاعرانو له ادبي سبکونو څخه چې د فکري، هنري او

تخلیقي روش له مخې سره ورته والی لري را مینځته کیږي.

د ادبي څیړنو په بهیر کې څرگنده شوې ده چې د ادبیاتو د بشپړ تیایي

جریان له مخې ادبي جریان یا مکتب د هغه پړاو محصول دی چې د ژبې ادبیات

پخواني ته رسيدلي وي. د ادبي مکتب را مينځته کيدل د يوې ټولنې په ټاکليو تاريخي ټولنيزو او فرهنگي شرايطو پورې اړه لري او هر مکتب د يوې ډلې ادیبانو د ذوقي او فکري تمايلاتو او گټو استازيتوب کوي، ځکه نو د تاريخ په اوږدو کې بيل بيل ادبي جريانونه د خپلو ځانگړو تاريخي او ټولنيزو خصلتونو په لرلو سره د بيلو بيلو پر گوندو ډله ييزو ارمانونو او گټو د تبليغ له پاره کاريدلي دي.

د هر ادبي مکتب يا جريان ځانگړنې په ادبي آثارو کې په تدريج سره څرگنديږي. هر ادبي مکتب د يو پخواني يا مخکيني مکتب د نظرياتو د لږې طبيعي نتيجه ده او کله کله د هغه پر ضد يو عکس العمل، پاخون او بغاوت دی.

نو ويلاى شو چې د هيڅ ادبي مکتب پيدايښت او پايښت تصادفي او ناڅاپي کار نه دی.

د يو مکتب را مينځته کوونکو يا بنسټ ايښودونکو هم په لومړيو کې د خپل ادبي مکتب د ځانگړي کار او ادبي ارزښت له ځانگړنو څخه پوره خبرتيا نه ده لرلې، وروسته بيا ادبپوهانو او کره کتونکو د څيړنو په بهير کې د هغوی ادبي يا هنري لارې تشخيص، ادبي ارزښتونه يې ښودلي او تدوين کړي او هغه يې د يو ځانگړي مکتب د کړنلارې په توگه اعلان، د هغوی ادبي روشونه او هدفونه يې توضيح کړي چې په نتيجه کې بيا نورو هنروالو د هغوی دې ادبي او هنري لارې ته پام شوی، هغه يې تعقيب کړي، د پياوړتيا يا بشپړتيا پولې ته يې رسولې او په دې ډول يې د يو ځانگړي ادبي مکتب بڼه خپله کړې ده.

د ښادونې وړ ده چې ځينې ادبي مکتبونه په لومړيو کې د نظرياتو تيوري په توگه را مينځته شوي، وروسته بيا هماغه نظريې يا تيوري نورو

لیکوالو په عمل کې پلې کړي او د وخت په تیریدو سره ور څخه یو ادبي مکتب جوړ شوی دی.

که څه هم د یو ادبي مکتب څرگندیدل په یوې تاریخي دوره کې پر ټولنه له مسلطې او حاکمې ټولنیزې، سیاسي او فرهنګي اوضاع څخه سرچینه اخلي، مګر له دې سره سره بیا هم کله کله داسې شوي دي چې په یو وخت کې بشپړ متفاوت ادبي مکتبونه په یوه هیواد کې را مینځته شوي، یو د بل په څنګ کې وده موندلې او له خپل منځني توپيرونو سره سره هر یو ځانته خپل خپل پیروان موندلي دي.

د ادبي مکتبونو د ودې او پرمختیا په لړ کې زیاتره وخت داسې هم شوي دي چې ځینې ادبي مکتبونه یا جریانونو لومړی په یوه هیواد کې تر ځانګړو شرایطو لاندې مینځته راغلي دي، بیا یې د ټولنیزو نړیوالو اړیکو په بهیر کې د نورو هیوادونو ادیبانو ته هم لاره موندلې او کله کله ورته هلته داسې لارې چارې برابرې شوي چې له هغه لومړني هیواد څخه، چې د ادبي مکتبونه پکې را مینځته شوي دي، دلته ډیره وده کړې، د پرمختګ پړاوونه یې وهلي، په اصولو کې یې بدلونونه او سمونونه راغلي او نړیوال شهرت یې تر لاسه کړی دی.

ځینې داسې ادبي مکتبونه هم شته چې د څو ادبي مکتبونو له ترکیب او د ادبي هنري نظریو له یو ځای کیدو څخه مینځته راغلي او د یو ځانګړي ادبي مکتب بڼه یې خپله کړې ده.

په دې وروستیو دوو پېړیو کې د اولسونو تر مینځ د فرهنګي اړیکو پراختیا او پرمختیا سره او په نړیوال ډګر کې د ټولنیزو، سیاسي، فلسفي او ادبي نظریو په خپریدو سره د یو بل فرهنګ او ادب په هکله د زیاتې پیژندګلوی

د ترلاسه کولو او د فرهنگي اغيزو بهير هم ډير چټک شوی دی، دا کار د ادبي مکتبونو د عمر د دوام او لنډون او يو په بل کې د گډون له پاره ښې لارې چارې برابرې کړي دي. د غسې په نړيواله سطحه ډير نوي ادبي مکتبونه مينځته راغلي او ډير يې ژر له مينځه تللي دي.

نو ويلای شو چې اوسنۍ پراخې نړيوالې اړيکې د ادبي مکتبونو په خپریدو او په نورو هيوادونو کې د پلويانو موندلو له پاره ښې اغيزمنې وسيلې دي. همدا لامل دی چې نن موږ د خپلو ژبو په ادبياتو کې د اروپايي ادبي مکتبونو پلويان لرو چې د هغو مکتبونو د اصولو په پيروي ادبي آثار تخليقي او د خپلو ژبو ادبي پانگه پرې بډای کوي.

اوس چې موږ ادبي سبک، مکتب او د هغو جوړښت او پايښت په اړه څه ناڅه معلومات ترلاسه کړل، خپلې اصلي موضوع ته راگرځو او د پښتو لرغوني ادبي مکتبونو په لنډه پيژندنه د بحث لړۍ غځوو.

د پښتو ادبي مکتبونه

د مخه تردې چې د پښتو ځينې ادبي مکتبونه دروپيژنو، بايد ووايو چې د پښتو، د ادبي جريانونو او مکتبونو په باب تر اوسه بشپړ منظم او اکاډميک څيړنيز کار نه دی شوی او په دې باب نورو ډيرو څيړنو ته اړتيا ليدل کيږي. کله چې د پښتو د ادبي تاريخ زرینې پاڼې را اړوو د ځينو داسې سترو ادبي جريانونو بيلگې مخې ته راځي چې د ادبي مکتب بنسټيزې ځانگړنې پکې څرگندې دي، زموږ پياوړو څيړونکو او ادبپوهانو په خپلو ليکنو کې دغه ادبي جريانونه د

پښتو ادبي مکتبونه بللي او نومولي دي چې دلته يې په لنډه توگه دريژنو:

۱- روښاني ادبي مکتب:

دغه ادبي مکتب د لسمې هجري پيړۍ په دويمه نيمايي کې رامینځته شوی، بنسټگريې پياوړی عالم او ليکوال بايزيد روښان (۹۳۰-۹۸۱ هـ.ق) دی. نوموړي د خپلې تصوفي او عرفاني لارې د تبليغ او خپراوي له پاره فرهنگي هلې ځلې پيل کړې. په ليکنو کې يې ځانگړې لاره او سبک را مينځته کړه، ډير پلويان يې وموندل، هغوی دده لاره تعقيب کړه او دغسې روښاني ادبي تصوفي مکتب جوړ شو. ددې مکتب د پياوړو ليکوالو او شاعرانو په ډله کې دا لاندې نومونه د يادونې وړ دي:

ارزاني، علي محمد مخلص، دولت لوانی، ابابکر قندهاری، واصل روښاني، ميرخان روښاني، ميرزاخان انصاري، اورکزی، قادر داد او نور.

ادبي ځانگړنې:

۱- د تصوف او عرفان پيچلو مسایلو او اصطلاحاتو په پراخه پيمانه پښتو ادب ته لاره کړې. يا په بله وينا: عرفان د يو مسلک په توگه پښتو ادب ته راغلی دی.

۲- د عربي او فارسي شاعرۍ زياتر شکلي فورمونه، لکه: قطعه، رباعي، قصيدې او نور پښتو ادب راننوتې او شاعرانو د عربي او فارسي ژبو د شاعرانو په څير مردف ديوانونه جوړ کړي دي.

۳- په نثري ليکنو کې مسجع نثر رواج شوی دی.

۴- اخلاقي او ديني مسایل په شعر او ادب کې زيات شوي، حماسي او ملي روحیه پکې ډيره تته او کمزورې ښکاري.

- ۵- دا چې ددې دورې زیاتره لیکوال او شاعران د هند پر ځمکو اوسیدلي او یا هلته تللي راغلي دي د هندي فرهنگ اغیزې پرې جوتې لیدل کیږي.
- ۶- په پښتو ادب د عربي او فارسي ادب اغیز ډیر زیات شوی دی. ددې دورې لیکوالو او شاعرانو پخپله هم په عربي او فارسي ژبو آثار لیکلي او هم یې ژباړنې ترې کړې دي.

۲- د خوشحال ادبي مکتب:

دغه ادبي مکتب کله کله په ادبي څېړنو کې د «ختکو ادبي مکتب» په نوم هم یاد شوی دی. په یو لسمه هجري پېړۍ کې مینځته راغلي او بنسټ ایښودونکی یې د پښتو ژبې پیاوړی شاعر او لیکوال، د تورې او قلم خاوند خوشحال خان خټک (۱۰۲۲-۱۱۰۰ هـ.ق) و.

د نوموړي ادبي لاره دده زامنو، لمسیانو او نورو پلویانو د زړه په وینه او مینه پاللي او د خوشحال ادبي مکتب یې جوړ کړی دی.

ددې مکتب نومپال پلویان: اشرف خان هجري، عبدالقادر خان خټک، سکندر خان خټک، صدر خان خټک او نور دی.

ادبي څانګړنې:

- ۱- پښتو ادب یو نوي پرمختیایی پړاو ته داخلېږي او د ودې او پرمختیا له پاره یې شعوري هڅې پیل کیږي.
- ۲- د مسجع او متکلف نثر پر ځای ساده، روان او د خلکو محاورې ته نږدې نثر لیکنه پیل کیږي او د خټکو څانګړی لیکدود (رسم الخط) رامینځته کیږي.
- ۳- په شاعري کې حماسي، رزمي او ملي روحیه ډیره پیاوړې کیږي او د پښتنو له ټولنیز ژوندانه رنګ اخلي.

- ۴- پښتو شعر د مضمون له پلوه بشپړ شو. په پخوانیو عشقي، عرفاني، وعظیه اخلاقي موضوعاتو برسيره د اجتماعي ژوند بیلابیل موضوعات، تاریخي پیښې، پرتولنه انتقاد، له وطن او قوم سره د مینې احساسات په شعر او ادب کې په پراخه پیمانه منعکس کیږي.
- ۵- پښتو ادب ته د شرقي شاعري ټول انواع، له غزل، قصیدې، رباعي، مثنوي، او مربع برسيره چې موزيې تردې د مخه دوره کې هم نمونې لرلې، مسدس، مثنی، ترکیب بند، ترجیع بند، ذوالقافین او نور ډولونه په پښتو شاعري کې په پراخه پیمانه رواج مومي.
- ۶- د پښتنو ملي کیسې (لکه آدم خان او درخانی، دلی او شهي) ولیکل شوې او هم له نورو ژبو څخه ډیرې کیسې وژباړل شوې او د پښتو د قصصی او حکایوي ادب پانگه درنه شوه.
- ۷- د دې دورې ادبیات د موضوع درنګارنګی او هنري ارزښتونو له پلوه ښه بډای کیږي او د سیمې له ادبیاتو سره د سیالي څنګونه وهي.
- ۸- شاعران له خپلې مورنۍ ژبې برسيره په فارسي ژبه هم شعرونه وايي.
- ۳- د رحمان بابا تصوفي، عرفاني ادبي مکتب:
- د پښتو پیاوړی شاعر رحمان بابا (۱۰۴۲-۱۲۸۱ هـ) د یو ځانګړي تصوفي عرفاني ادبي سبک خاوند و، چې هغه له زیات ټولنیز مقبولیت نه برخمن شو، پخپل وخت او را وروسته زمانه کې یې ډیر پلویان وموندل چې د بابا ادبي لاره یې تعقیب او د وخت په تیریدو یې د یو ادبي مکتب بڼه غوره کړه چې په ادبي څیړنو کې د رحمان بابا تصوفي عرفاني ادبي مکتب په نوم یاد شوی دی.

ددې ادبي مکتب نوميالي پلويان: یونس خيبري، معزالله مومند، اخون گدا، حافظ الپوري، ميانعيم متي زي، عبدالعظيم رانيزي، عبدالرحيم هوتک، مطيع الله او نوردي.

ادبي ځانگړنې:

۱- ددې ادبي مکتب پلويان زياتره د اخلاقو او نصايحو د بيان خواته ډيره پاملرنه کوي.

۲- د تصوف او عرفان پيچلي مسئلې په ساده، روانه، خوره او رنگينه ژبه بيانول ددې ادبي مکتب ستره ځانگړنه ده.

۳- د عربي، پارسي ژبو کلمات، اصطلاحات، تشبيهات او استعارات په پراخه پيمانه پښتو شاعري ته راننوتې دي.

۴- د پښتو شعرونه موندلي او ډيرو شاعرانو د خپلو اشعارو ديوانونه ترتيب کړي دي.

۵- په ددې ادبي مکتب کې د پښتني چاپيريال خپل رنگونه په ځليدو دي او د هندي سبک اغيزې پکې ډيرې نه ليدل کيږي.

۶- ددې ادبي مکتب د پلويانو شاعرانو په ځينو اشعارو کې د هنر او شاعرانه خيالونو نړۍ خپلې ځانگړنې لري، انځورونه او خيالونه يې ساده، مگر ډير ښکلي او په زړه پورې له لوړ ادبي معيار نه برخمن دي.

۷- ددې ادبي مکتب پلويان واقعيتونو ته ډير پاملرنه کوي او د خيال پلويتوب او تابعيت پکې ډير کم دی.

۸- ددې مکتب پلويانو له پښتو برسیره په پارسي او هندي ژبو هم شاعري کړي.

۴- د حمید او شیدا د نازک خیالی ادبي مکتب:

د پښتو د نازک خیالی ادبي مکتب د دولسمې هجري پېړۍ په اوږدو کې د هندي مکتب تر اغېزو لاندې را مینځته شوی دی. بنسټګر یې د پښتو نازک خیاله شاعر عبدالحمید مومند (تر ۱۱۴۷ هـ ق پورې ژوندی) او بشپړونکی یې کاظم خان شیدا (۱۱۳۵-۱۱۹۴ هـ ق) ګڼل شوی دی.

سره له دې چې ددې دواړو ادبي سبکونه یو له بله څه نا څه توپیر او تریوې اندازې بیلې ځانګړنې لري او په زمانې لحاظ هم یو له بله څو لسیزې وړاندې وروسته دي، خو دا چې دواړه د هندي سبک د لږو یا ډیرو اغېزو په منلو د نازک خیالی لاره تعقیبوي او د ډیرو پیاوړو ادبي سبکونو خاوندان کیږي، د خپل وخت یا وروسته زمانې ډیر شاعران ددوی د ادبي لارې پلوی توپیر کوي، د دغو بیلا بیلو سبکونو له ګډون څخه یو ادبي مکتب مینځته راځي چې په ادبي څېړنو کې "د حمید او شیدا د نازک خیالی ادبي مکتب" نوم ورکړل شوی دي.

ددې ادبي مکتب پیاوړي استازي له حمید مومند او کاظم خان شیدا برسیره چې ددې مکتب بنسټګر بللي شوي، قلندر اپریدی، محمدي صاحبزاده، حنان بارکزی، کامګار خټک، بیدل هشتنګری، علي خان او نور دي.

ادبي ځانګړنې:

۱- اوچت تخیل، نازک خیالی، نوښت، نادرې استعارې او تشبیه ګانې ددې ادبي بڼوونځي بنسټیزه ځانګړنه ده.

۲- ددې ادبي مکتب پیروان غزل ویونکي دي او دغه ادبي ډول یا فورم یې کمال ته رسولی دی.

- ۳- د اشعارو موضوع زیاتره د مینې او محبت مسایلو ته وقف شوې او له سوزو سازه ډک دي.
- ۴- سره له دې چې دا ادبي مکتب د هندي مکتب تراغیز لاندې را مېنځته شوی، پښتني ژوند او چاپیریال هم پکې پخپله بڼه انځور شوی، استعارې او تشبیه گانې یې په دغه خم کې رنگ شوي دي.
- ۵- د خیال په نازکۍ او د معنا په باریکۍ سریره په الفاظو او عبارتونو کې د ښکلا، سوز او ساز پیدا کول ددې مکتب غوره ځانگړنه ده.
- ۶- په شعرونو کې متلونه، عامې محاورې او سیمه ییزه اصطلاحات ډیر استعمال شوي دي.
- ۷- د فارسي ژبې او ادب اغیزه ددې مکتب پلویانو زیاته منلې ده.
- ۸- حکایتي ادب او له نورو ژبو، په ځانگړې توگه له پارسي نه ژباړنو ډیر عمومیت موندلی دی.

د دري یا پارسي ادبي مکتبونه

- نومیالي ادیب ملک الشعراء بهار په خپل مشهور اثر «سبک شناسی» کې د پارسي شاعرۍ له پاره په عامه توگه دا څلور ادبي مکتبونه ښودلي دي:
- ۱- خراساني یا ترکستاني ادبي مکتب
  - ۲- عراقي ادبي مکتب
  - ۳- هندي ادبي مکتب
  - ۴- د بازگشت دورې ادبي مکتب
- د مخه تردې چې دا پورتني ادبي مکتبونه په لنډه توگه دروپیژنو ددې

خبرې يادونه ضروري ده چې دا يادشوی ادبي مکتبونه په زیاترو پخوانیو ادبي څېړنو کې د ادبي سبکونو په نوم یاد شوي، خو دا یوه لویه تیروتنه ده چې په ادبي څېړنو او لیکنو کې پرله پسې تکرار شوې او اوس هم زموږ ډیر لیکوال ادبي مکتب او سبک نه سره توپیروي او یو د بل پر ځای استعمالوي، حال دا چې دواړه ځانګړې ادبي اصطلاح ګانې دي چې موږ یې توپیرونه ددې بحث په لومړیو کې په ګوته کړل. نو د هغو په رڼا کې موږ دا په څغرده ویلی شو چې دا ادبي جریانونه ادبي مکتبونه وو چې هر یوه په پراخو جغرافیوي ساحو کې نفوذ درلود او د ځانګړو پیروانو د ادبي سبکونو د یو ځای کیدو څخه رامینځته شوي او ترپیریو یې دوام موندلی دی.

۱- خراسانی ادبي مکتب:

دې ادبي مکتب ته کله کله ترکستاني ادبي مکتب هم ویل شوی دی. دغه ادبي مکتب پخپله پراخه لمن کې د دري- فارسي شعر ادبي جریان له معلومې ابتدا او پیلامې نه را په دې خوا د اوومې هجري پېړۍ تر نیمایي پورې را نغاړي او د طاهریانو، صفاریانو، سامانیانو، غزنویانو، غوریانو، سلجوقيانو او... د واکمنیو د بیلابیلو پېر یو پېر یو کې د ځلاندو او پیاوړو ادبي بهیرونو څرګندويي کوي. ددې مکتب په پلویانو کې: د فردوسي، فرخي سیستاني، خواجه عبدالله انصاري، حکیم ناصر خسرو بلخي، مسعود سعد سلمان، سنایی غزنوي، انوري، خاقاني، نظامي گنجوي، شیخ فریدالدین عطار او نورو نومونه د یادونې وړ دي.

ادبي ځانګړنې:

۱- د واکمنو او نورو مدحو او ستاینو زیاتوالی او قصیدې ویل.

۲- په شعر کې د کیسو او حماسو رواجیدل، لکه د فردوسي شاهنامه او د خمسه نظامی ځینې مثنوی گانې.

۳- غزل او اخلاقی شعرونه ډیر لږ وو.

۴- په شعر کې د درنو او ثقیلو کلمو او اوږدو او مشکلو بحرونو کارول.

۵- لفظي او بدیعي صنایعو ته لږه پاملرنه او د شعري سبک ساده والی.

۲- عراقی ادبي مکتب:

دا د دري - فارسي ژبې ډیر په زړه پورې ادبي مکتب گڼل شوی، چې د

اوومې هجري پېړۍ له نیمایي څخه د لسمې هجري پېړۍ تر وروستیو پورې

یې د فارسي ژبې په قلمرو، په ځانگړې توگه د افغانستان او ایران په ځینو برخو

کې، دوام موندلی دی.

ددې مکتب په نومیاو پيروانو کې: مولانا جلال الدین بلخي، سعدي

شیرازي، امیر خسرو دهلوي، مولانا عبدالرحمن جامي، حافظ شیرازي، کمال

خجندي، بابا فغانی شیرازي، وحشي باقفی او نور د یادوني وړ دي.

ادبي ځانگړنې:

۱- په دغه ادبي مکتب کې غزل ډیر د پاملرنې وړ گرځیدلی دی.

۲- د ادبي بدیعي صنایعو او د شعر د بیلابیلو اصنافو او ډولونو رواجیدل.

۳- عرفاني او تصوفي افکارو په شعر کې ډیر او ژور انعکاس موندلی دی.

۴- عربي لغات او اصطلاحات فارسي ژبې او ادب ته ډیر راننوتې دي،

خو ددې مکتب د پيروانو د ځانگړي مهارت له مخې په شعر او ادب کې کومه

پیچلتیا نه پېښوي.

۵- ددې مکتب د پیروانو په اشعارو کې معنوي صنایع، کنایه، ابهام او تمثیل، تشبیه او استعاره ډیر کارول شوي دي.

۶- د شعر او ادب لفظي او معنوي ځانگړنو ډیره پیاوړتیا موندلې ده.

۳- هندي ادبي مکتب:

د فارسي شعر او ادب دغه مکتب د لسمې هجري پېړۍ له پای یا د یو لسمې هجري پېړۍ له پیل څخه را مینځته شوی، تر دولسمې پېړۍ پورې یې په ایران او تر ډیره پورې په هندوستان، افغانستان او نورو سیمو کې دوام کړی دی. ددې ادبي مکتب په پیاوړو او نوميالیو پیروانو کې د: عرفي شیرازي، غني کشميري، صایب تبريزي، میرزا عبدالقادر بیدل، میرزا اسد الله غالب او نورو نومونه د یادونې وړ دي.

ادبي ځانگړنې:

۱- د نویو او بکرو خبرو له پاره هڅه.

۲- مضمون آفرینې.

۳- د لفظي او معنوي صنعتونو په زیات استعمال سره د وېنا پیچلتیا او کړکېچ.

۴- په مبالغه کې غلو او افراط.

۵- د مضمون او تشبیه د را مینځته کولو له پاره له چاپیریال او شاوخوا څخه استفاده.

۶- د ارسال المثل صنعت زیاته کارونه.

۷- د تخیل زیاته ژورتیا.

۴- بازگشت ادبي مکتب:

دغه ادبي مکتب د دولسمې هجري پيړۍ په وروستيو کې په اصفهان کې را مينځته شوی دی. ددې مکتب پيروانو هڅه وکړه چې ځان د هندي مکتب له پيچلتيا څخه وژغوري او د هغوی خلاف مضامين او موضوعات په ساده ژبه بيان کړي.

ددې چارې له پاره دوی بيرته د فارسي ادب لرغونو مکتبونو (خراساني او عراقي) ته مخه وکړه. ددې مکتب زياترو پلويانو به د سعدي شيرازي او يا حافظ په پيروي شعرونه ويل.

ددې ادبي مکتب په سر لارو کې د سيد محمد شعله اصفهاني (۱۱۶۰ هـ ق مړ) ميرزا محمد نصير اصفهاني (۱۱۹۲ هـ ق مړ) مير سيد علي مشتاق اصفهاني (۱۱۷۱ هـ ق مړ) او نورو نومونه د يادونې وړ دي.

نړيوال ادبي مکتبونه

د مخه تر دې چې نړيوال ادبي مکتبونه در وپيژنو، ددې خبرې يادونه ضروري او لازمي ده؛ هغه څه چې د لويديځ يا نورې نړۍ په ادبياتو کې د ادبي مکتبونو په نوم پيژندل شوي او موږ يې له نومونو سره آشنا يو، د هغو ځانگړنې او اصول چې د بيلو بيلو تاريخي، سياسي، فلسفي افکارو او ټولنيزو اړيکو او فرهنگي شرايطو تراغيز لاندې را مينځته شوي، زموږ په ادبياتو کې کټ مټ د تطبيق وړ نه دي. که موږ د خپلو ژبو په ادبياتو کې د کوم يو ادبي مکتب هغو ته ورته ځانگړنې د بيلو بيلو ادبي دورو د يو يا څو شاعرانو او ليکوالو په آثارو کې پيدا هم کړو، دا به د ادبياتو د ټولنيز خصلت او ماهيت له مخې وي، پر

شاعر او لیکوال یې د هغو ادبي مکتبونو مستقیمه اغیزه هیڅکله نه شو گڼلې.
د نړیوالو ادبي مکتبونو شمیر زیات دی، دلته یې ځینې ډیر
مشهور درپیژنو:

۱- کلاسیزم:

د کلاسیزم ترکیبي کلمه چې له «کلاس» یا «کلاسیک» له کلمو څخه
د «ایزم» د وروستارې (لاحقې) په مرسته جوړه شوې، لغوي معنا یې په
فرهنگونو کې پخوانۍ یا لرغونۍ، اولنۍ، تاریخي، هغه څه چې په لرغونو او
قدیمو زمانو پورې اړه لري، راغلې ده. او په ادبي اصطلاح هغه هنري ادبي
بنوونځی (مکتب) دی چې د اروپا د هنر او ادبیاتو په ډگر کې یې لږ و ډیر درې
پیړۍ (له پنځه لسمې نه تر اتلسمې میلادی پورې) رواج درلود. او بنکالایز
اصول او لارې یې د لرغوني یونان او روم له هنر او ادبیاتو څخه اخیستې دي.
ځینو په ادبي څیړنو کې ددې ادبي مکتب د پیدایښت لومړنۍ تاتویي
انگلستان، خو په زیاترو کې فرانسه ښودل شوی دی چې له هغه ځایه المان او د
اروپا نورو هیوادونو ته خپور شوی دی.

اصول او ځانګړنې:

۱- د لرغونو تقلید: ددې ادبي مکتب پلویانو تل دا هڅه کړې چې د
لرغونې زمانې د ادیبانو او ادیبپوهانو ادبي نظریات مطالعه کړي او خپل آثار د
هغوی په تقلید ولیکي.

۲- د طبیعت تقلید یا پېښې: ددې مکتب هر پلوی مجبور و چې تر هر
قانون او قاعدې نه مخکې د طبیعت تقلید وکړي.

۳- د عقل اصالت: ددې مکتب پلویان عقل په وینا او کړنه کې د انسان

لارښود گڼي او د عقلاني اصولو پيروي دوی ته ډیر مهمه ده.

۴- لنډون او څرگندتیا: د دې ادبي مکتب په ټولو آثارو کې دې اصل ته پاملرنه شوې ده.

۵- د دري وحدوتونو (وحدت زمان، وحدت مکان، وحدت موضوع) قانون ته پاملرنه.

۶- په ادبي آثارو کې ديني او اخلاقي مسایلو ته ډیره پاملرنه شوې ده.

۷- کرکټرونه خیالي او فوق العاده نه دي، بلکې طبیعي او د لوړو اخلاقو په لرلو سره هر چاته د منلو وړ وي.

۸- ساده گي او رواني خوښوي.

۹- د اثر په ټولو برخو کې تناسب او هماهنگي مراعات کول.

۱۰- فصاحت او بلاغت ته زیاته پاملرنه.

د کلاسیزم نوميالی استازی: په فرانسه کې راسین، بوالو، پاسکال،

لافونتين... په انگلستان کې: جان ميلتون، درايدن او په ايټاليا کې: الفیری او گلدوني دی.

۲- رومانټسيزم:

ورومانټسيزم د رومان له کلمې څخه اخیستل شوی چې لغوي معنایې

خیالي، افسانوي او عشقي ده او په ادبي اصطلاح د یو ادبي مکتب نوم دی چې

د اتلسمې میلادي پېړۍ په پای کې د کلاسیکي ادبي مکتب په مخالفت په

اروپا کې را مینځته شو. په ۱۹ پېړۍ کې دنړۍ په ډیرو هیوادونو کې خپور او

د ادب او هنر په بیلابیلو څانگو، په ځانگړې توگه انځورگرۍ (نقاشۍ) کې

یې ډیره وده او پرمختیا وموندله.

ځانگړنې:

- ۱- د خيال او فکر آزادي او بې پروايي.
- ۲- لوړ تخيل او الوت.
- ۳- د ښکلا او جمال ستاينه.
- ۴- د لغاتو او ژبنيو تعبيرونو پراختيا.
- ۵- له ادبي قيد و بند نه ځان خلاصول، اولکه چې ددې مکتب يو پياوړی لاروی ويکتور هوگو به ويل: «رومانتسيزم يعنې د شرايطو له بې ځايه قيدونو څخه د ادبياتو آزادي».

ددې ادبي مکتب نوميالی استازی: په فرانسه کې: ويکتور هوگو، شاتوبريان، د ولامارتين، په انگلستان کې: ويليام شکسپير، والترسکات او شلی، په روسيه کې: مينحایل لرمانتوف، الکساندر پوشکين په ايټاليا کې: الکساندر ماتزوني او په مجارستان کې: شاندر پتوفي دی.

۳- رياليزم:

دا ادبي ښوونځی له رومانټسيزم نه وروسته په فرانسه کې را مينځته شو. دغلته يې لومړنی بنسټگر بالزاک گنل شوی دی. دې ادبي مکتب د نولسمې پيړۍ له لومړۍ نيمايي څخه وروسته رواج وموند او د اروپا د خلکو پاملرنه يې له خيالي او رومانتيکو افکارو څخه د ژوند واقعيتونو ته واړوله. ددې ادبي مکتب پلويانو د ژوند د ورځنيو مسایلو او پېښو په هکله خبرې کولې او واقعيتونه به (ښکلي وواوکه ناوړه او بدرنگ) په خپلو ادبي آثارو کې بيانول.

ځانگړنې:

- ۱- په دې ادبي مکتب کې د ژوند، چاپېریال، موجودات او ټولنیز مسایل څنگه چې دې هسې بیان شوی دي.
- ۲- د ادبي کیسو موضوعات هغه عیني مسایل دي چې د ټولنې زیاتره خلک ورسره مخامخ دي، لکه لورڼه، بدمرغي، رنځوري، دوستي، دښمني، کرکه او کینه، زیاتره د خلکو روحي او جسمي غوښتنې او اړتیاوي.
- ۳- د کیسو اتلان (قهرمانان) چې د ټولنې له هرې طبقې څخه غوره کېږي کردارونه، اخلاق او عادات یې باید واقعي او عیني وي، نه دا چې خیالي او له واقعیت څخه لرې.
- ۴- په ادبي آثارو کې د پېښو د ټولو جزئیاتو او اړخونو ژور او دقیق راخیستلو ته ډیره پاملرنه.
- ۵- د واقعیتونو په درک کولو کې ډیر غور، دقت، څیرکېدنه (کنجکاوی) څېړنه او پلټنه د ادبي آثارو د لیکوال له پاره ډیره ضروري وه. لنډه دا چې: رښتیا، آسانتیا او ښکلا او د واقعیتونو بیانول د دې ادبي مکتب غوره ځانگړنې دي.
- استازی: په فرانسه کې: بالزاک، استانډال، مادام بواری، په انگلستان کې: چارلیز دیکنس، ویلیام ټاکری، په روسیه کې: تولستوی، داستایوسکی، ماکسیم گورکی، په المان کې: د همل او هولتز په امریکا کې: ارنست همینگوی، ویلیام فاکتر.

۴- ناتوراليزم (نچرليزم):

ناتوراليزم کلمه په ادبي لحاظ په ادبياتو کې د طبيعت دقيق تقليد او ډيرې زياتې ستاينې په معناده او په اصطلاح کې د يو ادبي مکتب نوم دی چې په ادبياتو کې د علمي او تجربېي روش او لارې نه د کار اخيستلو باندې عقیده او باور لري.

دا ادبي مکتب د نولسمې پيړۍ په پای کې په فرانسه کې رامینځته او د شلمې پيړۍ تر لومړیو پورې يې ډيره وده او پرمختيا وکړه، ډير پلويان يې پيدا کړل.

ددې مکتب پلويانو عقیده درلوده: څرنگه چې هر ليکوال يا شاعر د خپل چاپيريال او طبيعي شرايطو، لکه: نژاد، روزنې او تربیې او د خپلو وراثت د عواملو تر اغيز لاندې وي، جسمي او روحي ځانگړنې يې پر آثارو هم اغيزه کوي، لکه څنگه چې علمي مسايل خپل کيږي د دوی آثار دې هم دغه ډول تر څيړنې او کره کتنې (د نقد) لاندې ونيول شي. دوی په دې هڅه کې وو چې د ادبياتو له پاره هم د علومو په څير د سنجش معيارونه پيدا کړي.

ځانگړنې:

۱- دا چې ليکوال يا شاعر د خپلو تجربو او آزمايښتونو بيانونکی دی، بايد په ليکنه يا شعر کې له خپل تخيل او د هيځاناتو له دخالت نه ځان وژغوري.

۲- ديني او اخلاقي مسايل په شعر او ادب کې نه راوړي.

۳- د ادبي آثارو په تخليق او پنځونه کې د خلکو د محاورې ژبه

کارول، چې ليکوال او شاعر د واقعيتونو په بيانولو کې وفادار پاتې شي، څه کمی او زياتی پکې ونه کړي.

۴- په جبر باندې په عقېدې لرلو او د خلکو ذات ته په کتلو ددې مکتب

پلویان د انسانان باطن ته گوري او په هغې چې څه ناولتیاوې او فسادونه گوري، هماغه د خپل قضاوت بنسټ او اساس گرځوي.

۵- په دې ادبي مکتب کې د وراثت مسأله ډیره ارزښت لري او ددوی په عقیده د ادیبانو او هنرمندانو روح او فکر د جسماني او طبیعي عواملو تراغیز لاتدي راځي.

مشهور استازی: په فرانسه کې: امیل زولا، گې دوموپاسان، په امریکا کې: جک لندن، په انگلستان کې: جوج مور، په المان کې کرتزر او هولتس او په هالنډ کې مارسل امانتس.

۵- سمبولیزم:

د سمبول لغوي معنا نښه یا علامه ده او سمبولیزم په اصطلاح کې هغه ادبي مکتب دی چې د ۱۹ پېړۍ په پای کې د ریالیزم ناتورالیزم او پاراناس ادبي مکتبونو پر خلاف په فرانسه کې د نومیالي شاعر د شارل بودلر په مشرۍ مینځته راغی. دوی اعلان وکړ چې په شعر هیڅ ډول قید او بندنه مني. شعر باید د وزن او قافیې له قید نه آزاد وي. ساده، روان ښکلی او آهنگوال وي، خو دا لازمه نه ده چې د ټولنې د ټولو طبقو له پاره دې وړاندې شي. دوی په شعر کې عجیبه نا آشنا مسایل مطرح کول او له ژوند او ټولنې څخه یې لرې کاوه، داسې څه به یې په رمز او اشارو ویل چې عام خلک پرې نه پوهیدل.

ځانگړنې:

- ۱- په شعر کې الهام او په څرگند ډول د مسایلو له بیانولو سره مخالفت.
- ۲- د ژوند په هکله بدبیني او نا هیلي توب او په نیکمرغۍ باور نه لرل.
- ۳- په عالم غیب او له دې نړۍ څخه پرته پریوې بېلې نړۍ باور او عقیده لرل.

۴- په دې نړۍ باور نه لرل او په دې باور نه کول چې زموږ شته والی دی چې دې نړۍ ته شکل ور بخښي.

۵- د ادبي مطالبو په بیانولو کې د یوې داسې لارې اختیارول چې هر څوک یې لولي په مخصوص ډول پکې د خپلې روحيې سره سم خپل حال او مقام درک کوي.

نوميالی استازی: په فرانسه کې: شارل بودلر، په بلژیک کې: موريس مترلینګ، په ایرلند کې: ویلیام باتلر په روسیه کې: ولادیمیر سولوویف او په انگلستان کې: دیوید هربرت لارنس او نور.

ماخذونه:

۱- رضا سید حسینی، مکتب های ادبی، جلد اول و دوم، انتشارات تهران، ایران ۱۳۳۴ هـ.ش.

۲- نادر، وزین پور، (ډاکتر)، برسمند سخن، چاپ دوم، تهران، ۱۳۶۷ هـ.ش.

۳- هیواد مل، زلمی، فرهنگ ادبیات پښتو، درېیم ټوک، د چاپ او خپرولو دولتي کمیټه، ۱۳۶۶ هـ.ش

۴- رښتین، صدیق الله، د پښتو ادبي مکتبونه، یونیورسټي بک ایجنسي، پېښور ۱۳۶۲ هـ.ش.

۵- خسرو فرشید ورد (ډاکتر)، درباره ادبیات و نقد ادبی، تهران، ۱۳۶۳ هـ.ش

۶- زهرا، خانلری کیا (ډاکتره)، فرهنگ ادبیات فارسي، تهران، ایران.

۷- هاشمی، سید محی الدین، د علامه اقبال پر شاعری د فارسي ادبي مکتبونو اغیزې (مقاله) تعاون مجله، ۱۳۸۱ هـ.ش کال.

۸- هیواد مل، زلمی (سر محقق) د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغونې او منځنۍ دوره، دانش خپرندویه ټولنه، پېښور، ۱۳۷۹ هـ.ش.

۹- میمنت میر صادقی (ذوالقدر) واژه نامه هنر شاعری، تهران، ۱۳۷۶ هـ.ش.

۱۰- پښتو-پښتو تشریحي قاموس، لومړۍ- دویم- درېیم، څلورم ټوکونه، د افغانستان د علومو اکاډیمۍ، د ژبو او ادبیاتو مرکز.

شپږم خپرکني:

اولسي (فولکلوري) ادبيات

د ادب يا ادبياتو په يوې پيژندنه کې لولو چې: «د يوې ژبې ټول ليکلي (تحريري) او ناليکلي (شفاهي) منظوم او منثور هنري آثار ادبيات گڼل کېږي.»

همدې پيژندنې ته په پاملرنې اولسي، عاميانه يا فولکلوري ادبيات د هر ملت او اولس په ادبي تاريخ کې ارزښتمنه ونډه لري او د هغوله يادونې پرته د يوې ژبې د ادبياتو مطالعه نيمگړې بريښي، نو د مخه تر دې چې د اولسي ادبياتو په ډولونو او څانگړنو څه ووايو د «فولکلور» د کلمې په لغوي او اصطلاحي پيژندنه، چې په نړيواله سطحه د دغه ډول ادبياتو له پاره استعمالېږي، د خپل بحث لړۍ پيل کوو.

لغوي او اصطلاحي پيژندنه:

فولکلور، فرانسوي کلمه ده، لغوي معنایې فرهنگونو: د خلکو ادبيات، اولسي پوهه او زده کړه راخيستې ده او په اصطلاح کې د کلتور هغه څانگه ده چې د انساني مشخصو، ډلو، عنعنې، دودونه، نکلونه او انساني ارزښتونه، انگيرنې، شگومونه، اعتقادات او داسې نور پکې شامل دي.

فولکلور د محتوا له نظره درې برخې لري: ۱- شفاهي فولکلور،

۲- غير شفاهي فولکلور، ۳- نيم شفاهي فولکلور.

په شفاهي فولکلور کې محاورې، متلونه، سندرې، چيستانونه، فکاهيات (ټوکې ټکالې)، دودونه او اولسي قوانین او نور شامل دي. په غیر شفاهي فولکلور کې سیمه ییز هنرونه، موسیقي، سیمه ییز خواږه او سیمه ییز ادب او په نیم شفاهي فولکلور کې خرافاتي عقیدې، سیمه ییزې لوبې، نڅاوې او نور راځي. په یوه بل پيژندنه کې لولو:

د فولکلور اصطلاح له دوو کلمو څخه جوړه ده: «فولک» (Folk) وګړي یا خلک او «لور» (Lore) ادبیاتو یا زده کړې ته وايي. چې له دواړو څخه اولسي پوهه، د خلکو زده کړه یا د خلکو ادبیات جوړیږي. دا کلمه د لومړي ځل لپاره په ۱۸۴۶ م کال انګلیسي پوه تامس استعمال کړه.

ځینو فولکلور څیړونکو د فولکلور له پاره پنځه څانګړنې بنودلې دي:

- ۱- په شفاهي توګه موجود وي، ۲- په عنعنوي او دودیزه توګه موجود وي، ۳- منظومه یا منثوره بڼه لري، ۴- جوړونکي یا رامینځته کوونکي یې معمولاً معلوم نه دي، ۵- د کلتور د جز په توګه په هر کلتور کې شته.

اوس چې مو «فولکلور» په لغوي او اصطلاحي لحاظ وپېژاند، د بحث

اصلي موضوع ته راځو او په اولسي یا عامیانه (فولکلوري) ادبیاتو بحث کوو:

لکه چې د مخه مویادونه وکړه ولسي ادبیات د هر اولس، ټولنې او ملت په ادبي تاریخ کې ارزښتمنه ونډه لري او د هغې له یادونې او ورته پاملرنې پرته د هغه اولس او خلکو ادبي تاریخ نیمګړی ګڼل کیږي.

اولسي ادبیات معمولاً شفاهي بڼه لري او په هغو ټولنو او اولسونو کې زیات پیاوړی وي چې د لیک لوست (سواد) خپریدنه پکې ډیره نه وي عامه شوي او وګړي یې له دغه نعمت څخه بې برخې وي.

زموږ هيواد او ټولنه هم د ځانگړو سياسي، ټولنيزو، اقتصادي، فرهنگي او جغرافيوي عواملو له امله د دغسې ټولنو او ولسونو د کتار په سر کې راځي، نو ځکه پکې د ليکلو ادبياتو په پرتله د دغه ډول ادبياتو پانگه درنه او شتمنه ده.

زموږ زياترو گرو د پيړيو په پوړيو او اوږده تاريخي بهير کې خپلې هيلې، ارمانونه، غوښتنې، خوښۍ، غمونه، رنځونه، مينې او لنډه دا چې د ټولنيز ژوند ټول کړه وړه په دغو ډول ادبياتو کې منعکس کړي او په شفاهي توگه يې له يوه نسل څخه بل ته ليدولي دي. د ليدونې په دغه بهير کې د دغو ادبياتو زياته برخه هيره شوې او ورکه شوې ده او يا په بله وينا: زياتره درايانو په له مينځه تللو سره دغه وخت په وخت دا يجاد شوي ادبيات هم له مينځه تللي دي او لکه صحرايي پخپله راتوکيدلي گلان ورو- ورو مړاوي او پانې-پانې شوي دي. له همدې امله موږ د دغو ادبياتو ډيرې لرغونې بيلگې په لاس کې نه لرو. خو بيا هم هغه ډيره لږه برخه چې پاتې ده د هغې بېلابېلو انواعو او ډولونو ته په کتنې موږ په ډاډه او باور سره دا ويلای شو چې: زموږ عامو ولسي وگړو که ليک لوست نشو کولی او د سواد له نعمت څخه بې برخې وو، خو پياوړی هنري ذوق او احساس يې درلود چې هغه يې د دغو ادبياتو په بېلابېلو کالونو کې ځای کړی او په ډيره په زړه پورې بڼه بيان کړی دي.

دلته د دې خبرې يادونه ضروري ده چې زموږ د هيواد د استوگنو بېلابېلو قومونو او ولسونو د شفاهي يا ناليکليو ادبياتو څومره والی او څرنگوالی سره توپير لري. په دې لنډ-تنگ ليکنې چوکاټ کې پر هغو هراړخيزه څيړنه او د ټولو بېلابېلو منظومو او منثورو ډولونو ښودنه ناشونې کار بريښي،

نواړيو چې يوازې په عامه توگه د اولسي ادبياتو د منظومو او منشور ډولونو چې په پښتو اودري ادبياتو کې يې بيلگې او نمونې لرو، نومونه واخلو او بيا دولسي او فولکلوري ادبياتو د ډيرو عامو څانگړنو يا دونه وکړو.

د اولسي ادبياتو ویش او ډلبندي:

ولسي ادبيات پر دوو سترو برخو ویشل کيږي:

الف: منظوم اولسي ادبيات

ب: منشور يا نثري اولسي ادبيات

منظوم اولسي ادبيات په عامه توگه دا لاندې ډولونه لري:

لومړی: عامې اولسي سندرې يا شعرونه. دويم: خاصې اولسي سندرې.

لومړی: عامې اولسي سندرې يا شعرونه:

عام اولسي شعرونه هغه دي چې وينا وال يا شاعري په نډه وي معلوم، لکه:

(۱) د ميندو سندرې چې خپلو ماشومانو ته يې وايي، (۲) د ماشومانو

سندرې چې د لوبو په مهال او يا يې پخپل مينځ کې د مشاعرې په بڼه وايي.

(۳) منظوم چيستانونه، (۴) داتن نارې، (۵) سروکې، (۶) لنډې، (۷) د

نکلونو نارې، (۸) کاکړۍ غاړې، (۹) تاريخي نارې (چې د پښتو اولس ادب

مهمې برخې دي)، (۱۰) دوبيتي او چهاربيتي (دري اولسي ادب کې شته)،

(۱۱) منظوم فالونه، (۱۲) منظوم متلونه، (۱۳) د ښځو ځينې سندرې چې

په بيلا بيلو مراسمو کې ويل کيږي او داسې نور.

دويم: خاصې اولسي سندرې يا شعرونه:

خاص اولسي شعرونه يا سندرې هغه دي چې وينا وال شاعران يې معلوم

او د اولس پيژندل شوي خلک دي، دا لاندې ډولونه لري:

(۱) رباعي (مقام)، (۲) غزل، (۳) چاربيته، (۴) لويه، (۵) بگتي
(دا وروستی درې یوازې په پښتو اولسي ادب پورې اړه لري)،
(۶) داستانونه او نور.

د یادونې وړ ده چې د اولسي منظوم ادب پورتنی ډولونه یوازې نالوستو
اوبې سواد شاعرانونه دي را مینځته کړي، بلکې زموږ ډیرو مشهورو شاعرانو
هم په اولسي اوزانو او کالونو شعرونه ویلي دي.

ب : نثري (منثور) اولسي ادبيات:

اولسي نثرونه هغه اوږدي او لنډې خورې او پخې ویناوې دي چې د
اولس په زړه کې را مینځته شوي، وینا وال یا اصلي را مینځته کوونکي یې نه
دي معلوم او د ټول اولس گډ مال دی، خوله په خوله او سینه په سینه له یو نسل
څخه بل ته نقل شوي دي، دا لاندې ډولونه لري:

(۱) اولسي نکلونه او حکایتونه، (۲) وړې کیسې، (۳) متلونه،
(۴) اصطلاحات او محاورې، (۵) تشبیهات او استعارې، (۶) چستانونه
(۷) تکیه کلامونه، (۸) رمزونه او کنایې، (۹) دعاوې او بڼیراوې،
(۱۰) سترې مده شي، (۱۱) ټوکې ټکالې (فکاهیات)، (۱۲) روایات،
(۱۳) القاب او صفتونه، (۱۴) د ماشومانو له پاره کیسې او نکلونه (چې
زیاتره اخلاقي انتباهي بڼه لري).

د فولکلوري ادب راتولونې اهمیت:

دولسي منظوم او منثور ادبیاتو را ټولولو او لېکلو او په دې وسیله
خوندي کولو له پاره تر یوې یا یوې نیمې پیړۍ مخکې زمانې پورې ځانگړې
پاملرنه نه کیدله، په اروپا کې د نولسمې پیړۍ په منځنیو کلونو کې د

خيرونکو او ادب پوهانو پاملرنه د ادب دغې ارزښتناکې برخې ته واوښتله او د هغې په راتلولو او کتابي بڼه خپرولو يې لاس پورې کړ. دغو پوهانو نه يوازې دا چې د خپلو هيوادونو او لسونو، بلکې د ختيځو هيوادونو د ميشتو قومونو او لسونو د ولسي ادبياتو په راتولونه او خپرونه يې پيل وکړ او دغسې يې د اولسي ادب يوه برخه له هيرلو او ورکيدلو څخه وژغورله. د بيلگې په توگه د دغو پوهانو له ډلې څخه فرانسوي ختيځ پوه جميز ډارمستېر (۱۸۴۹-۱۸۹۴ م) يادونه کولی شو چې د پښتو اولسي شعرونو بېلابېل ډولونه يې په يوې مجموعه کې راتول او په ۱۸۸۸ م کال يې په پاريس کې د «پښتونخوا شعرهار و بهار» په نوم خپره کړه.

وروسته بيا کله چې زموږ په هيواد کې مطبوعات را مينځته او عام شول ځينو ليکوالو د فولکلور راتولونې ته هم پاملرنه وکړه او په سراج الاخبار بيا نورو خپرونو کې زموږ د دغو ادبياتو يو نيمه بيلگه خپره شوه. د روانې هجري لمريزې پيړۍ په لومړيو کې (۱۳۰۸ هـ ش) انجمن ادبي کابل، د کندهار ادبي انجمن (۱۳۱۱ هـ ش) پښتو ټولنه (۱۳۱۶ هـ ش) او دغسې نور فرهنگي مرکزونه جوړ او خپرونې را مينځته شوې، ډيرو ليکوالو ته د فولکلوريکو خپرونو او خپرونو لارې چارې برابرې شوي. په دې لړ کې د متلونو، لنډيو او نورو ولسي شعرونو او کيسو مجموعې چاپ او خپرې شوې، د فولکلوريکو خپرونو سمپوزيمونه او سيمينارونه جوړ او په دې ډگر کې ارزښتمن کارونه ترسره شول.

د اولسي ادبياتو ځانگړنې:

(۱) اولسي منظوم ادب د عربي عروضو او اوزانو تابع نه دی، خپل ملي

ولسي وزنونه لري، په هجاء او سيلاب د تقطیع وړ دي.

(۲) اولسي ادبيات د موضوع په لحاظ د اولسي او کليوالي ټولنيزو، اقتصادي او کلتوري اړيکو څرگندونکي دي، کليوال چاپيريال او د خلکو ژوند پکې منعکس کيږي.

(۳) ژبه يې ساده، سوچه او د خلکو يا اولس له ورځنۍ محاورې سره برابره ده.

(۴) ډيره مبالغه او له حقيقته لرې خبرې او تصنع پکې نه ليدل کيږي.

(۵) د پرديو ژبو اغيزه په دې ادبياتو کې کمه او په نشت شمير ده.

(۶) دا چې ددغو ادبياتو زياته برخه د نالوستو او بيسوادو وگړو د ذهن او فکر محصول ده، او را مينځته کوونکي کې يې په اولس کې او سيري د اولس د ټولو مسلطو کلتوري او ټولنيزو ارزښتونو او روابطو تابع دي.

(۷) ادبي لفظي او معنوي صنايع، تشبيهات او استعارات پکې له عقل او پوهې نه وتلي او غير طبيعي نه دي..

(۸) د ادبيات د اجتماعي ارزښتونو په لرلو سربېره له لوړو هنري ارزښتونو څخه هم برخمن دي، چې زموږ د اولس د لوړ هنري او ادبي ذوق، ښه څرگندويي او نماينده گي کولي شي.

(۹) په دې ادبياتو کې د پېښو بهير او د ژوند څيرې کټ مټ انعکاس مومي.

(۱۰) په اولسي ادبياتو کې ښکلا، آسانتيا او رښتيا يا په بله ژبه ښکلی والی، آسانوالی او رښتيا والی په ښه ښه ځان ښکاره کوي.

د ماشومانو ادبیات

ماشومان د ټولنې د وګړنیز (افراډي) څواک د یوې سترې برخې په توګه خپل ځانګړي ادبیات لري چې پکې د دوی احساسات، عواطف، هیلې، غوښتنې او ارمانونه په یوه یا بله بڼه بریښي.

موږ د ماشومانو د ادبیاتو په اړه د خپل بحث لړۍ د دغو ادبیاتو په پیژندنې سره پیل کوو.

پیژندنه:

د ماشوم د ادبیاتو د پیژندنې په لړ کې دا هم ویل کیږي چې د موضوع په لحاظ د ماشومانو او لویانو د ادبیاتو ترمنځ هېڅ توپیر نشته او ټول هغه څه چې له مستقیمې او رسمي زده کړې له پروګرام نه د باندې په هنري او ادبي بڼه ولیکل او ترتیب شي د ماشومانو ادبیات بلل کیږي. په یوه بله پیژند کې لولو:

د ماشومانو ادبیات د هغو شعري، نثري لیکنو او ویناوو مجموعه ده چې په ټولنه کې د لویانو له خوا د ماشومانو د استفادې له پاره برابرېږي.

ویش او ډلبندی:

د ادبیاتو د عمومي ویش او ډلبندی له مخې د ماشومانو ادبیات هم لومړی په نظم او نثر او بیا په دوو سترو برخو ویشل کیږي چې یوې ته یې شفاهي (ولسي او فولکلوري) ادبیات او بلې ته یې لیکلي یا تحریري ادبیات وايي.

اولسي يا شفاهي او فولکلوري ادبيات په عامه توگه هغه دي چې را مينځته کړونکي او وينا وال يې معلوم نه دي، د ټولنې گډ مال دي، لکه د ماشومانو له پاره فولکلوري سندرې (شعرونه او ترانې) کيسې، چيستانونه، ټوکې ټکالې (لطيفې) او نور چې ماشومان يې پخپل مينځ کې وايي او يايي لويان دوی ته د غوره بوختيا (سرگرمۍ) او ساعت تيرۍ له پاره وايي. لېکلي ادبيات بيا هغه دي چې نور يې د ماشومانو له پاره ليکي چې له اوريدلو يا لوستلو څخه يې پند او خوند واخلي. په دې برخه کې په عامه توگه د ماشومانو له پاره ليکلي کيسې، ډرامې، د شعرونو بيلابيل ډولونه او نور راځي چې ليکوال يا شاعري يې د ځينو ځانگړو بنوونيزو روزنيزو او نورو هدفونو له مخې را مينځته کوي. دلته لازمه ده چې په دغو ادبي آثارو کې د نغبنو هدفونو په باب هم رڼا واچوو.

د ماشوم په ادبياتو کې نغبنتي هدفونه:

لکه چې څرگنده ده د هر ډول ادبي اثر په رامینځته کولو کې د ادیب ځانگړی او ټولنیز هدفونه نغبنتي وي. پخوا به ادبيات ځينو خلکو يو ډول بې هدفه وينا گنله، دوی فکر کاوه چې ادبيات يوازې او يوازې انسان ته روحي خوند، خوښي او تسکين ور بخښي او د ساعت تيرۍ يوه وسيله ده.

خو اوس ادبپوهان دا نظريه په کلکه ردوي او وايي چې ادب د ښکلايز، روحي لذت او تسکين تر څنگ د ټولنيزې اخلاقي روزنې، اصلاح، سمون، ذهنونو د روښانولو او په خلکو کې د خوښتيا او ستلو ستره بنسټيزه دنده هم لري او په هر ادبي اثر کې خامخا يولوی هدف نغبنتي وي.

همدي تهکي په پاملرنه ويلای شو چې د هرې ژبې ادیبان (لیکوالان او شاعران) ماشوم د ادبیاتو په رامینځته کولو کې هم خپل ځانگړي هدفونه لري او هغه خامخا پخپلو ایجاد کړو آثارو کې تعقیبوي چې ځینې دلته په ډیر لنډ ډول رااخلو:

- ۱- ماشوم ته د ژوند د چاپیریال (کور، کوڅه، ښوونځی) ورپیژندنه.
- ۲- ماشوم ته د ټولنې او په هغې پورې د ځینو اړوندو ارزښتونو ورپیژندنه.
- ۳- له لوستلو، زده کړې، مطالعې او لیکنې سره د ماشومانو مینه ذوق او علاقه پیدا کول.
- ۴- د راتلونکي ژوند له پاره هغوی ته د چمتووالي پوهه او معلومات ورکول او داسې نور.

د ادبي آثارو ځانگړنې:

د ماشومانو له پاره د ځانگړو ادبي یا په بله وینا منظومو او منثورو آثارو رامینځته کولو، خپرولو ته په هره ټولنه کې بنسټیزه اړتیا لیدل کیږي. دا کار یو لږ ټاکلي، منلي معیارونه او ځانگړنې لري، نو د ادبي آثارو رامینځته کوونکي اړ دي چې د خپلو دغه ډول ادبي آثارو د تخلیق پړوخت هغه په پام کې ونیسي.

دلته له دغو معیارونو او ځانگړنو څخه د ځینو یادونه کوو:

الف: د شکل له مخې د ادبي آثارو څرنگوالی:

(۱) د بڼې یا شکل له مخې باید د ماشومانو له پاره د رامینځته شویو آثارو د لیکلو لاره او سبک ساده او روان وي.

(۲) د ليکلور ژبه بايد د ماشومانو له ژبې سره هماهنگي او برابري ولري.
 (۳) جملې، عبارتونه يې بايد لنډ او مفاهيم له هر ډول ابهام او پيچلتيا څخه خلاص وي.

(۴) د دغو ادبي آثارو پايلې (نتيجې) او پيغامونه بايد څرگندوي چې ماشوم په آساني سره وکړای شي د پيښو او د هغو د نتايجو ترمينځ اړيکې ټينگې کړي.

۵- څومره چې دغه ډول ادبي آثار په انځورونو او عکسونو ښکلي شي، زياته اغيزه لري.

۶- د کتاب کاغذ، صحافت، د ليک د تورو شکلي ښکلا او ځلا هم هر يو پر خپل ځای ارزښت لري.

ب- د محتوي او مضمون له مخې:

(۱) هڅه دې وشي چې ماشومانو ته د ليکلو ادبي کتابونو او آثارو موضوعات د ماشومانو د عمر او سن له اړتياوو او غوښتنو سره سمون ولري.

(۲) موضوعات بايد د داسې ټولنيزو واقعيتونو پر بنسټ ولاړ وي چې ماشومان يې په طبيعي او عيني توگه ذهنأ ومنلي شي او په زور پرې تحميل نه کړای شي.

(۳) دغه مضامين او موضوعات بايد په ماشومانو کې د انسان دوستي، زړورتيا، رښتينولي، خير - ښېگنې او پر ځان د باور روحيه پياوړې کړای شي او له درواغو، بدبېنۍ، غرور، پوچې، ستوغې وينا او هر ډول ناوړه اخلاقو څخه يې راوگرځوي.

- (۴) دا ادبي آثار بايد له ماشوم سره د ځان او جهان په پيژندنه کې په زړه پورې مرسته وکړای شي.
- (۵) دغه موضوعات بايد په ماشومانو کې د هنر، بنکلا پيژندنې او خوښونې ذوق پياوړی کړي.
- (۶) دا ادبي آثارو موضوعات بايد ماشومان د پوهې يا معلوماتو تر لاسه کولو ته ډير مينه وال او ليوال کړي.

ماخذونه:

- (۱) هيوادمل، زلمی (سر محقق)، اولسي سندري، لومړی ټوک، د افغانستان د علومو اکاډمۍ، ۱۳۶۱ هـ.ش.
- (۲) رښتين، صديق الله، (پوهاند) د پښتو ادبي مکتبونه او سبکونه، يونيورسټی بک ايجنسی، پيښور ۱۹۸۸ م.
- (۳) رفيع، حبيب الله، زرینې څانگې، د افغانستان د علومو اکاډمۍ، ۱۳۶۰ هـ.ش.
- (۴) میمنت، میرصادقی، واژه نامه هنر شاعری، تهران، ۱۳۷۶ هـ.ش.
- (۵) پښتو-پښتو تشریحي قاموس، څلورم ټوک، د افغانستان د علومو اکاډمۍ، ۱۳۶۵ هـ.ش.
- (۶) خسرو، فرشیدورد (ډاکتر)، درباره ادبیات و نقد ادبی، جلد اول، تهران، ۱۳۶۳ هـ.ش.
- (۷) منوچهر علی پور، آشنایی با ادبیات کودکان، ایران، ۱۳۷۸ هـ.ش.
- (۸) محمد رفیع، د ماشومانو گل غونچه، د اریک د گرځنده کتابتونونو اداره، ۱۳۸۰ هـ.ش.

داریک دگرځنده کتابتونونو د اداري خپاره شوي کتابونه

- ۱- د افغانستان عمومي جغرافیه
- ۲- جغرافياي عمومي افغانستان
- ۳- د افغانستان تاريخي وداني
- ۴- بناهاي تاريخي افغانستان
- ۵- د افغانستان محلي خواړه
- ۶- ورزشهاي محلي افغانستان
- ۷- سپينه کوټره
- ۸- کمان طلايي
- ۹- زده کړوچي ورزده کړو
- ۱۰- بيا موزيم تا بيا موزانيم
- ۱۱- په افغانستان کي د چاپيريال ساتنه
- ۱۲- حفاظت محيط زيست در افغانستان
- ۱۳- په افغانستان کي د بوږغليو او باغونو جوړونه او روزنه
- ۱۴- تربيه و تهيه، بسزق و باغها در افغانستان
- ۱۵- د تمدن سوغات
- ۱۶- ارمغان تمدن
- ۱۷- زلزله در افغانستان
- ۱۸- په افغانستان کي زلزلي
- ۱۹- معيوبين و جامعه
- ۲۰- معيوبين او ټولنه
- ۲۱- د افغانستان لنډکي تاريخ
- ۲۲- تاريخ فشرده، افغانستان
- ۲۳- د چرگانو ساتنه او پالنه
- ۲۴- مرغداري
- ۲۵- دنيای کړدک
- ۲۶- د ماشوم نړی
- ۲۷- نگاهي بر اوضاع اقتصادي افغانستان
- ۲۸- د افغانستان اقتصادي حالت ته پوه کتنه
- ۲۹- د شاتو مچيو روزنه
- ۳۰- زنبور داری
- ۳۱- د افغانستان مشاهير
- ۳۲- مشاهير افغانستان
- ۳۳- د افغانستان کلک پوستي ميوې
- ۳۴- ميوه هاي سخت پوست افغانستان
- ۳۵- جغرافياي ولايات افغانستان
- ۳۶- د افغانستان د ولايتونو جغرافيه
- ۳۷- تکنالوژي بایوگاز
- ۳۸- د بایوگاز تکنالوژي
- ۳۹- پر خوري يا خود خوري
- ۴۰- ډیر خوراکی
- ۴۱- بازی های عامیانه اطفال
- ۴۲- د ماشومانو ولسي لوبې
- ۴۳- ۴۴- لنډني ها
- ۴۵- رهنمای تشخیص و تدای امراض چشم، گوش، گلو و بینی
- ۴۶- دسترگو، غوړ، ستوني او پزی ناروغیو د تشخیص او درملنی لارښود.
- ۴۷- سرگرمي یا تجربه هاي علمی
- ۴۸- په عملي تجربو سره وخت تیرول
- ۴۹- په افغانستان کي کاني زیرمی
- ۵۰- ذخایر معدنی افغانستان
- ۵۱- اساسات ماهی پروری
- ۵۲- د کبانود روزلو لارښوني
- ۵۳- اوبه د ژوند سرچینه
- ۵۴- آب سرچشمه، حیات
- ۵۵- تدبیر منزل
- ۵۶- د کور سمبالښت
- ۵۷- سیزی ها
- ۵۸- سابه
- ۵۹- د افغانستان مشاهير (دويم ټوک)
- ۶۰- مشاهير افغانستان (جلد دوم)
- ۶۱- توصيه هاي مفيد برای انکشاف باغداری در افغانستان
- ۶۲- په افغانستان کي د باغونود پرمختگ په هکله گټورې لارښوني
- ۶۳- شاهراه هاي افغانستان
- ۶۴- د افغانستان لوي لاري
- ۶۵- ورزش
- ۶۶- ورزش (پښتو)
- ۶۷- تاريخ مختصر وسائل اطلاعات جمعی در افغانستان
- ۶۸- په افغانستان کي د هله ايزو لريکو وسايلو لنډ تاريخ
- ۶۹- سيمای محيط زيست افغانستان
- ۷۰- د افغانستان د چاپيريال بڼه
- ۷۱- اقتصاد
- ۷۲- اقتصاد (پشتو)
- ۷۳- تخنيک ابتدایي راډيو
- ۷۴- د راډيو لومړني تخنيک
- ۷۵- د افغانستان مشاهير (دويم ټوک)
- ۷۶- مشاهير افغانستان (جلد سوم)
- ۷۷- دانستی هاي مالداري و ورتنری
- ۷۸- د ورتنری او مالداري په هکله لارښوونې
- ۷۹- صنايع دستی افغانستان
- ۸۰- د افغانستان لاسي صنايع
- ۸۱- هرات در دوره، تیموری ها
- ۸۲- هرات د تیموریانو په دوره کي
- ۸۳- نباتات صنعتی
- ۸۴- صنعتي بوټي
- ۸۵- جهان نما
- ۸۶- نړی ښود
- ۸۷- گلسته، اطفال
- ۸۸- د ماشومانو گل غونچه
- ۸۹- آب های تحت الارضي و معدنی افغانستان
- ۹۰- د افغانستان ترڅمکي لاندې او کاني اوبه
- ۹۱- روغه ټولنه
- ۹۲- جامعه، مسحتند
- ۹۳- شهر کابل در طی قرون
- ۹۴- کابل د پيړيو په اوږدو کي
- ۹۵- اطلس ولايات افغانستان
- ۹۶- د افغانستان د ولايتونو اطلس
- ۹۷- تجارت در افغانستان
- ۹۸- په افغانستان کي سوداگري
- ۹۹- سبزی در امواج موسیقی
- ۱۰۰- د موسیقي په څپو کي
- ۱۰۱- کمپيوټر (پښتو کتاب)
- ۱۰۲- کمپيوټر (ترجمه دري)
- ۱۰۳- باستانشناسی در افغانستان
- ۱۰۴- لرغونپيژندنه په افغانستان کي

د ليکوال لنډ ژوند ليک

سيد محي الدين هاشمي د سيد هاشم زوی د ۱۳۳۶ هـ ش کال د غبرگولي (۱۹۵۷ م جون) په مياشت کې د ننگرهار ولايت د کوز کنړ ولسوالۍ د بديالي په کلي کې زيږيدلی دی.

زده کړه:

لومړنۍ، منځنۍ، ثانوي: درهء نور ليسه (۱۳۵۶ هـ ش فارغ)
ليسانس: کابل پوهنتون، د ژبو او ادبياتو پوهنځی د پښتو ژبې
او ادب څانگه (۱۳۶۱ هـ ش فارغ)
ماسترې: پېښور پوهنتون، پښتو ادبيات (۱۹۹۰ م)

دندې:

الف: په هيواد کې: په کابل پوهنتون او ننگرهار پوهنتون کې د پښتو ادبياتو استاد او د افغانستان د علومو د اکاډمۍ محقق.

ب: د هجرت په چاپيريال کې: په دعوت او جهاد پوهنتون کې د پښتو ادبياتو استاد، د متحد اسلامي تعليمي نصاب او د GTZ بيفير د تعليمي نصاب غړی او د جهادي دايرة المعارف د تاليف، ترجمې او تدقيق د څانگې غړی او د يوشمير خپرونو ليکوال غړی، مرستيال او مسوول مدير او د انساني مرستو د برابرولو ادارې (همکارۍ) د نشراتو غړی.

آثار:

(الف) چاپ: د ليکوالۍ فن، د پښتو گرامر (ژباړه)، د سردرو توتيان، د افغانستان مشاهير لومړی، دويم او دريم ټوکونه، ابدي ژوندي، په افغانستان کې د ډله ايزو اړيکو د وسايلو لنډ تاريخ (ژباړه) د پنځم ټولگي پښتو، شپږم ټولگي پښتو، د ماشومانو اولسي لويی (ژباړه) او همدا اثر (ادب پوهنه).

(ب) ناچاپ: د ادبي اصطلاحاتو تشرېحي فرهنگ، د وينا هنر او د پښتو اولسي ادبيات او... برسېره پر دې يې په سلگونو مقالې دننه په هيواد او د هجرت د چاپيريال په خپرونو کې خپرې شوي دي.

د اړيک د گرځنده کتابتونونو د خپرونو لړۍ